

LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY
ORGANIZED 1891

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

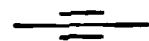
ÅRG. 6 1921

UTGIVEN AV

P. O. VON TÖRNE

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF, K. K. MEINANDER, GEORG SCHAUMAN, M. G. SCHYBERGSON, ALMA SÖDERHJELM

HELSINGFORS, MERCATORS TRYCKERI AKTIEBOLAG 1921

Innehållsförteckning.

Uppsatser:

Meddelanden och aktstycken:

Översikter och granskningar:

Byråkratien i strid med folkseden.

Av

GABRIEL NIKANDER.

Prästaprivilegierna av 1723 ålade prästerskapet att vaka över sedligheten i församlingarna. Vid kyrkoherdens sida stod ett råd, bestående av »någre av de förnämste i församlingen och sexmännen», och denna sededomstol skulle upptaga de förseelser, för vilka lagen egentligen icke utsatte något straff, såsom ogudaktigheter i husen och förargelse i gudstjänsten. Straffen bestodo i föreställningar i sockenstugan samt i stocksittande. Efter omständigheterna kunde de vanartiga också åläggas att utföra arbete för kyrkan eller att betala penningböter. Kronobetjäningen var skyldig att biträda vid de vanartigas inställande till stockstraffets utstående. Landshövdingarna ålades att tillhålla kronobetjäningen att räcka prästerskapet hjälpsam hand i sådana mål.[1] På samma sätt inskärpte landshövdingeinstruktionen av 1734, att landshövdingen skulle »för all ting befrämja Guds ära och den rätta gudstjänsten, så att intet emot kyrkolagen och förordningarne därvid må förelöpa.»[2]

Under 1700-talet försökte prästerskapet i de svensk-österbottniska socknarna verka för sedlighetens höjande genom att förmå allmogen till överenskommelser i syfte att motarbeta missbruk. Initiativet till sådana »föreningar» togs dels vid biskops- och prostevisitationer, dels på sockenstämmor och häradsting.

Vid vintertinget i Malaks 1746 klagades att ungdomen brukade åstadkomma förargelse vid bröllop och andra lovliga gillen, varför häradsrätten fastställde 10 daler s. m. vite för dem, som

---

[1] Modées verk, I, p. 497.
[2] Modées verk, II, p. 1072.

objudna kommo till bröllop, eller s. k. golvståndare. Något senare, 1755—1757, utfärdade landshövding Piper, sannolikt på sockenstämmans eller tingslagets anhållan, förbud mot »nattlopp». Föräldrarna förbjödos att låta sina döttrar ligga ute i loften, varjämte böter för nattloppet utsattes.[1]

I slutet av 1740 utverkade kyrkoherden Haartman i Vörå liknande förbud och genomdrev, att åldermännen i byarna skulle erhålla uppdraget att övervaka ungdomens seder.[2] Det närmare förloppet var följande. Kyrkoherden inlämnade till häradsrätten ett memorial, däri han klandrade den manliga ungdomens osed att om helgdagsnätterna gå omkring i byn och tränga sig in i loften, där »böndernas pigor och döttrar pläga ligga». Häradsrätten förbjöd oseden vid 10 daler s. m. vite för varje deltagare. Åldermännen skulle »tillse, det de som gå omkring om nätterne av löst folk, bliva även därför till näpst befordrade, jämte det ock var och en husbonde står i ansvar för sine barn och tjänstehjon, om han tillåter dem att gå ut om nätterne utan något värv eller ärende eller till bröllops obudne, kommandes detta till så mycket bättre eftertryck å predikostolen att kundgöras.» Kyrkoherden hade nämligen begärt förbud både mot nattloppet och golvstånderiet. Att det hela icke hjälpte stort, framgår av att en liknande sedestadga antogs i formen av »sockneöverenskommelse» 1797. Från 1750-talet omtalas från Vörå ett speciellt förbud mot »den s. k. Stephans gången, varunder oskick och buller förövat blivit.»[3] Bullret beskrives i ett särskilt fall i bonden Thors gård i Oravais sålunda, att några drängar tredje dag jul kommit till gården och »flyttat porten, slagit med störar och stavar i väggen och mant ut Johan Thors samt lovat honom mera än han fått om nyårs afton förledit år.» Vid biskopsvisitationen i Lappfjärd 1760 avskaffades med sockenmännens enhälliga samtycke alla dansstugor samt kortspel och golvstånderi vid bröllop, men dessa oseder visade därefter mera tendens att tilltaga än att avtaga. Prosten Estlander bragte saken på tal vid vintertinget 1770, varvid tings-

[1] Statsarkivet, sign. ss. 60; J. R. Aspelin i Suomi, Toinen Jakso, 6, sid. 171.

[2] S. A. Sign. ss. 63. Vörå vinterting 1749.

[3] Vörå vinterting 1755, §. 50. Vasa hovrätts arkiv.

menigheten medgav, att ungdomen både i Lappfjärd och andra socknar utövade dessa oseder. Rätten utsatte då 20 daler s. m. vite för dem som samlades i dans- och spelstugor eller svärmade i byarna. Likaså förbjödos »alla s. k. loftspringerier.»[1]

Vi böra icke av det myckna talet om nattloppen i Österbotten förledas att tro, att den s. k. osedligheten skulle ha varit en ur social synpunkt farlig företeelse i landskapet. Visserligen sker en utveckling till det sämre, men till år 1790 voro förhållandena jämförelsevis goda. Under 1750-talet var endast vart 200:de av alla födda barn i Närpes oäkta, under de följande decennierna vart 357:de, 252:dra och 106:tte. 1790-talet visar siffran 56, eller c:a 2 %, men vid denna tid hade den gustavianska lagstiftningen kunnat medföra vissa verkningar.[2] I Stockholm var vid denna tid omkr. 30 % av alla barn oäkta. Under de fem decennierna 1800—1850 voro de oäkta barnen i Närpes i medeltal vart 39:de av alla födda, med rätt obetydliga förändringar under de fyra senare årtiondena. 1850-talet uppvisade siffran 34 eller omkr. 3 procent av hela antalet födda barn.[3]

Vörå socken hade antingen styvsintare ungdom än andra trakter, eller också mera nitiska präster. Vid en sockenstämma 1828 fattades ett beslut mot oordningarna i församlingen. Det ser ut som om denna åtgärd skulle ha fäst allmänhetens blickar på socknen, ty vid en stor diskussion om sedligheten i Österbotten tilldrog Vörå sig en mindre smickrande uppmärksamhet. En pietistisk insändare i Helsingfors Morgonblad uppstämde en sannskyldig klagovisa över sedefördärvet i Vasa län. En annan insändare tog länet i försvar med undantag för Vörå, vilket gav sockenborna anledning att i sin tur skriva i tidningen till sitt försvar. År 1840 fick socknen en ny kyrkoherde i C. J. Estlander, känd för sin strängt renläriga religionsuppfattning. Han ville tydligen från början taga i tu med »sedefördärvet» på allvar, och tog upp frågan på en sockenstämma den 15 sept. 1841. Emedan förhandlingarna vid denna stämma och andra följande äro mycket upplysande både för byråkratiens syn på saken och för de omtalade

---

[1] Lappfjärds vinterting 1770, dombok i Vasa hovrätts arkiv.

[2] Nordlund i Suomi, II j. 5, sid 45 f.

[3] Jfr. härmed Finska Läkaresällskapets Handlingar, del VIII, sid. 449.

»osedernas» etnografiska egenart, skall jag i det följande meddela rätt utförliga utdrag ur handlingarna. Protokollet av 1841 § 9 lyder:

»I anseende till den osed ungdomen inom socknen redan för längre tider sedan sig företagit, att så snart antingen en yngling hunnit genomgå skriftskolan, eller en dräng flyttar till nytt tjensteställe inom annat byamål, eller en yngling begynner frieri uti annan by, han då tvingas att med bränvin eller andra starka drycker förpläga byalagets ungdom, hvarigenom nattlopp, oljud å vägar samt slagsmål icke sällan uppstått, hemställde Ordföranden huruvida icke Sockneboerne ansåge nödigt, att genom något vite utöfver hvad lag förmår söka hemma ett slikt svårt och vådeligt oskick; och beslöto Socknemännen efter härom hållen rådplägning enhälligt: att en hvar som i något af förberörde fall antingen sjelfmant fördelar, eller sig aftvinga låter starka drycker, derest han icke genom bevisligt öfvervåld dertill tvingas, samt en hvar af dem, som i ett slikt nattsvärmande och starka dryckers aftrugande deltager, äfvensom den, som bränvin till större eller mindre belopp i uppgifne fall, åt ungdomen försäljer eller utborgar, skall derigenom hafva gjort sig förfallen till en plikt af Två Rubel verkligt silfver, till tveskiftes emellan åklagaren och Socknens fattige, hvilka böter vid bristande tillgång hos de sakfällde uttagas på enahanda sätt som i Socknestämmo Beslutet af den 9 mars 1828 närmare bestämmes. Tillika önskade Socknemännen, att då det förenämnde Socknestämmo beslut, jemte detta Socknens nu fattade beslut hos Herr Gouverneuren i Länet till fastställelse anmäles — den närmare bestämning uti förbudet mot nattlop begäres i afseende å tiden att den ungdom som Sön- och Högtidsqvällarne efter klockan 9 vintertid och efter klockan 11 om sommaren sällar sig tillsammans och å vägar och i Byar kringvandrar under skriande och föröfvande af annan sjelfvåld samt intränger i loften der gårdsens döttrar eller pigor ligga, gör sig förfallen till det fastställda vitet». [1]

Guvernörens stadfästelse på de begärda förbuden erhölls även senare.

Några år senare väckte »bestånings»-seden uppmärksamhet å högsta ort. Vid rannsakningen angående ett dråp i Vörå framgick »huruledes från äldre tider tillbaka, den osed bland allmogen i sagde socken skall hava ägt rum, att en person, som första gången blivit delaktig av Herrans heliga nattvard, ansetts böra med

[1] Vörå kyrkoarkiv. För denna liksom följ. avskrift från detta arkiv står jag i tacksamhetsskuld till skriftställaren Jacob Tegengren i Vörå, som på min anhållan verkställt efterforskningar i arkivet.

brännvin undfägna sina bekanta.» Senaten ålade domkapitlet i Åbo att förständiga prästerskapet i Vörå att genom allvarliga föreställningar söka förmå allmogen att avstå från detta osedliga bruk. Domkapitlet åtlydde omedelbart befallningen och uppmanade prästerskapet att »genom ömma och allvarliga föreställningar söka detta, om ett stort sedefördärv vittnande oskick avskaffa.» [1]

Senaten vände sig även till guvernören i Vasa med en anmaning i ämnet. Vid den sockenstämma, som den 15 juli samma år hölls i Vörå, närvar länsmannen och expeditionsfogden Solfvin enligt guvernörens föreskrift med yrkande på osedens hämmande. Prosten framhöll, att man vid alla tjänliga tillfällen talat mot ungdomens oseder, såsom golvstånderi och brännvinstraktering vid frierier eller tillträde till drängtjänst i främmande byar, men allt detta hade varit otillräckligt för osedernas utrotande. Prosten föreslog därför, att nya och strängare straff skulle fastställas för sedlighetens förkovran, »varigenom dessa oseder möjligen kunde avskaffas och utrotas.» Socknemännen voro nu som förut åtminstone i teorien villiga att åstadkomma ett bättre sedligt tillstånd och överenskommo enhälligt om en hel räcka av straffbestämmelser, som här återges in extenso:

1:o Den gosse som inom ett år efter det han första gången blifvit af Herrans Heliga Nattvard delaktig, sjelfmant och af fri vilja undfägnar sina bekanta med bränvin eller andra rusgifvande drycker, böte Två Rubel i Silfver. Blifver han dertill med hot, trug eller slag nödd och tvungen, vare sakfri.

2:o De som antingen hemma i husen eller utom hus med öfvertalande, hot eller våld trugar eller tvingar en yngling att utgifva bränvin eller andra rusgifvande drycker böte jemte alla de, som i den utkrafde förplägningens förtärande deltaga första resan Tre Rubel Silfver, andra resan Fyra Rubel Silfver, hvarjemte dem till välförtjent näpst och androm till varnagel deras namn och förbrytelse skall offenteligen från Predikostolen församlingen kungöras; kommer någon åter tredje resan sedan, utan att af sålunda förutgångna varningar och straff sig rätta låter, böte Sex Rubel Silfver, att vid bristande egen tillgång med fängelse straff afsittas, och varde såsom vanartig och för församlingen vådlig person hos Herr Gouverneuren i Länet an-

[1] Åbo domkapitels arkiv: Kejs. brev band 26, n:o 117. Åbo domkapitels Brevbok 1846, pag. 278 f.

mäld, för att såsom lösdrifvare användas efter omständigheterne antingen till Kronans arbete å Fästning eller till krigstjenst.

3:o Den som i slik förplägning, der den frivilligt erbjudes, deltager, böte första resan Två Rubel Silfver, andra resan Tre Rubel Silfver, sker det tredje resan Fyra Rubel Silfver, varde hans namn jemte förbrytelsen dertill församlingen offentligen kungjordt, låter han sig dock häraf icke rätta varde ock han hos Herr Gouverneuren till allmänt arbete eller krigstjenst anmäld.

4:o Den ungdom, som antingen enskild eller sammanskockad i större eller mindre hopar röker eller öfvar slagsmål inom eller utom byalaget näpses första resan efter lag, andra resan varde hans namn och förbrytelse dessutom från predikostolen kungjordt; sker det tredje resan, varde han hos Herr Gouverneuren i Länet anmäld till Kronans arbete å fästning eller krigstjenst; men blifver enskild man med hugg och slag tvungen till sjelv försvar vare han sakfri —.

5:o Öfvar någon öfvervåld å fenster, dörrar, redskap, ök eller fä plikte utom laga bot, såsom i andra puncten stadgas —.

6:o De personer, som då de begynna frieri eller drengatjenst i annat Byamål, undfägna dess ungdom med bränvin eller andra rusgifvande drycker vare lika med den som förplägningen njuta förfallen till Två Rubel Silfvers böter. Blir förplägningen med hot eller våld aftvungen, vare den sålunda nödde sakfri, men de som densamma uttvingar böte Tre Rubel Silfver; sker det flere resor, gånge dem såsom i 3:dje puncten stadgas.

7:o Den som åt ungdomen ithy fall utlemnar, utborgar eller försäljer bränvin eller andra rusgifvande drycker till större eller mindre belopp plikte ännu utom laga bot Tre Rubel Silfver; andra resan dubbelt hvarutom hans namn och näringsfång församlingen från predikostolen kungöras skall.

8:o De objudna gäster, som vid brölopp pläga sig infinna, eller så kallade gålfståndare böte, vare sig man eller qvinna, en hvar En Rubel Silfver, andra resan dubbelt, tredje resan Tre Rubel Silfver o. s. v.

9:o En hvar som beträdes med skott aflossande för Brudfolk böte Tre Rubel Silfver, sker det flere resor böte dubbelt. —

10:o Den som rum upplåter till så kallade dansstugor, der utsocknes ungdom sig ock infinner böte Fem Rubel Silfver och en hvar som i slik dans deltager Tre Rubel samma mynt.

11:o En hvar som finnes kortspel idka böte Tre Rubel Silfver, och den som rum dertill upplåter vare sig i Bonings eller uthus böte Fem Rubel Silfver, allt utöfver hvad lag förmår.

12:o De ynglingar som sön- och helgedags nätterne, efter kl. 9 om aftonen ifrån den 1 October till den 1 maji och efter klockan 11 om aftonen under den öfriga tiden af året anträffas kringvandrande i Byalagen eller å vägarne skola för sådant nattlöpande på sätt genom Sock-

nestämmo beslutet af den 15 September 1841. allaredan stadgadt är en hvar plikta En Rubel Silfver.

13:o I hvarje byamål tillsättes en Sedenämnd, bestående af tre personer hvilka äga närmaste tillsyn hafva öfver ungdomens seder och uppförande, sedenämnden vare pliktig, så snart oljud eller sammanskockningar förspörjes, söka, der sådant rådligen ske kan, med vänliga uppmaningar afstyra allt oskick, och, derest dessa förmaningar sakna åsyftad verkan, hvarje öfverträdelse i något af föreskrifne fall hos Socknens Kronobetjente anmäla vid vite af Tre Rubel Silfver för hvarje bevislig försummelse. —

14:o Sedenämnden ombytes årligen. Dess befattning åtföljer åldermans- och bisittare befattningen. Därifrån må ingen hemmansbrukare sig undandraga, vid äfventyr att annan tjenlig man af byamålet därtill utväljes och på den tredskandes bekostnad aflönas.

15:o På det Sedenämnden må äga i sitt svåra kall tillräkligt hägn och äfven värn emot öfverdådiga orostiftarens hämd, hvare varje husbonde som påkallas, pliktig att den vid förefallande behof uti kallets utöfning bispringa; och skall hvarje deras ofredande derunder beläggas med samma fridsbrottsböter af Fyratio Daler silfvermynt eller Nitton Rubel Tjugu Kopek Silfver; som Kong. brefvet af den 12 januari 1763. Stadgar för den som ofredar en Bya Rätts utskickad. Men varder den med hugg och slag öfverfallen, skall förbrytelsen anses lika som sådan förbrytelse emot dem som Rättens ärender gå och enligt Kong. förordningen af den 20 januarii 1779 beläggas med Tvåhundrade Daler Silfvermynt eller Nittiosex Rubel Silfver böter.

16:o Sedenämnden vare i de förbrytelser, som af dem anmäles sjelf vittnes gill der annan bevisning ej är att tillgå, i likhet med hvad om krono och polisbetjente i lag stadgadt är.

17:o I öfverensstämmelse med Socknens förut fattade och redan af Herr Gouverneuren i Länet fastställda beslut ansvarar Fader för de böter som son, och Husbonde för de böter, som tjenstehjon kunna ådömde varda, gitter ingendera dem bevisligen erlägga, varde desamma med arbete aftjenade på sätt och ställe framdeles bestämmas skall. —

18:o De här ofvan stadgade böter gå till tveskiftes emellan Kyrkans Fattig Cassa och åklagaren. —

19:o Denna Socknens nu träffade öfverenskommelse skall till Herr Gouverneurens i Länet fastställelse anmälas och sedermera fyra gånger om året, nemligen Palmsöndagen, Midsommardagen, Allhelgonedagen och söndagen näst före Jul ifrån Predikostolen i Socknens samtlige kyrkor afkunnas.

Iögonenfallande äro de hårda bestämmelserna om att den som tredje resan gjorde sig skyldig till de nämnda förseelserna skulle »såsom vanartig och för församlingen vådlig person hos herr guvernören i länet anmäld bliva, för att såsom lösdrivare användas

efter omständigheterne antingen till kronans arbete å fästning eller till krigstjänst». Dessa bestämmelser bygga sannolikt på författningen om arbetsinrättningar i Finland, som stadgade, att i dessa inrättningar skulle intagas bland andra de, vilka dömts till allmänt arbete såsom lösdrivare samt »den som fjärde resan eller oftare varder om fylleri förvunnen».[1] Legohjonsstadgan av 1805 hade likaså för lösdrivare stadgat straffet att antingen utskrivas till krigstjänst, eller för den händelse de voro odugliga därtill, hållas till allmänt arbete.[2]

Tvivelaktigt är, om de strängaste straffen i bestämmelserna av 1846 någonsin blevo tillämpade. Faktum är, att de gamla folksederna fortlevde under decennier. År 1886 klagades i Vasa Tidning över »dryckesfester bland nattvardsungdomen i Vörå», och ännu i våra dagar har en etnografisk forskare antecknat förekomsten av detta folkbruk i samma socken ävensom dess samband med nattloppet eller »nattfrierierna». Nyligen har en förtjänt rikssvensk etnograf Sigurd Erixon, i en synnerligen läsvärd uppsats om »Ynglingalaget, en gengångare i samhället» skildrat företeelsen i dess skandinaviska och centraleuropeiska form. Han söker i anslutning till den tyske forskaren Heinrich Schurz leda i bevis, att det här är fråga om en uråldrig social relikt från en tid, då åldersklasserna voro den bestämmande faktorn i samhällslivet.[3] Jag vill icke här närmare ingå på frågan, utan hänvisar till Erixons uppsats.

Om prästerskapets och kronobetjäningens i Vörå kamp mot »sedefördärvet» ville jag anmärka, att det från början var dömt att misslyckas, emedan flere av de företeelser, som här kallades oseder, i själva verket voro folkseder, som nedärvt sig genom tiderna — Erixon säger årtusendena — med otrolig seghet och med all sannolikhet voro relikter, »survivals», av fordom såsom berättigade ansedda institutioner. Först då folklivet genom det nutida närings- och kommunikationsväsendets omstörtande inverkan förändras i sina grundvalar och då folkbildningsströ-

---

[1] Finlands Allmänna Författningar, VIII, sid. 434 f., dat. 17 dec. 1839.
[2] Lagsamling 1807, sid. 358.
[3] K. Rob. V. Wikman i Hembygden VI, sid. 34 ff. och Sigurd Erixon i Fataburen 1921, sid. 95 ff.

vandena sprida sedliga idéer av förut okänd art, kommer mången folksed att överleva sig själv, och mycket av det som förr var relativt oskyldigt framstår under de förändrade förhållandena såsom ett samhällsvådligt ont.

Medeltidsstudier.

Av

P. O. v. TÖRNE.

IV.

Benämningarna Österland och Finland under medeltiden.

En allmän föreställning är, att det land som vi i dag kalla Finland under medeltiden vanligen gick under benämningen Österland, eller rättare att största delen av vårt lands nuvarande område då gick under den beteckningen [1]. Medeltiden är ju dock i och för sig ett ganska långt tidsskede, även för vårt lands vidkommande åtskilliga århundraden, och redan detta sakförhållande kan knappast undgå att väcka tanken på att de begrepp, för vilka de ifrågavarande benämningarna äro uttryck, ändock under en så lång tidrymd måtte hava varit underkastade någon utveckling. Därtill kommer, att ett namn sådant som »Österland» alldeles givet uppkommit i Sverige, vars invånare därmed betecknat landet öster om havet. Att en landsträckas egna bebyggare kallat denna för ett österland, kan säkerligen icke tänkas. Tydligt är å andra sidan att också benämningen Finland kommit till oss från Sverige, eller i varje fall använts av de första svenska kolonisterna i sydvästra Finland just för att beteckna detta landområde.

Frågan om namnet Finlands första framträdande och språkliga ursprung faller icke inom ramen för denna studie. Av

---

[1] »*Österland* var den under medeltiden vanliga benämningen på största delen av vad vi kalla Finland. . .» C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden (tredje uppl. 1911), s. 400. Så ock Schybergson, Finlands historia I, s. 65.

intresse för oss är blott, att benämningen »Finland» är den tidigast brukliga; beteckningen Österland uppkommer först senare. Förhållandet är icke det motsatta, som ännu Schybergson håller före [1]. Detta är ju ock den kronologiskt fullt riktiga gången. Se vi till handlingarnas vittnesbörd, finna vi — efter det bekanta första påvebrevet av 1172 [2] som omtalar »Phinni» boende i ett land, som kort efteråt går under en benämning, vari detta folkslags namn ingår som första sammansättningsled — att första gången fasta landet på denna sidan Ålands hav omnämnes i en urkund, sker detta med termen »Fialanda» under året 1209. [3] Under de följande årtiondena, börjande med året 1221 [4], går namnet Finland igen i de påveurkunder som röra vårt land. Det är genomgående fråga om biskopens titulatur, och redan på den grund är det naturligt, att från mitten av det trettonde århundradet, sedan biskopssätet flyttats till Åbo, namnet Finland försvinner ur titulaturen och epitetet i stället kommer att lyda »biskop av Åbo». Den oklart skymtande biskop Bero kallar sig ännu 1253 »episcopus de Finlandia» [5], och ännu så sent som då det gäller bekräftandet av Alsnö stadga kallar sig biskop Kettil — redan mot vanligheten — biskop av Finland [6]. Men även en annan orsak finnes till att namnet Finland vid den nämnda tidpunkten blir sällsyntare. Och denna orsak är, att det svenska väldet på denna sidan havet samtidigt utbredde sig, från 1249 definitivt omfattade även tavastlandet och från 1293 eller 1323 — Nöteborgsfredens år — ett stycke av karelarnes vida land. »Finland» kom då alldeles naturligt att beteckna blott den första erövringens och det tidigare omvändelseverkets område, eller i stort sett de landsträckor, som utgjorde boplatser för »finnarne», »suomalaiset».

---

[1] Nyss anf. st.

[2] Efter J. Jaakkolas senaste undersökningar får väl året 1172 anses som det sannolikaste för detta påvebrev (»Vielä kerran »Gravis-admodum»-bullan ja n. s. syyskuun Tusculanumin kirjeiden päiväyksestä» i Hist. Aikakausk. h. 1—2 1921, s. 53 ff.)

[3] Dipl. Suec. I, n:o 136. F M U I, s. 19.

[4] Dipl. Suec. I, n:o 206. F M U I, s. 24.

[5] Dipl. Suec. I, n:o 405 (F M U I, s. 43).

[6] Dipl. Suec. I, n:o 799. — Jfr till det ovanstående min avhandling »Om Finlands skattskyldighet till påvedömet under medeltiden», s. 35 (Hist. Ark. XXII: II, nr. 3).

För tydlighets skull gav det allmänna språkbruket under senare hälften av 1700-talet äntligen detta landskap — ty med tiden blev det lilla landet ju blott ett landskap — benämningen »Egentliga Finland», »Varsinais-Suomi». Så mycket nödvändigare måste det visa sig, att för alla de svenska landförvärven i österland skapa en sammanfattande benämning, och denna gav sig alldeles osökt under formen »Österland» eller (mera logiskt) »Österlanden». Att så i verkligheten tillgått skola några hänvisningar till källorna bevisa.

Av ett visst intresse är sålunda ett kungabrev av den 1 juni 1303 till Nils Andersson, »praefectus Finlandiae», med befallning till denne att bilägga en tvist med några bönder rörande odlingar belägna »in Tavestia» [1]. Tavastland nämnes alltså här som något skilt för sig. Märkligare är konung Birgers förlikningsbrev med hans bröder, av den 26 mars 1308, däri han talar om slotten »Finlandiae et partium orientalium, videlicet Aboo et Tavestahus et Wiborgh», och om vägen »ad Finlandiam et partes illas orientales», eller på svenska: »Finland och Österlanden» såsom om tvenne skilda eller i viss mån varandra kompletterande begrepp [2]. Ännu klarare ha begreppen utsöndrat sig vid år 1320, då i trenne kungabrev av den 26 augusti slottshövdingen på Åbo kallas »advoccatus Finlandiae», varvid en annan man, Effler, nämnes som hövding på Viborg. [3] »Finland» tages alltså här redan i inskränkt bemärkelse, med uteslutande av — som vi finna — åtminstone Wiborgs slottslän. Men än anmärkningsvärdare är, att i ett av dessa brev konung Magnus meddelar, att han med brevet utsände tvenne förtroendemän »versus partes orientales», eller på vårt språk »till de östliga landsändarna», till »österlanden». Det gäller eljes här för sändemännen att resa från Stockholm till Åbo och därifrån vidare till Wiborg. Saken är tydlig: Vid tidpunkten för detta aktstyckes utfärdande, år 1320, var i konungens omgivning i Sverige benämningen Österlanden gängse som sammanfattande beteckning för Sveriges hövdingedömen i nuvarande Finland. Var terminologien ännu år 1308, som vi

[1] Porthan, Sylloge, sid. 53. F M U I, s. 97 (nr. 242).
[2] Dipl. Suec. II nr. 1577. Sv. Traktater I, nr. 165. F M U I, sid. 99.
[3] F M U I, sid. 114, 115.

funnit, svävande, så hade den ett årtionde senare klarligen stadgat sig. Och »Österlanden» inbegrepo nu även den äldsta provinsen, Egentliga Finland.

Från år 1340 ha vi åter ett vittnesbörd. Daniel Niclisson erhöll detta år den 8 september förvaltningen av Åbo, Tavastehus och Wiborgs slott [1], och i ett brev av den 21 maj 1343 kallar han sig i följd härav »parcium orientalium prefectus» [2], befallningshavande över Österlanden. Fullt följdriktigt är, att lagmannen i vårt land började kalla sig lagman över Österlanden; så skriver sig Jakob Andersson 1347 »legifer parcium orientalium». [3] Samtidigt uppträder även singularformen »Österland», dock ännu omväxlande med den äldre pluralformen »Österlanden», i trenne kungabrev från åren 1347 (19 dec.) samt 1348 (10 och 13 febr.), handlande om Gerich (Gerhard) Skytte »vårom fougte i Österlandom», resp. »Österlanden». [4] Under de följande åren förekomma benämningarna Österlanden och Österland talrikt i urkunderna, och märkligast bland dessa är givetvis det bekanta kungabrevet om Finlands invånares delaktighet i konungavalen, givet i Upsala den 15 februari 1362. I detta talas om Nils Turesson, lagman »i Österlande», om att »Österland thaet aer eth biscops döme oc eth lagmandzdöme» och äntligen om de ombud som skola komma »aff aldz almoghens waegna j Österlande» till konungavalet. [5] Framgent heter vårt land även i urkunder utfärdade inom detta, exempelvis på Åbo slott, »Österland»: så i ett brev av den 3 mars 1372, utställt av Bo Jonsson och Ernst von Dotzen gemensamt — »Abo vel alibi hic in Osterlandiam» [6]. Överhuvud kallar Bo Jonsson i alla av honom utställda handlingar landet för Österland, så ock i sitt kända testamente, vari han dock även omnämner »Finland», tydligen därmed likväl avseende en inskränkande

[1] D S IV, nr. 3513. F M U I, s. 178 (nr. 470).

[2] D S V, nr. 3698. F M U I, s. 182 (nr. 479).

[3] D S V, nr. 4150. F M U I, s. 200 (nr. 518).

[4] D S V, nr. 4270. F M U I, s. 210—212 (nr. 540, 543, 544). Det bör icke förvilla, att samme Gerhard Skytte d. 7 juni 1350 kallar sig »capitaneus Finlandie». (D S VI, nr. 4581. F M U I, s. 227; nr. 566)). Kort därpå förklaras detta i en annan urkund betyda befallningshavande i Åbo, »terrarum Aboensium et Finlandie capitaneus». D S VI, nr. 4582. F M U I, s. 227 (nr. 567).

[5] F M U I, s. 289 (nr. 695).

[6] F M U I, s. 345 (nr. 809).

geografisk bestämning hänförande sig till det gods, som i avtrycket framträder med det förvrängda namnet »Casza Kyrro». [1]

Samtidigt härmed finna vi, att de sedan 1300-talets slut förekommande underlagmännen beteckna sig som fungerande i de olika landskapen: Finland, Tavastland, Satagunda, Nyland. [2] Tydligt är ock, att de män av frälset, allmogen, fogdarna och landborna, »som bygga och bo i Finland», vilka den 29 augusti 1386 begärde Jäppe Djäken till lagman, representerade blott landskapet Egentliga Finland, så som det ifrågavarande området av brevskrivarne själva nogare geografiskt specificeras [3]. Detta hindrade dock ej, att dessa män av biskopen och domkapitlet i Åbo politiskt ansågos kunna företräda hela »Österlands» befolkning. [4] — Namnet »Finland» förblev alltså blott en landskapsbeteckning inom området för vår nuvarande stat. Exemplen från 1400-talet visa länge och väl endast en obruten fortsättning på detta språkbruk. I sina bekanta stadganden av den 29 oktober 1435 om lagsagans delning i tu och om landsrättens inrättande i Åbo talar sålunda konung Erik XIII alltjämt om »dem som bygga och bo i Österland och i Åbo biskopsdöme». [5] Efter seklets mitt ha vi från 1460-talet exempel på traditionens fortvaro. Häradstingsbrev från 1463 (juli) och 1464 (maj) tala ock om invånare och lagmän »i Österland». [6]

Men under medeltidens allra sista årtionden inträffar omslaget, framträder namnförskjutningen, först säkerligen sporadiskt, sedan som en allt allmännare företeelse, slutligen med en styrka som gör, att den måste tilldra sig styrelsens uppmärksamhet, i det den rentav vållar oklarhet och besvär. »Finland» blir nu benämningen på den riksdel, som tidigare i två århundraden hetat Österlanden och Österland. Året 1499 ger oss redan ett dokument

---

1 F M U I, s. 393 (nr. 922). Möjligen borde det lyda Calla Kyrro, vilket skulle motsvara Kyrre Calla, det gamla svenska namnet på nuvarande Kirjakkala i Bjärnå socken (kyrre kalla = den lilla bärghällen l. bärgsluttningen).

2 Jfr F M U I, s. 396 (nr. 929). Se ock därst. nr. 853, 883, 919 m. fl.

3 F M U I, s. 404 (nr. 948).

4 S t y f f e, Bidrag t. Skand. hist. I, nr. 80. F M U I, s. 405 (nr. 951).

5 Svartboken, nr. 456 o. 457 (s. 349—350).

6 Svartb., nr. 596 o. 601 (s. 475 o. 480).

på, att namnförskjutningen timat. Detta år, den 24 juni 1499, uppräknar nämligen Sten Sture bland de slott han avträder till konung Hans Åbo, Wiborg och Nyslott »udj Fijnlandt liggendis» [1]. Och från år 1501, [2] den 15 oktober, ha vi ett nytt belägg för saken i ett brev från Svea rikes råd till biskop Lars (Laurentius Suurpää) i Åbo rörande klagomål som denne anfört över missförhållanden i stiftet, eller, som det heter, »i hans biskopsdöme i Finland, helst i Savolax och Karelen». Savolax och Karelen betraktas således otvetydigt såsom liggande inom »Finland». [3] Under mellantiden från 1464 till 1499 har sålunda, som vi se, omskiftet i det allmänna språkbruket begynt göra sig gällande. Det vore frestande att söka utröna hur detta tillgått. Men de tryckta källornas fåtalighet försvårar en dylik undersökning. På urkundspublikationer hänförande sig till medeltidens sista skeden lider, som känt torde vara, vår historiska litteratur en fatal brist.

Vi få nöja oss med det uppenbara faktum, att från 1500-talets början benämningen Finland i privata och offentliga urkunder var den vanliga för den riksdel, som låg österom Bottniska viken och Ålands hav. Exemplen härpå äro talrika och kunna fördenskull förbigås. [4] Att det äldre språkbruket dock rätt länge höll sig och relativt sent ännu kunde sätta spår i urkunderna är naturligt och bör ej väcka förvåning. Så finna vi ännu år 1525 i Gustav Vasas privilegiebrev för Åbo stad det forna »Österland» gå igen. [5] Men sådant är dåmera undantag. Framgent kallade nog ock den förste Vasakonungen vår riksdel »hela Finland» eller »den landsändan Finland» i de brev i vilka han hade anledning omnämna den.

---

[1] E. Grönblad, Nya källor till Finlands medeltidshistoria, nr. 60 och 61 (sid. 111—112).

[2] Svartboken, nr. 694 (s. 556).

[3] Ungefär samtida äro de trenne av Grönblad i »Nya källor» under nr. 46 och 49 (sid. 90 och 96) avtryckta breven, som behandla ryssarnes härjningar i »then fattigae landzaende Findlandh», varmed tydligen avses sydöstra delarne av vårt land, just Savolax och Karelen. Jfr. ock brevet av d. 16 nov. 1500. Ibid., s. 117 (nr 65).

[4] Se Grönblad passim.

[5] A. A. von Stiernman, Samling utaf Kongl. Bref etc. ang. Sveriges Rikes Commerce, I, sid. 10.

Som sammanfattning kunna vi alltså säga, att sedan det svenska erövringsverket genom Birger Jarl och Tyrgils Knutsson (jämte dennes medhjälpare) bragts till en första avslutning, den gamla svenska provinsen östanhavs behöll namnet Finland, medan de nyförvärvade landsändarne sammanfattades under benämningen »Österlanden». Vid år 1320 hade dock redan denna benämning även utsträckts till att omfatta landskapet och slottslänet Finland.[1] Från samma århundrades mitt blir äntligen singularformen »Österland» vanlig, och från omkring 1470—1500 uttränger »Finland» som beteckning för hela riksdelen östanhavs småningom den hävdvunna benämningen »Österland». Att singularformen »Österland» blivit den förhärskande, med andra ord landskapskomplexen begynt uppfattas som en helhet, underlättade givetvis den slutliga processen, då ett ursprungligt landskapsnamn kunde uttränga det alla landskap sammanfattande landsnamnet. Delen sattes alltså i stället för det hela — den mest iögonenfallande, väsentligaste delen fick med sin term täcka hela begreppet, som ofta plägar inträffa med de språkliga begreppen och de mänskliga föreställningarna. Och härtill har säkert medverkat den omständigheten, att Egentliga Finland låg närmast Sverige, att en resa därifrån till Finland alltid gick över detta område: Reste man »till Finland», kom man ju alltid först och främst till Egentliga Finland. På sådant sätt har antagligen icke blott »Österland», som redan antytts, utan även »Finland» som namn på hela den här ifrågavarande riksdelen från Sverige utbrett sig över till vårt land.

[1] Slottshövdingarna på Åbo hus kallade sig gärna under trettonhundratalets början »Advocatus Finlandie» (Lyder van Kyren) eller »capitaneus Finlandie» (Matts Kettilmundsson och Karl Näskonungsson), ehuru deras ämbetsområde tydligen omfattade mer än blott Åbo slottslän (c. 1310—1330). Jfr. J. W. R u u t h, Åbo stads historia under medeltiden och femtonhundratalet, avd. II, sid. 1 ff.

Meddelanden och aktstycken.

Carl Johan Walleen om Kommittén för finska ärenden år 1812.

På sommaren 1809 överflyttade sekreteraren i Åbo hovrätt, den då 28-årige Carl Johan Walleen till Petersburg för att biträda vid beredningen av de finländska ärenden, som skulle föreläggas kejsaren till avgörande, och för att i egenskap av kanslerssekreterare förmedla korrespondensen mellan Åbo akademi och dess nye kansler, statssekreteraren Mikael Speransky. När år 1811 plan utarbetades till en ny kommitté för finländska ärendens beredning i Petersburg i stället för den av ryssar uppfyllda odugliga finländska kommissionen, föreslogs Walleen av regeringskonseljen till en av kommitténs ledamöter och utnämndes till den nya befattningen i november 1811, då han avstod kanslerssekreterargöromålen åt den unge expeditionssekreteraren L. G. v. Haartman. I Kommittén kvarstod Walleen till 1816.

Walleen var känd som en begåvad och kunskapsrik ämbetsman med belevat umgängesskick och litterära intressen. Han var vidare en skarpsynt iakttagare, som uppmärksamt följde med ställningar och förhållanden i kejsarstaden, och därtill ännu en ypperlig brevskrivare, vars korrespondenser till hemlandet erbjuda stort intresse, inte blott genom de ämnen de behandla och de inblickar de giva i den högre ämbetsvärlden vid denna tid, utan ock genom den högt utvecklade stilkonst författaren i dem presterar. Till korrespondenterne hörde främst akademiens prokansler, biskop Jakob Tengström, som Walleen tyckes haft att tacka för sina första beställningar i Petersburg. Även efter det han år 1811 frånträtt kanslerssekreterarbefattningen fortsatte han att i sina brev, som stundom växte ut till vidlyftiga relationer, giva sin nådige oncle besked om den politiska situationen i Petersburg, och särskilt om förhållandena i den finländska kommittén, på samma gång han utförde varjehanda uppdrag såväl för prokanslers som för akademiens räkning.

Tengström hade under krigsåren 1808—1809 och särskilt på lantdagen i Borgå tagit en verksam del i de politiska frågorna — »affärerna» såsom det hette —, men sedan förhållandena stadgat sig allt mera dragit sig till sitt egentliga område, kyrkan och akademien, till stor und-

ran för många, som hade svårt att taga reträtten på allvar. Men detta »éloignement från affärerna» hindrade honom inte att från sin vrå i världen, där han levde som snäckan i skalet, med spänd uppmärksamhet giva akt på de storpolitiska händelserna och på stämningen gentöver Finland i kejsardömet. Genom korrespondenter på olika håll sökte han hålla sig underkunnig om de politiska konstellationerna, och bl. a. uppmanade han ivrigt Walleen att i största förtroende lämna honom redogörelser för arbetena i Finska kommittén och för ställningen i Ryssland jämte karakteristiker av de ledande personligheterna o. s. v.

Att Tengström intresserade sig för ställningen inom Kommittén, hade sin naturliga förklaring i den stora betydelse denna från första början erhöll under G. M. Armfelts ledning. Men också de personliga förhållandena inom Kommittén voro av den art, att de måste väcka uppmärksamhet hos en så klok och skarpsynt man som Tengström. Genom det suveräna och för formerna något liknöjda sätt, varpå Armfelt skötte sitt ordförandeskap, väckte han ett välförklarligt missnöje hos sina kolleger, särskilt hos Walleen och statssekreteraren R. H. Rehbinder, vilka klagade över att de åsidosattes av sin chef och att denne ofta på egen hand, utan att meddela sig med dem, förelade ärenden till kejsarens prövning. Den opposition dessa personer visade var likväl inte så farlig, ty de gåvo sitt fulla erkännande åt Armfelts stora statsmannaförmåga och patriotiska syften. »Den finne, som icke soutenerar honom, är ingen god medborgare», skrev R. H. Rehbinder en gång till C. Mannerheim. Men värre blev det, när Armfelts gamle gode vän, den konservativt anlagde, i allmänna frågor osjälvständige general J. Fr. Aminoff i februari 1812 gjorde sitt inträde i Kommittén. Han kom, såsom Armfelt engång yttrade i brev till landshövding Carl Stjernvall ($^{23}/_{2}$ 1812), »stinn af dumma kritiker, som de i Åbo fyllt honom med», missnöjd med sin tvungna tjänstgöring och missnöjd med de reformplaner Armfelt umgicks med och delvis genomfört. Knappt en månad efter det samarbetet börjat kom det till en häftig explikation, som slutades med frid och försoning, åtminstone i utvärtes måtto, men som hos båda lämnade en tagg i hjärtat. Med viss oro tyckes Tengström från början motsett resultatet av de genom årtiondens vänskapsband förenade, men i flere politiska frågor olika tänkande gustavianernas samarbete, och det var nog också på förhållandenas gestaltning mellan Armfelt och Aminoff Tengström tänkte, då han uppmanade sin unge vän och skyddsling Walleen att redogöra för »affärerna», inte, förklarade Tengström, för att han intresserade sig för någon partikuliär sak, men emedan han gärna följde med affärernas gång »för att både såsom philosoph och medborgare något så när kunna bedöma den punkt, hvarpå vi stå och hvad vi för en framtid hafva att antingen hoppas l. frukta». Tillika uppmanade han Walleen att anteckna sina upplevelser och iakttagelser för att bidraga till en framtida skildring av den märkliga tid de genomgingo: »Den belägenhet — skrev Tengström $^{27}/_{2}$

1812 — hvari du är och som sätter dig i tillfälle att se och veta mycket, som här på afstånd undfaller oss, föranleder mig att be dig vid lediga stunder teckna dig till minnes åtminstone materialier till de häfder, som framtiden skall skrifva öfver vårt märkvärdiga tidehvarf. Charakteristiken öfver personer ingår hufvudsakel. i denna plan, och dina profstycken i denna väg visa din fallenhet för detta intressanta yrke. — — Det är ej den allmänna politiken egentel. du behöfde vidröra — förklarade Tengström — derom du ej heller i din krets torde ägt eller vara i tillfälle att än äga nog påliteliga speciella underrättelser, utan fastmer Finlands förändrade och högst egna ställning till den stora monarchie, vid h:ken vi nu äro fästade, ett problême, som i alla tider skall väcka uppmärksamhet och sål. förtjenar att af sakkunniga samtida sorgfälligt upplysas.»

Walleen tillmötesgick sin nådige oncles önskningar. Han medgav, skrev han i svar av $^{12}/_{3}$ 1812, att den ställning han intog i Petersburg satte honom i tillfälle att lämna en tämligen fullständig översikt av Finlands administration efter den politiska välvningen och han hade jämväl själv varit betänkt på att uppteckna vad han inhämtat. Men som detta inte komme att ske så snart, ville han med nöje, så ofta hans tid det tillät, underrätta Tengström om det anmärkningsvärda, som föreföll — dock med förbehåll, att hans brev förstördes, sedan Tengström gjort ur dem de utdrag han fann lämpliga. »Jag är långt ifrån att frukta någon indiscretion å Oncles sida — förklarade han $^{12}/_{3}$ 1812 —, men en händelse kan så lätt göra all försigtighet till intet, och då efterverlden tvifvelsutan tror Oncles uppgifter lika mycket som mina bref, vet jag ej, hvarföre deras éphemära existence skall förlängas utöfver hvad jag önskade.»

Tengström var föga benägen att tillmötesgå sin korrespondents fordran. Då han i början av 1812 bekom från Walleen en skrivelse, som denne önskade måtte efter genomläsningen förstöras, förklarade han först, att brevet var av ett så märkligt innehåll, att han inte kunde ingå på förslaget, men han tillade, att brevet skulle förbliva en hemlighet för alla andra och att han ämnade foga det till de handlingar till samtidens historia han samlade och dem han ämnade bevara jämte Porthans efterlämnade papper i en järnkista, som finge öppnas först efter hundra år. Men då Walleen upprepade sitt förbehåll, meddelade Tengström i ett senare brev ($^{23}/_{3}$), att han, så påkostande det än kändes för honom, ställt sig detta till efterrättelse sedan han ur brevet gjort en del anteckningar i och för eventuellt bruk i framtiden, och han hoppades, att Walleen skulle hålla honom räkning för detta offer genom att å sin sida fullgöra löftet om fortsatta skildringar av enahanda art. Och när han i början av april bekom en ny intressant relation ($^{2}/_{4}$), försäkrade han, att han skulle förfara med denna relation som med den förra. Dock — när det gällde att infria löftet, kunde Tengström inte förmå sig därtill, utan lade brevet till sina samlingar av historiska akt-

stycken, och på samma sätt förfor han med en tvenne månader senare mottagen relation (dat. $^{10}/_{6}$), mycket vidlyftigare och innehållsrikare än någon föregående skrivelse. En sådan uraktlåtenhet var inte ovanlig. Det är rätt ofta man i tidens korrespondens påträffar brev, som avsändaren önskade måtte försvinna. Närmast berodde det på försiktighet och fruktan för att komprometteras, men även andra skäl kunde medverka.

De tvenne skrivelserna från Walleen, dem Tengström fann för gott att spara, beröra huvudsakligast den uppseendeväckande katastrofen natten mellan 28 och 29 mars 1812, då Speransky helt oförväntat arresterades, samt förhållandena inom Kommittén för finska ärenden. Det förstnämnda ämnet, så intressant det än är, lämnar jag emellertid å sido, synnerligen som jag redogjort för Walleens rapporter i detta avseende i uppsatsen »Finska uttalanden om Mikael Speranskys fall» i Sv. litt. sällskapets skrifter, tom. C, vartill läsaren hänvisas. Jag citerar endast vad Walleen hade att förmäla om de sannolika följderna av Speranskys fall för Finland. Därom yttrade han:

»Följderna deraf hafva visat sig och skola ofelbart ännu mer visa sig, till känning äfven för oss, som igenom ett olycksaligt öde blifvit fästade vid ett land, där, mer än i något annat, det enskilta intresset regerar med alla de små passioner, som deraf födas och der den goda viljan hos en enda förmår så litet till vår fördel. Vår ställning är verckeligen beklagansvärd och kan aldrig bli lycklig i framtiden, i synnerhet då också inom oss ingen med alfvare arbetar derpå och då man här åter betraktar oss endast som fiender, hvilcka en dag skola écraseras. — Denne öfvertygelse, vunnen genom hvad jag sjelf sett och erfarit under den korta tid jag här haft befattning med våra allmänna affärer, har gjort mig så handfallen och så ledsen vid hela världen, att den lifligaste önskan jag äger, är att ju förr desto häldre få lemna den utan att längre dégouteras af allt det dumma, låga och vederstyggliga, som der händt, händer och i evighet skall hända.»

Från den Speranskyska katastrofen ärnade Walleen övergå till de finländska »affärerna», men brevet hade redan blivit för långt och tiden var knapp, varför han ville återkomma till detta ämne en annan gång.

»Så mycket får jag dock imellertid säga — tillade Walleen — att ingenting lofvar oss, det dessa affärer framdeles skola gå bättre än hittills. Armfelt är sjelf redan ledsen vid dem; och de obehagligheter han rönt under sin befattning med dem har ingett honom en vidrig känsla mot hela landet och dem som der bygga och bo, så att jag fruktar, det han, i synnerhet nu, under andra omsorger af större inflytelse, icke kommer att mycket bekymra sig om oss. Af Am. åter, väntar jag, oss emellan sagdt, ingenting: tvärtom, för att dömma af

de egenskaper han hittills visat, önskade jag häldre, att han aldrig kommit hit. — Utan all fond och med ännu mindre vana än Armfelt har att traitera affairer, äger han blott ett slags esprit d'intrigue, det han nu flitigt nyttjar, för att om möjligt är störta sin gamla vän Armfelt, utan att besinna, det denne, oaktadt alla sina visserligen stora fel, ändå af ingen bättre kan remplaceras, aldraminst af Aminoff, hvars tomma hufvud röjer sig i första momenten och som här aldrig kan få den inflytelse Armfelt nu äger och hvaraf han kanske skulle betjena sig till mer fördel för Finland, om han der fann mer billighet i omdömmen, mindre intriguer och framför allt mer oegennyttig god vilja.»

— — — — — —

Det var således endast ett förberedande meddelande, som Walleen lovade att en annan gång vidare fullfölja. Han slutade sitt brev med några antydningar om förberedelserna till det motsedda kriget med fransoserna, omnämnande bl. a. att Armfelt ämnade följa kejsaren till fältlägret och redan uppträdde i generalsuniform, att han fått ett större penningbelopp för sin ekipering o. s. v.

Det följande brevet lät emellertid länge vänta på sig. Först tvenne månader senare kom det genom en kurir Tengström till handa, men var i stället desto vidlyftigare. Walleen berättade, att han hållit på därmed över en månad, och när han slutligen undertecknade det, den $^{10}/_{6}$, hade det vuxit till »en liten bok» på 40 sidor. Han började med att komplettera och i enskilda punkter korrigera sina tidigare uppgifter om historien med Speransky och slutade med att som sin åsikt uttala, att Speransky förtjänat sitt öde. Sedan lämnade han några upplysningar om kejsarens avresa från Petersburg och den högtidliga gudstjänsten i Kasanska kyrkan, som föregick avfärden, varpå han berättade, att även Armfelt lämnat staden och att ordförandeplatsen intagits av Aminoff. Om ordförandeskiftet i Kommittén yttrade han:

»Armfelt skall vid sin afresa varit mycket rörd och gråtit som ett barn. Jag hade ej tillfälle att enskilt ta afsked af honom,[1] utan fullgjorde denna skyldighet dagen förut jemte hela Committén, då många fraser utan betydelse sades på ömse sidor. Vår nya ordförande tyckes ej vara skapt att föra ordet. Åtminstone aflopp hans försök att den gången haranguera Armfelt rätt olyckligt. Det värsta var, att sådant ej en gång kunde ursäktas genom *hjertats mening*, ty Armfelt känner altför väl, att Aminoff alldeles icke skulle tycka illa vara, om den första kula, som i det förestående kriget kommer att lossas, för alltid skilde Armfelt från oss och från all befattning med våra affairer. Att Conseilen och i allmänhet alla Åbo-boer tänka på samma sätt, har Armfelt sjelf yttrat; och om de å sin sida gett anledning dertill, så måste man väl medge, att det åtminstone icke är försigtigt handladt.»

---

[1] I brev till C. Stjernvall $^{25}/_{4}$ 1812 uttalade emellertid Aminoff sin oro för de faror, som hotade Armfelt.

Efter att därpå ha meddelat Tengström innehållet av tvenne intressanta noter, som upplyste om det diplomatiska närmandet mellan Sverige och Ryssland, samt uttalat sig om opinionen rörande krigets förmodliga utgång, återkom Walleen till situationen i Kommittén.

»Under kejsarens frånvaro — berättade Walleen — handteras våra ärender som förut i Committén, der Aminoff nu för ordet. Derifrån expedieras för hvart sammanträde till Kejsaren en föredragningslista, som sedan återsändes med Kejsarens beslut och påskrift. De expeditioner, som af honom sjelf böra underteknas uppsättas här och skickas sedan till Kejsarens underskrift. Att härigenom expeditionen måste gå långsamt är naturligt, men detta kan i närvarande ställning icke hjelpas, och med den activité Armfelt äger, lär han väl så vidt möjligt är förekomma, det icke affärerna länge bli beroende på kejsarens åtgärd. Också äro de flesta af större vigt lyckligtvis redan slutade, och på det de af mindre betydenhet må gå så mycket fortare, har Conseillen fått provisionel rättighet att sluteligen afgöra dem, utan hemställan. Denna rättighet sträcker sig likväl icke till andra mål än dem som angå giftermåls dispenser och förmynderskap.»

Walleen förtäljde vidare, hurusom Armfelt genom Rosenkampff uppgjort en finansplan för ryska riket och hurusom han blivit utnämnd till medlem av rikskonseljen för att kunna inför denna försvara sitt verk, vartill tillfälle dock inte yppat sig till följd av kejsarens och Armfelts avresa. Satiriskt uttalade Walleen den förmodan, att finansplanen måtte vara förträfflig, att döma av den grundlighet, varmed de båda författarne plägade traitera affärer. Men han tillät sig dock att uttala tvivel rörande planens verkställighet, ty ehuru Rosenkampff ostridigt var ett förträffligt huvud och hade ganska vidsträckta kunskaper, så var han tillika något charlatan och hade inte tidigare sysslat med finanser.

Så kom Walleen till ett ämne, som i ännu högre grad intresserade både honom själv och Tengström: det var Armfelts självrådiga uppträdande i Kommittén för finska ärenden och den roll Rosenkampff där spelade särskilt i fråga om det andra manifestet rörande Viborgs läns förening med Finland, varom även Walleen haft tillfälle att uttala sig. Om dessa saker avgav Walleen följande omständliga skildring:

»Armfelt har, för att kröna sitt verck, kort före sin resa bortgett tvenne pastorater; det ena Jomala på Åland till Stadius och det andra i Wiborgs län till en aventurier, som heter Ahlberg och hvilcken, redan under sin academiska tid i Åbo, var känd på en mindre fördelaktig sida. Det gör Committén mycken heder, att Armfelt ej haft courage att der en gång anmäla dessa befordringar, ehuru sådant bordt ske enligt reglementet. Han hade också något svårt att göra det, sedan han förut var nog oförsigtig att i Committén yttra sin önskan, det Stadius och Ahlberg kunde, såsom nu skett, befordras, och

då rönte motsägelser, som förmådde honom att låtsa helt och hållet frångå sitt project i den delen. Den frihet, hvarmed vi, vid sådana tillfällen yttrat våra tankar, har väl någon gång imponerat och hindrat mycket, som otvifvelaktigt eljest händt, men också ofta varit utan annan verckan än den att blottställa oss för Armfelts missnöje, det han dock alltid, som en försigtig general, sökt dölja för oss, under det han handlat tvärt emot våra föreställningar och sina i anledning deraf oss gifna försäkringar. Han har imellertid i ett bref till någon i Åbo beklagat sig öfver Committén, under yttrande, det Rehbinder och jag vore de enda, af hvilka han der kunde vänta något biträde, men att vi se allting endast i smått och gräla om strunt, så att af oss ej heller något vore att påräkna. — Jag hör här så ofta talas om att se saker i stort, så jag väl gerna en gång ville veta hvad man rätt förstår dermed. För min del begriper jag icke annat, än att allt stort består af smärre delar och att, om den minsta af dem vårdslösas eller skadas, det nödvändigt måste influera på det stora hela. Ofta är också en så kallad småsak genom sina följder vida betydligare än det vid första påseendet synes; och då det ej är svårare att göra rätt i smått än i stort, så vet jag ej, hvartill denna skilnad emellan stort och litet i allmänna affairer tjenar. — Detta oaktadt är det visst, att Rehbinder och jag, långt ifrån att hafva förtjent den förebråelse Armfelt gjort oss, snarare kunde förebrå oss sjelfva att hafva varit för mycket eftergifna och icke alltid visat nog motstånd, då fråga varit om utförandet af hans lätt fattade beslut. I början i synnerhet trodde vi oss skyldiga till mer eftergift för att ej synas hysa någon oppositions-anda och derigenom genast förlora Armfelts förtroende, hvilcket vi naturligtvis borde önska kunna bibehålla, då ingenting utan honom af oss ändå kunde uträttas. Men sedan erfarenheten visat, att ändamålet härmed alldeles icke vanns, utan att tvärtom förtroendet för oss minskades i samma mon sjelf-förtroendet hos Armfelt tilltog, då hans planer icke möttes af några inkast, är det sannt, att inga considerationer vidare afhållit oss ifrån att yttra vår öfvertygelse, så ofta tillfälle dertill blifvit oss lemnadt, utan afseende om saken varit af mer eller mindre betydenhet; och ehuru väl detta icke kunde behaga Armfelt eller attachera oss honom, tror jag dock, att vi derigenom tillvunnit oss en viss égard, som han, kanske emot sin vilja, icke kunnat neka oss och som i synnerhet tvungit honom till mer sparsamhet med enskilta faveurer än den han eljest hade iakttagit. — Om han också, hvilket jag väl tror, anser oss för *dumma fän*, — ett af hans favorit-epitheter, hvarmed han hedrar alla, som ej tänka lika med honom, eller snarare, som icke, utan att tänka gilla alla omogna alster af hans lättrörda inbildning — så kan han dock icke tro oss så dumma, att vi ej förstå, att ingen säkrare väg till hvad man kallar lycka för oss hade gifvits än den hans gunst kunnat bereda oss och att vi ej vetat, på hvad sätt den borde sökas. Men att vi, just det oaktadt, följt ett annat systeme och visat mer oböjlighet allt efter som han sjelf mer och mer stigit i faveur och sett alla andra krypa för sig, skulle nödvändigt i ett visst afseende bestämma hans omdömme till vår fördel och någon gång vercka på hans eget förhållande, enligt vår önskan. För öfrigt är det en af Armfelts stora egenskaper att aldrig låta en-

skilt hat eller missnöje vercka på sina handlingar; och det har han genom sitt bemötande emot oss äfven på det fullkomligaste ådagalagt. Gör han orätt, så är det ej för att skada någon. Han ville häldre hjelpa alla, och hans hufvudsaklige fel är endast att icke kunna säga nej, då han borde göra det. Deraf händer, att den, som blott äger tillfälle att nalkas honom, får hvad han begär, och annan orättvisa kan man ej förebrå honom. Den är tyvärr derföre icke mindre skadlig i afseende å sina följder, men den vittnar åtminstone, att felet icke ligger i hans hjerta, en omständighet, den jag, för att göra honom rättvisa, så mycket häldre nämner, som jag vet, att man i allmänhet bedömmer honom strängare än han förtjenar och ofta tror honom handla af föresats, då han blott följer ögonblickets ingifvelse och sin naturliga karakter, hvars lättsinnighet hindrar honom att noga undersöka och lugnt öfverväga, innan han verckställer hvad han hastigt fattar.

En, som genom sitt förhållande till Armfelt, gjort oss och Finland mycket ondt och ännu skall göra det, utan att egenteligen hysa någon föresats i den delen, är vår nya confrater Rosenkampff. Denne man var förut Speranskys factotum, och många af de arbeten, hvarför man beundrat denne, hafva flutit ur hans penna. Vid Armfelts hitkomst skickades han af Speransky för att föreställa honom angelägenheten af en nära relation dem emellan och tillika, förmodligen, för att spionera Armfelts planer. Med sina ostridigt redbara talanger, sitt krypande sätt att vara och sin färdighet till allt hvad man behagar, såsnart han tror sig deraf kunna draga någon fördel, vann han snart insteg hos Armfelt och nyttjades af honom i synnerhet i afseende å beredandet af den sedermera verckstälda föreningen af Wiborgs län med vårt Finland. Ehuru dittills Speranskys kreatur, fann Rosenkampff snart det kunna löna mödan att äfven bli Armfelts, och constituerade sig i detta afseende till en dubbel spion, som skiftevis förde rapporter om den ena till den andra. Under allt detta sökte han, så mycket möjligt var, att bibehålla det goda förhållandet emellan begge och att sjelf vinna den enas grace utan att förlora den andras. Men antingen nu S. började misstänka R-s pålitlighet och derföre drog sig ifrån honom eller denne sjelf, af Armfelts dagligen stigande faveur, fann det mer förmonligt att hålla sig till honom, så blef han snart hos A. hvad han förut var hos Sp. och upphörde att vidare yrcka på en förening dem emellan, den han numera ansåg omöjlig eller onödig. Han öfverlemnade sig således helt och hållit till A., som, glad öfver denna aquisition, emottog honom med öppna armar. Följden deraf var, att R., oss alla ovetande, blef ledamot i Committén och erhöll sina tolftusende rubel utan att för dem göra mer i afseende å Wiborgs län än jag gör för Kamtschatka, men i det stället så mycket starkare förbunden att enskilt gå A. tillhanda i allt och så ofta han behagade. Förut van att vid framställningen af sina planer af oss höra inkast och betänkligheter, måste A. finna sig oändeligen bättre belåten med R., som var villig till allt, förstod sig på allt och aldrig såg några svårigheter eller, om han också såg dem, aktade sig att anföra dem, då han fann A:s vilja *att det blott skulle gå*. Denne man efter A:s sinne kom således likasom af Försynen skickad för att på en gång befria honom från det ledsamma

beroende, hvari han dittills någon gång varit af oss, kortsynta grälare, och från den stunden fann han sig helt och hållet kunna umbära vårt biträde i allt, som ej directe angick de från Conseilen och generalgouverneuren till Committén insända mål, hvari vi, för syn skuld, ändå måste höras. Följden deraf var, att han allt mer och mer aflägsnade sig ifrån oss och i det stället lemnade Rosenkampff sitt förtroende, så vidt han nemligen ansåg det tjenligt för sina afsigter, ty sjelf anser Armfelt R. för en bof och gör deraf ingen henlighet; men det hör till hans principer att employera sådana och att i affairer lemna dem företrädet för hederligt folk, såsom bequämare och lättare att leda hvart man vill: en sanning, som ej kan bestridas och onekligen är af mycken practisk nytta för hvar och en, som, lika med A., anser alla andra menniskor för machiner och sig allena för den kraft, genom hvilcken de skola sättas i rörelse. — Det på en gång légèra och våldsamma sätt, hvarmed föreningen af Wiborgs län med det öfriga Finland blifvit verckställd, kan i hufvudsaklig mon tillräknas Rosenkampff. — Knappt hade A. för honom yttrat sitt project derom, förr än det med all möjlig värma af honom omfattades och understöddes. Han skref till A:s tjenst långa afhandlingar om det förtryck, som utöfvades i detta län (det han ej kände mer än till namnet) och yttrade så fria philantropiska idéer, att hvar och en, som icke precist visste hvad karlen gick för, skulle trott honom äga de ädlaste grundsatser i verlden. Men det är på R. man fullkomligen kan lämpa den bekanta tiraden:

— — — — il est selon l'occasion,
quelquefois honnête homme, et quelquefois fripon,

och så mycket han då visade sig vän af menskligheten och dess rättigheter, emedan det instämde med Armfelts tänkesätt, skulle han säkert, under ett annat förhållande, med lika nit bevist nödvändigheten att behandla de finska bönderne såsom hans egna i Liffland behandlas. Imellertid nyttjade han nu, för att insinuera sig hos A., all sin vältalighet emot det förfarande, som öfvergick de wiborgska bönderne; och deremot hade väl icke varit något att påminna, om han tillika blott nyttjat den moderation förnuftet och billigheten föreskrifvit, i stället att med ett penndrag förklara alla embetsmän och posessionater i detta län utan undantag för skurkar och kanaljer. Derigenom hände, att kejsaren, som förut med skäl var prévénerad emot dem, förbittrades ännu mer och ansåg ingen af dem förtjena någon consideration, hvarföre dem äfven öfvergick det öde, som manifestet af den 31 dec. förlidet år utvisar.»

Walleen övergick därpå till en redogörelse för de detaljer han kände rörande manifestets tillkomst. Ehuru något omständlig, må den här meddelas:

»Detta manifest är till sitt innehåll och sina följder altför märkvärdigt för att icke förtjena närmare uppmärksamhet, och jag hoppas derföre att

icke trötta min Oncles tolamod, om jag särskildt nämner, huru med dess utfärdande tillgick, hvilcket jag så mycket närmare känner som jag sjelf på sätt och vis haft del deri, ehuru manifestet, om jag fått råda, antingen helt och hållet blifvit instäldt eller ock i flere afseenden fått en annan form än det nu äger.

Det första manifestet, hvilket af Speransky uppsattes, var, som vanligen hans arbeten af detta slag, så ytligt och ofullständigt att det nödvändigt behöfde en förklaring eller tilläggning om de mesurer, som dermed åsyftades, skulle kunna utföras och verkställas. Men sedan Committén för organisationen af Wiborgs län blifvit inrättad och den, i afseende å de förslag den ägde uppgöra, icke var bunden inom några gränsor, hade det väl varit bäst att härmed låta bero till dess den blivit hörd och på stället fått undersöka flere omständigheter, hvaraf i synnerhet bestämmandet af frälse-ägarnes och böndernes förhållande till hvarandra berodde. — Imellertid, som det icke är Armfelts sak att *vänta*, när han vill ha något i gång, och som det första Manifestet icke innehöll allt hvad han önskade, så skulle ett annat nödvändigt genast formeras; och dermed blef således Rosenkampff i tysthet chargerad. Detta visste hvarcken jag eller någon annan, när Armfelt en dag sade mig, att jag genom R. skulle få del af en författning, som komme att utfärdas rörande gamla Finland och hvarvid jag ägde göra de anmärkningar, som fordrades, i händelse jag deri fann något, som stridde emot våra lagar och den i nya Finland gällande ordning. — Det var ett fel af mig, som jag erkänner och sedermera ofta ångrat, att jag då icke straxt föreställde A., det granskningen af nämnde författning borde ske i Committén och icke af mig enskilt. Men antingen jag verckeligen icke tänkte härpå eller tog för afgjordt att författningen i allt fall skulle meddelas Committén, innan den utfärdades, ehuru A. förut enskilt ville höra mitt yttrande, så blef ingen erindran härom af mig gjord, utan lofvade jag blott att fullgöra A:s befallning. Samma afton erhöll jag projectet af R. och genomgick det i hans närvaro. Jag gjorde genast mundtligen flere anmärkningar dervid, och som 2 momentet af 13:de § då innehöll, att 1728 års revision skulle tjena till grund för frälseräntorna i hela länet, så erindrade jag, att den åtminstone icke kunde lämpas till den delen, som först senare afträddes, och bad R., som icke kunde förklara mig beskaffenheten af denna revision, att derom göra sig närmare underrättad, såvida jag icke kände, om och huruvida den instämde med våra kameral-författningar och andra locala omständigheter, det jag ej en gång ännu vet annorlunda än efter hvad jag hört i korss och tvärs berättas. Han lofvade detta och gillade anmärkningen. Jag tog derefter projectet hem och uppsatte skrifteligen de öfriga anmärkningar, jag mundteligen gjort hos R. jemte några andra, som vid närmare granskning föllo mig in, hvilcka jag alla sedan dagen derefter tillställde A. — Hvad jag då i synnerhet fästade mig vid, var det som rörde de i 2 § uppräknade embetsmän, hvilka enligt min tanka ovilckorligen borde bibehållas vid sina löner, *till* dess de erhållit andra jemngoda sysslor, men hvarom projectet ingenting innehöll. — Olyckligtvis var A., då jag lemnade honom mina anmärkningar, syssel-

satt och hade blott tid att i största hast gå dem igenom, utan att inlåta sig i något vidare resonnement deröfver. Likväl slöt jag af uttrycket i hans ansigte, att anmärkningen om de numera öfverflödige embetsmännens bibehållande vid sina löner icke af honom gillades. Men som han aldrig säger rent ut hvad han tänker, då han ser någon annan vara af motsatt mening, så gjorde han ej heller häremot något inkast, utan bad mig endast lemna R. del af anmärkningarne, hvilket jag ock genast verckställde. — Kort derefter blef Manifestet utfärdadt utan att jag likväl sedermera hörde talas derom eller fick del deraf, förr än de tryckta exemplaren från Åbo hitkommo. Och ehuru det hette, att mina anmärkningar skulle underkastas kejsarns pröfning, vet jag dock alldeles säkert, att han aldrig fått del af dem. — Imellertid påstår A., sig hafva yrckat, att de embetsmän, som komme att förlora sina tjenster, skulle få behålla lönerne, men att kejsarn i den delen varit obeveklig, under yttrande, att de i sådant fall icke skulle bry sig om att söka andra sysslor och endast komma att onyttiga ligga staten till last. Detta kan vara möjligt: dock tror jag icke, att ej Kejsarn kunnat förmås att häri frångå sin mening, om A., med alfvare föreställt honom rättvisan och billigheten deraf. Så mycket är dock visst, att 15 §, som förklarar alla i Wiborgs län vistande bönder fria, utan afseende å deras härkomst, helt och hållet är Kejsarns eget verck. Denna § innehöll i projectet samma stadgande endast i anseende till infödde personer af finsk härkomst, men Kejsarn tillade med egen hand de orden: »af hvad härkomst de vara må», hvarigenom händt, att flera personer, som från Ryssland ditflyttat sina lifegna, nu förlorat allt anspråk å deras personer, dem de ej en gång äga rättighet att återflytta till Ryssland, hvilcket väl är något strängt, så länge lif-egenskapen här ännu existerar och bönderne följakteligen anses såsom annan välfången egendom. — Kejsarn har också sjelf medgifvit, att detta förfarande icke instämde med strängaste rättvisa, men tillika förklarat sig såsom autocrat kunna göra ett undantag från den för det goda ändamålets skuld, hvarvid han fällt denna vackra utlåtelse: »Je ne veux jamais être despote, que lorsqu'il s'agit de faire des heureux.» — Ett sådant tänkesätt förtjenar väl beundran, men om ej vid utöfningen deraf en viss grad af försigtighet äfven bör iakttagas och om det instämmer med den att vid införandet af en ny ordning i ett eröfradt land stöta de der bosatte äldre undersåtarnes intresse, då ingen egentlig nödvändighet fordrar det, är en annan fråga, som äfven synes förtjena någon uppmärksamhet. — Det var redan nog, för att här väcka missnöje, att i en rysk provins införa svensk ordning: också hörde man öfverallt sägas: »Vi trodde oss hafva eröfrat Finland, men det är Finland, som eröfrat en del af Ryssland». Imellertid hade detta missnöje ingenting betydt, om man blott visat mer sorgfällighet att ménagera vissa intressen i stället att på ett uppenbart obilligt sätt lemna dem utan allt afseende. Erfarenheten har redan bevisat, huru illa man häri handlat, ty knappt var det i fråga varande Manifestet kungjordt, förr än de flesta bönder upphörde med alla dagsvercken till sina egendomsherrar; och vid Systerbäcks gevärs-factori, der omkring tusende arbetare, nästan alla lifegna, finnas, förklarade desse sig, numera fria, icke behöfva vidare ar-

beta för ägarens räkning. Detta kunde ej annat än förmå A. sjelf att ångra sin hastiga åtgärd; men att rätta den var numera ej så lätt, ty hvarcken Kejsaren eller han ville höra talas om någon ändring af Manifestet. Likväl lyckades det Committén att tillvägabringa en förklaring, som väl i det hela förklarar ingenting och snarare behöfde att sjelf förklaras, men likväl lemnar vederbörande embetsmän fria händer att ställa sakerna till rätta, så vidt möjligt är. Det var ej lätt att vinna Kejsarens sanction och Armfelts samtycke till denna förklaring; men de blevo begge på visst sätt attrapperade genom ett fermt steg af Committén, hvilcket lyckligtvis ledde till ändamålet. Som det likväl en gång för alla tyckes vara af ödet beslutit, att allt hvad som härifrån emanerar skall ogillas i Finland, så har denna förklaring ej heller der vunnit bifall. Den är mörck och obestämd, säger man, och det fordras ej mycken vishet för att finna den sådan. Men på andra sidan borde man väl också med ganska liten eftertanke kunna inse, att det ej berodde af Committén. att göra den mer bestämd, och sådan förklaringen är, hade den kanske ej en gång kunnat åstadkommas af dem, som nu med så mycken klokhet klandra vår åtgärd i avseende å densamma. Det är verckligen både ynkligt och löjligt att höra, huru befängdt man på afstånd resonnerar om allt hvad här passerar, utan att känna eller en enda gång besinna, till hvad grad omständigheter och förhållanden måste vercka på våra åtgärder och hindra eller inskränka dem emot vår afsigt och vår önskan.»

Denna vidlyftiga berättelse, vari Walleen fick tillfälle att förklara sin egen ställning i Kommittén och sitt förhållande till det klandrade manifestet, hade varit nog för att upplysa Tengström om vad Rosenkampff gick och gällde för. Men ännu ansåg Walleen det nödigt att till mannens karakteristik bifoga följande:

»För att återkomma till Rosenkampff, så kunde han genom sina kunskaper, sina vidsträckta relationer och sin kännedom af alla dem, som här äga någon inflytelse, vara oss ganska nyttig, om blott Armfelt, af hvilcken han numera helt och hållit beror, vore en annan menniska. Men med den hastighet, hvarmed denne fattar allt och vill att allt skall genomdrifvas, kan R., som aldrig vågar ett inkast emot honom och på första vink är färdig till allt hvad han vill, icke annat än skada våra affärer. Härtill kommer också, att R., som hvar och en annan, oaktadt sin skicklighet icke förstår sig på allt, men likväl låts, som han gjorde det, och således rätt ofta hugger i vädret, utan att bekymra sig om följden deraf. Speransky hade om honom en ganska träffande utlåtelse, då han, för att beskrifva honom för Rehbinder, sade: »Si Vous voulez savoir comment les habitans de la lune sont faites, demandez le à lui et il vous en faira tout de suite son rapport.» Och så förhåller det sig verckeligen, ty man må fråga Rosenkampfff hvad som hälst, så är han straxt färdig att svara derpå, i synnerhet då han vet eller tror sig ha att göra med folck, som icke förstå sig bättre på saken än han sjelf. Eljest är han i sitt sätt att vara mycket facil och alldeles icke svår att bringa från sina idéer, blott

man gör sig den mödan att vederlägga dem. Men detta är icke A:s sak. Antingen har han sin egen bestämda vilja, och då resonnerar han ej med någon deröfver, eller antar han blindt hvad den säger, till hvilken han, i annan händelse, förtror sig. I begge fallen står R. lika färdig till hans tjenst; och det är just deri olyckan ligger. — Ehuru jag på denna grund icke kan vara vän af R., har jag dock ansett nödigt och nyttigt att ge vika för omständigheterne och insinuera mig hos honom, hvari jag också, som jag tror, fullkomligen lyckats. Jag har derigenom någon gång, af honom fått veta ett och annat, som eljest aldrig hade kommit till min kunskap, och verckeligen hindrat verckställigheten af ett par projecter, som jag ansett skadliga. — Det är så mycket nödvändigare för mig att bibehålla det goda förståndet med honom som vi nu begge äro ledamöter i en annan committé, der jag ensam har att göra med bara ryssar, hvilckas åtgärd jag utan R:s biträde ej är i stånd att controllera. Denna committé, som har att bereda de mål och öfversätta de acter, hvilka från Senaten och Justitice-Collegium skola, såsom rörande Wiborgs län, öfverlemnas till Conseilens och Hofrättens afgörande, inrättades äfven på fri hand af A. och R. så cavalierement, att en ändring af reglementet straxt blef nödvändig, innan arbetet kunde företagas. Det heter nemligen i reglementet, att acterne skola på svenska öfversättas, och utan att man en gång visste deras antal och beskaffenhet stadgades tillika, att arbetet inom ett år skulle fulländas. Så snart dessa acter blifvit aflemnade, visade det sig likväl, att bland dem, som till antalet utgöra öfver 250, flere finnas af den vidlyftighet, att till en endas öfversättande skulle åtgå ett helt år. Men icke nog dermed: verckställigheten af reglementets ordalydelse är äfven i det afseendet omöjlig, att inga translatorer med tillräckelig kännedom af svenskan och ryskan kunna erhållas, aldraminst för den usla lön af 800 pappers rubel, som för dem i staten blifvit fastställd; en omständighet, hvarpå man förut bordt tänka, innan denna stat jemte reglementet utfärdades. Nu ges det ingen annan utväg till ändamålets vinnande än att, i stället för öfversättningar, göra så fullständiga utdrag af acterna, att domstolarne derå kunna grunda sina utslag, och den måste således vidtagas. Men så naturligt det är, att dertill förut fordras Kejsarns tillstånd, så har jag likväl nu öfver en månad arbetat med Rosenkampff, innan jag ändteligen fått honom härom öfvertygad och att i detta afseende göra en formlig hemställan. Detta enda drag är väl tillräckligt att lära känna hans sätt att handtera affärer. » — — —

Walleens skildring var inte slut ännu. För att fullständiga sin teckning av förhållandena i Kommittén, ansåg han sig böra för Tengström uttala sin mening även om övriga medlemmar av den, och härvid kom han in på det ledsamma kapitlet om förhållandet mellan den nya ordföranden och Armfelt. Det var ett mycket diskret ämne, desto farligare att beröra som Walleen var underkunnig om att Aminoff stod i ett vänskapligt förhållande till Tengström. Men han hade nu engång beslutat att på ett uppriktigt sätt tillmötesgå sin nådige Oncles önskan att lära känna situationen, och han fortsatte lika frispråkigt som han börjat:

»Hvad jag tänker om Aminoff, har jag redan i mitt förra bref låtit förstå; och allting har sedermera bekräftat mitt omdömme i den delen. Om han ej äger de fel man med skäl kan förebrå Armfelt, så har han i det stället andra lika skadliga, men ingen enda af Armfelts stora egenskaper. Redan innan hans hitkomst visste jag, att vänskapen emellan honom och Armfelt stod på svaga fötter, och den bitterhet, hvarmed Aminoff i Finland klandrade alla Armfelts steg, den sorgfällighet, hvarmed han der sökte skaffa sig ett parti emot honom, vittnade förut, att desse herrar här icke skulle harmoniera. Jag kunde då icke begripa orsaken till denna fiendskap emellan tvenne förut så nära liérade personer och trodde att Aminoff utan personnelt hat till Armfelt endast ogillade hos honom, hvad hvar och en annan borde ogilla, och af öfvertygelse emotarbeta hans planer. Men jag märkte snart, att Aminoff i hjertat hatade Armfelt, och fick ändteligen veta rätta anledningen dertill, den jag nu i största förtroende skall berätta min Oncle.

Armfelt, så légèr han också är, saknar likväl icke all omtanke för sig sjelf och sin framtid. När han beslöt att lemna Sverige — hvilcket, som bekant är, skedde innan han slutligen blef tvungen dertill — var det ingalunda för att, som det hette, i lugn frambringa sina dagar på Åminne, utan för att här spela en rôle, sedan han redan spelt ut i Sverige — hvilcket fullkomligen synes af allt hvad som sedermera inträffat. Men ännu osäker, dels huruvida det skulle lyckas honom, och dels hvad slutet deraf kunde bli, ansåg han nödigt att för all händelse ménagera sig en reträtt tillbaka i Sverige. I detta afseende, kanske också i flere andra, formerade han med Adlercreutz en nära liaison, som ännu fortfar och som, i förening med hans eget försigtiga uppförande i anseende till Sverige, verckeligen förvärfvat honom sjelfva kronprinsens hemliga gunst, hvilcket bevises af det bref denne, såsom jag förut nämnt, nyligen skrifvit till honom. — Under allt detta hade Aminoff, som man vet, fått anledning till missnöje med Adlercreutz, och så länge denne var frånvarande i Sverige med sin vanliga tapperhet skrikit att han, på hvad punkt de än i verlden kunde träffas, skulle af honom kräfva satisfaction för den skymf han af honom lidit. Oförmodadt fick Adlercreutz det infallet att vela komma till Finland, men i stället att omfatta detta tillfälle att utsöka den omtalte blodiga hämden, ansåg Aminoff rådligare att söka hindra Adlercreutz's ankomst och skref i sådant afseende ett vackert bref om honom till Kejsaren och ett annat till Armfelt, som då var här. Detta senare bref skall Armfelt, enligt Aminoffs påstående, communicerat Adlercreutz, hvilcken, oaktadt Aminoffs bemödande, kom till Finland, der han alldeles icke dolde sig, medan Aminoff höll sig hemma i sin vrå och tycktes helt och hållet hafva glömt sina hotelser. Att det omdömme, som i anledning häraf fälltes om Aminoff, icke kunde utfalla till hans fördel, var naturligt, och själf öfvertygad härom, blef han från den stunden Armfelts afsvurna fiende. Ostridigt hade han skäl dertill, om det är sannt, att Armfelt missbrukat hans bref. Men detta kan jag svårligen tro, ty hvartill skulle väl sådant hafva tjent, då Armfelt i allt fall kunde förbinda Adlercreutz derigenom att han, såsom han och gjorde, förskaffade Adlercreutz tillstånd att besöka Finland. Det ligger verckeligen icke

i Armfelts karakter att utan ändamål vela skada någon, och Aminoff var äfven då ännu hans vän. Snarare supponerar jag, att historien om brefvet antingen grundar sig endast på Aminoffs egna misstankar eller också är af honom med flit sammansatt för att göra Armfelt förhatlig i deras ögon, som icke, lika med Aminoff, kunna anse honom brottslig endast derföre, att han ej på Aminoffs begäran hindrade Adlercreutz's resa till Finland.— I allt fall så är det nu denna resa, som grundlagt Aminoffs hat till Armfelt och det missnöje den förre, i patriotismens så ofta missbrukade namn, öfver den senares förhållande yttrat och yttrar.

Visste jag ej detta, så skulle jag ändå ej ett ögonblick förblindas af den sublima patriotism, Aminoff med så mycken emphas predikar, ty han döljer alltför illa både sitt begär att herska sjelf och sin afund öfver det insteg Armfelt vunnit. — Under Kejsarens härvaro utgjorde bjudningarne till hofvet den barometer, som bestämde hans ton; och så snart han mycket svor öfver Armfelt, kunde man alltid vara säker att han ej på lång tid spisat hos Kejsarn, äfvensom hans tystnad eller lindrigare utlåtelser vittnade om motsatsen. — För öfrigt och ehuru han beständigt talar om att återvända *till lugnet och plogen*, har han dock ofta låtit förstå att saknaden af begge ej skulle vara så serdeles känbar, om icke Armfelt, utan han stod i têten för affairerna, och hans vanliga klagan är den, att Armfelt använder all sin förmåga för att skada honom och oss alla hos Kejsarn, likasom han behöfde göra det för att sjelf vinna insteg eller som Aminoff, i afseende på hufvud och talanger, någonsin kunde ställas i bredd med honom och således bli för honom någon farlig rival.

Från första stunden af sin hitkomst har Aminoff för Armfelt uppenbarligen yttrat sitt missnöje öfver hans förhållande. Snart fick han också en särskilt anledning dertill genom det våldsamma förfarande, som, medelst Armfelts åtgärd, träffade en af possessionaterne i gamla Finland, gen. majoren Kapioff, hvilcken för sina yttranden öfver föreningen exilerades till sitt gods i Wiborgs län, hvarifrån han dock återkallades få dagar derefter, sedan Armfelt förmodeligen fått tid att besinna sig. Imellertid förmådde denna händelse Aminoff att skrifva till Armfelt ett långt och skarpt bref, som denne enligt sitt eget yttrande, fann ridicult, men likväl besvarade på ett temmeligen moderat och vänskapsfullt sätt. Följden af denna correspondance blef sluteligen en mundtelig explication och en låtsad förening, som på ingendera sidan stärckte förtroendet eller eljest medförde någon önskad verckan. Tvärtom blef Armfelt derefter mer kall och förbehållsam äfven emot Rehbinder och mig, hvilcket bevisar, att Aminoffs förhållande väckt hans misstankar emot oss, ehuru vi i sjelfva vercket varit och äro så neutrala som möjligt är och ingenting mindre än Aminoffs partisaner. — Det är på detta sätt Aminoffs hitkomst varit oss skadlig och ej heller gagnat de allmänna affairerna, dem Armfelt altsedan velat sköta mer på egen hand än förut, då han ännu hade för oss något förtroende. — Det vore önskligt, att vi nu gemensamt med Aminoff kunde uträtta detsamma, som under Armfelts protection; men då detta är och blir en omöjlighet, så hade det väl också varit bättre, om Aminoff,

såsom i alla afseenden ur stånd att remplacera Armfelt, sökt att så vidt möjligt varit hålla honom vid humeur och begagna hans inflytande i stället att genast åstadkomma en rupture, hvars skadliga följder i allt fall minst skola drabba Armfelt.

Min Oncle ser häraf, i hvilcket ledsamt förhållande Rehbinder och jag här befinna oss. På ena sidan fördömmas vi af Conseilen och kanske flere i landet för allt hvad som skett, både med och utan vår åtgärd; på den andra åter misstror oss Armfelt under det vi plikta för hans synder, och till öfverflöd få vi ännu lida för Aminoffs skuld, utan att en gång kunna räkna på honom, ty han är icke mindre egoist än alla andra, och skulle den dag inträffa, då han trodde sig icke mer behöfva oss, så vet jag nog huru vi då af honom behandlades. Om Hisinger må jag ej tala; han äger blott den passifva förtjensten att icke göra något ondt och vore fullt ut så nyttig för oss och Committéen, om han vistades i Torneå, som här på stället. Han gör oss icke det minsta biträde i något afseende och lärer snart komma att med protest skickas tillbaka till Conseilen, som genom sitt val gjort oss present af hans onyttiga person. Till en början har han nu erhållit tre månaders permission. Vår ordförande åter är i denna egenskap lika så overcksam, och genom honom kan ingenting uträttas. Vi äro således, här på stället, utan allt stöd och för oss kunde det vara lika mycket då vi ingenting annat önska och begära än att få lefva i fred, men verckan häraf på våra affärer kan ej bli fördelaktig, och det är derpå afseende i synnerhet bör fästas. Så länge Armfelt kan bibehålla sig i Kejsarns grace, går det ändå an, han må vistas hvar som hälst; men kommer han en gång undan, så är allt förloradt, och då få de, som nu med och utan skäl klandra honom, erfara, om han för vårt land kan umbäras eller icke.»

Förhållandet var verkligen »ledsamt». Därom kunde intet tvivel råda. Och det försvårades ytterligare genom att, såsom av det föregående framgår, Kommittén tid efter annan utsattes för obehag från den allmänt omtyckte och respekterade, men lätt vilseförde och om sin myndighet synnerligen ömtålige generalguvernören, frih. F. Steinheils sida. Medan Walleen höll på med sin »lilla bok», anlände denne till Petersburg och ställde inom Kommittén till allvarliga scener, som dock slutade med försoning — tills vidare. Härom berättar Walleen:

— — — »General-gouverneuren var nyligen här; och den första underrättelse, hvarmed han fägnade oss, bestod deri, att innan Committéns inrättning alla i Finland voro nöjda, då deremot nu intet annat än missnöje och klagomål från alla håll höres. Det vore önskligt, att han finge tillfälle säga detsamma åt Kejsarn, på det Committén kunde upplösas och det onda således häfvas, sedan man nu känner orsaken dertill. Jag tror att ingen af Committéns ledamöter för egen del funne sig mycket illa belåten med detta arrangement. Imellertid reducerade sig general-gouverneurens klagopuncter nästan till bara småsaker; och efter någon explication å vår sida tycktes han åter bli fullkomligt tillfredsställd. Jag är dock öfvertygad, att det ej

dröjer länge, innan han ånyo fördömmer oss på lika goda skäl. En svagare menniska än han lärer knappt någonsin stått i spetsen för ett lands administration; men med sina i botten hederliga tänkesätt och sin varma kärlek för Finland vore han kanske ändå den bästa generalgouverneur vi under närvarande omständigheter kunne vänta oss, om han blott omgafs af kloka och rättskaffens menniskor, som ej med flit sökte väcka missnöje och åstadkomma söndringar för att göra sig sjelfva nödvändiga och ge sig ett anseende af vigt, det de ej på annat sätt kunna vinna. — Med Conseilen, syntes g. g:n ej heller rätt belåten; och som vanligen allt sluteligen reducerar sig till det egna kära *jag*, så kom det också fram, att han ansåg sig såsom general gouverneur numera helt och hållet onyttig, sedan hans verknings-förmåga genom den nyligen utfärdade instructionen blifvit så inskränkt, att all makten låg i händerna på Conseilen. *Der* har man således orsaken till den hedersmannens missnöje; och ungefär på samma sätt lärer det förhålla sig med det allmänna missnöjet i Finland, hvarest jag, för öfrigt, vill minnas, att oaktadt general gouverneurens försäkran man ej heller förut, under Speranskys och Emins regeringstid, fann sig öfverallt så fullkomligt väl belåten» — — —.

Efter denna digression till generalguvernören Steinheil återkom Walleen ännu en gång till förhållandet mellan Armfelt och Aminoff. Med anledning därav att den förre blivit av det akademiska konsistoriet i Åbo föreslagen till kansler efter Speransky uttalade han sin glädje över valets utgång och sitt ogillande av Aminoffs försök att styra den i annan riktning.

»Det var väl — skrev Walléen — att academien i Speranskys ställe valde Armfelt till canceller och att det skedde enhälligt. Som sakerna nu stå, är han ostridigt den lämpligaste, och på framtiden kan man aldrig i något fall göra säker räkning. Det är väl sannt, att det under andra omständigheter kunde anses mindre försigtigt att gå de ryska magnaterne förbi och derigenom ännu mer öka deras ovilja emot Finland. Men när man vet, att ingen enda af dem för det närvarande äger det inflytande som Armfelt och att han önskat bli canceller, så är detta nog för att fullkomligen justifiera valet, hälst A., i annat fall säkert piquerad, lika mycket kunnat skada academien som han nu är i tillfälle att gagna den, då deremot academien under hans beskydd icke behöfver befara något genom kabaler från andra håll. Alla dessa skäl oaktadt förklarade Aminoff det likväl högst opolitiskt att välja Armfelt; men hans politik är af sin egen beskaffenhet och skulle, tror jag, i fall han fick fria händer, förmå honom att till ryska ministären öfverlämna hela Finlands administration, i synnerhet om han sjelf fann någon enskilt fördel dervid. Alla förnuftigt tänkande skola otvifvelaktigt gilla academiens val, och jag, som ännu för gammal bekantskap skuld känner för denne academie ett ganska lifligt intresse, har med verckelig glädje emottagit underrättelsen derom.»

Då Walleen slutade sin berättelse, hade denna, som sagt, svällt ut till en »liten bok». Han lovade emellertid att framdeles vara kortare i sina

meddelanden, dem han ämnade fortsätta för att visa sin erkänsla för Tengströms mot honom bevista godhet och förtroende.

En närmare granskning av Walleens vidlyftiga relationer giver nog skäl till anmärkningar. Ty så skarp observatör Walleen än var, lät han sig av sitt kritiska sinne leda till överdrifter i sina omdömen, medan han å andra sidan inte var fri från den svaghet han anmärkte hos Armfelt, benägenheten att påverkas av uppgifter, vilkas riktighet var tvivel underkastad. Så kännetecknas hans skildring om Speranskys fall av en viss godtrogenhet och brist på tillräckliga informationer; likaså uppgiften om Armfelts överenskommelse med Adlercreutz, som förefaller rent apokryfisk. Som uttryck för överdriven misstänksamhet kan man anse Walleens förmodan, att Armfelt räknade honom och Rehbinder till de »dumma fäna», ty i sina brev utlät sig Armfelt alltid, såvitt vi kunnat iakttaga, med stort erkännande om dem båda. Och huru riktigt Walleen än i grunden bedömde sina övriga ämbetsbröder i Kommittén, kan det knappt nekas, att han av sin stilistiska vältalighet lät sig fresta till kvickheter och sarkasmer, som mer eller mindre sköto över målet.

Men sådana svagheter och överdrifter till trots erbjuder Walleens berättelse sitt intresse såsom en av ett ögonvittne utförd teckning av situationen i Kommittén för finska ärenden under dess första verksamhetsår, på samma gång den lämnar bidrag till kännedomen av våra ledande män vid ryska tidens början. Det var detta Tengström erkände, om han måhända också tog anstöt av ett och annat spetsigt uttalande, t. ex. rörande Aminoff, till vilken han stod i vänskapligt förhållande. I brev av $^{17}/_{6}$ 1812 tackade han Walleen för dennes »långa, högst intressanta och förtroliga brev», som givit honom anledning till många reflexioner. »I det hufvudsakligaste — skrev han — har jag föreställt mig sakernas ställning ungefär sådan du tecknar dem och äfven personerna, som dem fört eller i dem deltagit, sådana du portraiterat dem. Ett och annat finare drag och särskildta partier af både ljus och skugga har du dock, i anseende till din ställning på en högre och närmare synpunkt, varit i tillfälle att gifva dina taflor, som för mig på afstånd ej varit möjliga att uppfatta, men som så väl låta anpassa sig äfven i den teckning jag gjort mig af den politiska skådeplats, som nu fäster vår och Europas uppmärksamhet.»

I enlighet med sin avsikt nedlade Tengström Walleens skrivelser jämte sina övriga brevsamlingar i den Porthanska kistan, som öppnades år 1900 och i enlighet med Tengströms önskan ställdes till forskarnes begagnande.

C. v. B.

De år 1868 upplösta indelta finländska bataljonernas fanor.

Bland våra reliker från år, som för länge sedan förgått, och vilka nu pryda Sveaborgs lutherska fästningskyrka, förtjäna att omnämnas de år 1868 upplösta indelta finländska skarpskyttebataljonernas fanor. De gamla och slitna fandukarnas stolta dubbelörnar befriades äntligen, under vår ärorika frihetskamp 1918, ur sin halvsekellånga fångenskap uti en rysk arsenal, samtidigt som Ehrensvärds snilleverk — *Sveaborg* — vart vårt. De gamla fanorna komma nu pietetsfullt och ömt att vårdas av fosterlandet bland dettas historiska skatter.

Kort efter indelta finländska militärens pånyttfödelse, i slutet av krigsåret 1854, hugnades dess sex nyss formerade bataljoner med fanor av sin högste krigsherre, tsar N i c o l a u s I.

1:a Åbo- och 2:a Wasa bataljoner tilldelades fanor, som i tiden svajat framför fronten av våra år 1812 uppsatta jägarregementen[1]. De övriga[2]: 3:e Uleåborgs-, 4:e Kuopio-, 5:e S:t Michels- och 6:e Tavastehus bataljoner däremot erhöllo fullkomligt nya fanor våren 1855.

Såväl de gamla som de nya fanornas förebild och princip var den då för tiden i ryska armeén så vanliga — *preussiska* — med dess typiska *malteserkors*[3], vars armar vidgas utåt och varest vapenfiguren befinner sig i korsningen, inom eller utan krans.

Huvudfältet är av grönt siden med gul oval i mitten samt med blå och vita kilformiga inlägg i hörnen. På mittelovalen, som är omgiven av en lagerkrans och kejserlig krona i guld, är målad ryska riksdubbelörnen i svart. I de fyra hörninläggen finnes monarkens namnchiffer, endera »A. I» eller »H. I», under kejserlig krona.

Fanans stång avslutas av en spjutformig spets med latinskt kors i genombrutet arbete, och därunder hänga tvenne silvertofsar i silverband av c:a $^3/_4$ arschins längd.

---

[1] Sedermera ombildade till skarpskyttebataljoner och upplösta år 1830.

[2] 7:e Björneborgs-, 8:e Nylands- och 9:e Wiborgs indelta bataljoner, formerade kort före jul 1855, erhöllo ej under hela sin tillvaro fanor.

[3] Samma mönster, men i blått och gult, hade »Finska Gardets» ärorika fana från anno 1833, vars stång, Georgskors och sista tygflikar nu »vårdas» uti något af sovjetkommissarien Lunatscharskijs muséer. Oförlåtligt, att våra fredsunderhandlare i Dorpat ej kategoriskt fordrat klenodernas hemsändande.

Uti brev till författaren av denna uppsats, av den $^{27}/_{2}$ 1912, relaterar f. d. stabskaptenen vid 3:e Uleåborgs indelta bataljon Carl Sundman[1] evenemanget, då hans trupp, våren 1855, emottog sin fana. Jag återger här in extenso hans beskrivning:

»Akten sammanställdes enligt meddeladt ceremoniell af högsta militärbefälet på orten jämte kompanicheferna, adjutanten, kassören, Fältväbel-Fanjunkaren, underofficerare, samt par af manskapet äfvensom befälhafvaren för andra å orten förlagda truppdelar. I Uleåborg utgjordes de af: Öfverste Carl von Kræmer,[2] därvarande militärguvernör, Bataljonskommendören, Öfverstelöjtnant G. Sundman[3], Yngre Stabsofficeren, Major Gripenwald[4], Komp. cheferna Kapten A. Willgren[5], C. Tudéer(us)[6], Stabskapten Gestrin[7] & Segercrantz,[8] Bataljonsadjutanten, Löjtnant Aug. von Nandelstadh[9], Bataljonskassören, Underlöjtnant W. af Enehjelm,[10] undertecknad port-depéefänrik, Fältväbel Löthman m. fl. äfvensom Esaulen Tschebutaren(?). — Fandukens fästande vid stången skedde sålunda, att duken lindades ett hvarf kring stången och fästades därvid med ett band, som fastspikades med spikar af silfver för Kejsaren, Tronföljaren och par andra högställda personer samt bronsspikar så långt bandet medgaf d. v. s. hela dukens bredd och dessutom flera hvarf kring stången, emedan an-

---

1 Kapten S., den nästsista överlevande indelta finska officeren, avled i Kuopio den $^{10}/_{4}$ 1921 — 85 år gammal. — Som ett kuriosum kan antecknas, att av de f. d. indelta finska officerarna funnos i livet vid upplösningen (1868) c:a 200. Vid en åminnelsefest år 1900 var deras antal blott — 46 och år 1918 endast — 5. — Då detta skrives ($^{20}/_{4}$ 21), finnes av denna i tiden så livskraftiga korporation kvar i livet endast 1 — f. d. överkassören vid Finlands Bank, f. d. löjtnanten Ivar Landtman, som med skäl kan kallas — *»Den siste mohikanen»*.

2 Carl von K., d. v. guvernörsadjoint i Uleåborgs län, f. 1817, d. 1898 som f. d. senator.

3 Georg Fredrik S., f. 1816, d. 1877 som överste och kommendör för 134 Feodosijska inf. reg.

4 Jacob Erik Göran G., d. v. kapten, f. 1823, d. 1862 som major.

5 Adolf W., f. 1808, d. 1865 som major.

6 Carl August T., f. 1816, d. 1863.

7 Georg Gustaf G., d. (omkring) 1874 som major.

8 Åsyftas d. v. löjtnanten Johan Gustaf Emil S., f. 1826, d. 1901 som major och kronofogde.

9 Åsyftas d. v. underlöjtnanten August von N., f. 1832, d. 1896 som kapten och assessor i Tullstyrelsen.

10 Knut William Bernhard af E., f. 1834, d. (genom självmord) 1862 som löjtnant.

befaldt var, att hela det sända bandet skulle användas. — Silfverspikarna inslogos af högsta närvarande militärpersoner i tur och ordning och bronsspikarna några tiotal af samtliga närvarande äfven i tur och ordning, den äldste främst, hvarigenom samme personer fingo deltaga i spikningen par gånger.»

Enligt kapten Sundman förvarades fanorna till en början uti bataljonskommendörernas bostäder, men åtminstone Uleåborgs bataljons flyttades sedermera till stadens kyrka, där den erhöll en särskild ställning[1], till vänster om altaret. — Enligt samma källa avfördes samtliga fanor, sedan den indelta finländska militärens upplösning blivit en avgjord sak, till ryska arsenalen på Sveaborg, och torde detta hava inträffat efter de s. k. »inspektions-mönstringarna» år 1867. — Å Uleåborgs bataljons fanstång inristades, nedanom duken, före avfärden 3 Б. Ф.

Egendomligt nog har jag, vid genomgåendet av »Finlands Allmänna Tidnings» registratur för år 1855, ej funnit ens den minsta notis om dessa fanors ankomst till sina resp. truppavdelningar, ehuru bladet ifråga innehåller en massa vida mindre remarkabla nyheter från det militära gebitet i vårt land. Likaså serverar oss vår tidningspress (1867—68) mycket magra notiser om de indelta finländska bataljonernas upplösning[2].

Som avslutning relaterar jag mitt fruktlösa försök, i nådens år 1913, att få göra ett besök i arsenalen på Sveaborg.

Jag hade, under en järnvägsresa, stiftat bekantskap med en urban löjtnant vid sagda fästningsartilleri och bad honom utverka åt mig tillstånd att få fotografera Uleåborgs eller någon av de andra indelta bataljonernas fanor. Till en början föreföll han rätt oangenämt berörd av mitt projekt och framhöll, att vederbörande ryska militärmyndigheter betraktade oss finländare med allt annat än blida ögon samt att fotografikameror minst av allting finge medtagas till fästningen. Vid avskedet, före framkomsten till Helsingfors, var han emellertid mindre motvillig i att hjälpa mig samt bad mig, ett par dagar därefter, sammanträffa med honom vid Södra hamnen, därifrån vi sedan till-

[1] Denna fanställning förvaras för närvarande i Uleåborgs stads museum. Kanske vore det korrekt att i sinom tid återförena denna åldriga pjäs med fanan.

[2] I detta sammanhang kan påpekas, att dessa truppers efterlämnade arkivalier äro ytterst fåtaliga och mycket defekta, varför forskaren förgäves får anstränga sin kombinationsförmåga. Detta är ej heller att undra på, då största delen av arkivet, på d. v. militiechefens, senator Knut Furuhjelms befallning, hamnade på ett pappersbruk. (Meddelat av general Henrik Åkerman).

sammans skulle göra överfarten till Sveaborg. Själv skulle han därförinnan föredraga saken för kommendanten, generallöjtnant von Laiming, som var honom väl bevågen.

Då jag vid utsatt tid råkade löjtnanten, såg han emellertid rätt generad ut. Han hade nog försökt fullfölja sin kinkiga mission på bästa sätt, men Laiming hade just den dagen varit på misshumör och helt kort och gott resolverat, att jag ej ens finge nalkas fästningen, innan jag kunde prestera nödiga bevis på min fullkomliga trohet mot tronen och det heliga Ryssland. Inseende det hopplösa i att försöka anskaffa dylika bevis samt för att sauvera min ridderliga löjtnant från vidare obehag, lät jag hela saken förfalla.

Använda källor:

Meinander, K. K. *Våra fanor*, »Hufvudstadsbladet» år 1918.

Krook, Hjalmar, *Finska indelta militären* (1854—1868), »Veckans Krönika» n:ris 9 & 10 år 1913.

Skriftliga meddelanden till författaren av: generalmajor Henrik Åkerman och kapten Carl Sundman.

Hjalmar Krook.

Underrättelser.

Theodor Schiemann †. Theodor Schiemann, som avled i Berlin den 26 januari innevarande år, intar ett utmärkt rum bland baltiska historieskrivare och följde Finlands öden med ett verksamt intresse, som gör att han ej i Finland bör glömmas. Han föddes i Grobin (Kurland) den 17 juli 1847 och blev 1883 stadsarkivarie i Reval. Han råkade där i konflikt med myndigheterna, måste lämna Ryssland och slog sig ned i Berlin, där han 1887 blev docent, 1892 e. o., 1900 ordinarie honorarie- och 1906 ordinarie professor i östeuropeisk historia vid Berlins universitet. Han var direktor för seminariet i östeuropeisk historia och lärare vid militärakademien. Han knöt förbindelser i diplomatiska och militära kretsar och blev anställd hos kejsar Wilhelm II, som han ofta åtföljde under hans resor såsom referent för den östeuropeiska tidningspressen. Såsom ett vittnesbörd om hans trägna och uppmärksamma studier i Europas politik kvarstår arbetet *Deutschland und die grosse Politik*, som utkom från 1901 med ett band årligen till 1915. På hösten 1914 tog han avsked.

Såsom historisk forskare och skriftställare ägnade sig Schiemann huvudsakligen åt de baltiska provinsernas, Rysslands samt Polens historia. Han utgav 1885 *Revals Beziehungen zu Riga und Russland in den Jahren 1483—1505.* 1886—1889 utkom hans *Geschichte Russlands, Livlands und Polens bis ins 17. Jahrhundert*, ett verk som är känt och begagnat även hos oss (2 bd i Onckens Allgemeine Geschichte). Han har här självständigt genomarbetat det omfattande ämnet och givit en även litterärt betydande framställning därav. Hans *Geschichte Russlands unter Kaiser Nicolaus I.*, som begynte utkomma 1904 och slutfördes med en fjärde del 1919, är ett verk, som alltid skall vara vägledande för forskare, som studera de förhållanden, vilka lett till Rysslands n. v. sorgliga öde. Den första delen, som ger en ingående översikt av Alexander I:s historia, är särskilt intressant för finländare. Bl. a. fäster sig läsaren vid hans omdöme om Mikael Speranski, som enligt Schiemann var en utomordentligt begåvad man med sällspord arbetsförmåga, men efter återkomsten från förvisningen visade svaghet och karaktärslöshet; han deltog bl. a. i undersökningskommissionen över dekabristerna. I sista delen är framställningen sammandra-

gen. Schiemann skrev denna del under världskrigets oro och slutade den på den tid, då det tyska kejsarrikets öde fullbordades. Däri och i förf:s höga ålder ligger kanske orsaken till en märkbar knapphändighet i behandlingen. Förf. säger sid. 332, att kejsar Nikolai vid sitt besök i Finland i början av 1854 stadfäste »die Sonderrechte Finnlands für die nächsten fünfzig Jahre, was darauf hinzuweisen schien, dass es sich um eine Gnadenfrist handele». Men han anger ingen källa som stöd för sitt yttrande.

Schiemanns intresse för Finland väcktes under de konflikter, som följde efter utfärdandet av februarimanifestet 1899. Han besöktes av emissarier från Finland, som bådo om hans hjälp för den stora internationella adressen, och han visade sig synnerligen ivrig att göra sitt bästa. En anonym insändare i Hufvudstadsbladet (1 februari 1921) berättar: »Vi hade genom akademiska och personliga förbindelser fått inflytelserika liberala blad på vår sida. Men genom Schiemann intresserades icke blott Kreuz-Zeitung att — i den mån detta någonsin var möjligt under då rådande politiska konstellationer — behandla den finsk-ryska frågan i riktig anda, utan såväl utrikespolitiska som militära kretsar (med vilka Schiemann hade en synnerligt nära beröring) och tack vare honom fingo många ledande och högt ställda personligheter, vilka annars icke nåtts av oss, en klar uppfattning av Finland författningskamp.» Han gav Kejsar Wilhelm II upplysningar om Finlands ställning. Han gjorde också då och då publicistiska inlägg till Finlands förmån.

Jag hade förmånen att kunna i beröring med Schiemann 1899, då jag i brev begärde bidrag av honom till Finsk Tidskrift, där jag nyss skrivit om gen. guv. Zakrevskis konflikt med senaten 1825. Han svarade artigt i brev av 24 juli 1899, att han icke kunde giva någon uppsats, men han ville meddela ett par notiser av något intresse, av vilka jag kunde begagna mig. Brevet innehåller i sin fortsättning sakliga upplysningar om Nikolai I:s hållning i fråga om trohetsedens avläggande i Finland i december 1825 och vid avgörandet 1827 av förslaget om en del härads i Viborgs län avstående till Ryssland. Schiemann stödjer sig på sin fullständiga kännedom av brevväxlingen mellan Nikolai och Konstantin. Jag skall här införa brevet i denna del, som synes mig vara ett bidrag av värde till bedömande av Nikolai I:s finländska politik. [1]

Am 3/15:ten Dec. 1825 als der sogenannte Grossmuthsstreit zwischen Nicolai und Constantin bereits eine Wendung genommen hatte, die über den endlichen Ausgang keinen Zweifel mehr übrig liess, schrieb Nicolai dem »Kaiser» Constantin aus Petersburg: »Донесеніе о исполненіи присяги поступило сначала отъ корпуса военныхъ поселеніи, съ приложеніемъ приказа

---

[1] Brevet är förut citerat i mina »Historiska studier» (Stockholm 1904) sid. 283.

отъ 30:го числа ноября о вступленіи паки въ долшность графа Аракчеева и Клейнмихеля. Вчера по утру, 2:го числа декабря, донесеніе отъ генералъ-адъютанта Закревскаго, что какъ русскія, такъ и финляндскія войска въ Гельсингфорсъ, а ровно сенатъ и прочія мѣста приведены къ присягѣ, *и даже не упоминая о конституціи*, но по формѣ въ Россіи введенной».[1] Es interessirt in dieser Aeusserung einmal der Ausdruck »Constitution» der offenbar in Anlehnung an die Urkunde Alexanders vom 15/27 März 1809 gebraucht wird. Nicolai scheint nun, wenn mein Ohr richtig hört, dem Kaiser Constantin durch die Nachricht dass der Constitution keine Erwähnung geschehen war, und der Eid nach russischer Form erfolgt sei, etwas angenehmes sagen zu wollen. Die Vereidigung war so erfolgt dass es dem Selbstherrscher frei blieb den Tractat von Borgo nicht ausdrücklich zu bestätigen. Nicolai mochte voraussetzen dass Constantin sich für die unumschränkte Selbstherrschaft erklären werde. Wenn er selbst später am 24 Dec. a. st. den finländischen Ständen seine Regentenversicherung gab, mochte das unter dem Eindruck der Ereignisse vom $^{14}/_{26}$ Dec. geschehen sein, welche die doch sehr deutliche Mahnung brachten weitere Unzufriedenheit nicht zu veranlassen. Was aber Constantin betrifft, so täuschte sich Nicolai über dessen Gesinnung. Constantin setzte die finländischen Angelegenheiten in Parallele mit den polnischen und wünschte nicht nur die polnische Constitution unverkürzt erhalten zu sehen, worin Nicolai ihm willfahrte, sondern auch noch die Erfüllung des Versprechens das Alexander den Polen mündlich zu wiederholten Malen gegeben hatte, dass nämlich die littauischen Provinzen mit dem Königreich Polen vereinigt werden sollten. Dafür war ihm aber die Vereinigung des Gouvern. Wyborg mit Finland ein kostbares Praecedens. Er hat darüber dem Kaiser ein ausführliches Memoire zugeschickt. Er sei nicht »un de ces Russes aveugles et imbéciles qui ont pour principe qu'il leur est tout permis et aux autres rien. Матушка наша Россія беретъ добровольно, наступая на горло[2] — c'est un proverbe très usité entre les notres, qui m'a fait toujours horreur. La seule science positive de ce bas monde, ce sont les mathématiques, et elles prouvent que lorsque les données sont fausses — les résultats le deviennent. Une cause injuste ne deviendra jamais juste, ce ne seraient que des palliatifs plus nuisibles qu'autre chose». (Const. au Nicolai Warschau 30 März/11 April

---

[1] Övers.: »Underrättelse om avläggandet av eden har inkommit först från krigskolonistkåren med biläggande av befallningen om återupptagandet ånyo av Araktschejeff och Kleinmichel i ämbete. I går på morgonen den 2 december (ankom) underrättelse från generaladjutant Zakrevski, att såväl ryska som finländska trupperna i Helsingfors och likaså senaten och övriga myndigheter bragts till eden, till och med utan erinran om konstitutionen, men enligt i Ryssland införd form.»

[2] Övers. »Vår moder Ryssland skonar skenbart godvilligt, men griper sedan verket mot halsen.»

1827 durch Courir), Nicolai war von diesen Ausführungen sehr wenig erbaut. Zunächst schwieg er, spaeter als Constantin auf seine Gedanken zurückkahm hat er in einem Brief (d. d. Petersb. 12/24 Nov. 1827 durch Courir) sie direct zurückgewiesen. »La Lithuanie etc. est une province *Russe*, elle ne peut retourner à la Pologne parceque ce serait attenter à l'intégrité du territoire de l'Empire — exemple qui a été donné pour le Gouv. de Wiborg et qui entraine déjà de graves inconvéniens, au point qu'il est possible qu'il retourne à l' Empire proprement dit.» Er war kein Freund Finlands und kein Freund constitutioneller Formen, aber er hatte einen gewissen Respect vor urkundlichen Rechten die durch das Wort seines Vorgängers gefestigt waren. Um sie zu brechen brauchte er eines Anlasses. Polen war thörigt genug ihn zu bieten, die Haltung Finlands machte ihm den Verfassungsbruch unmöglich und so versuchte er sein Ziel auf dem anderen Wege zu erreichen und jene Verfassung einrosten zu lassen. — —

Brevet slutar med några vänliga hälsningsord.

Då jag sedermera på våren 1900 under några månader vistades i Berlin, besökte jag Schiemann. Han var en mörklagd, blek man med fint, tänkande utseende och markerade drag. Om Finlands öde yttrade han sig pessimistiskt. Ingen annan räddning finnes, sade han, än att den bildade oppositionen får väldet i Ryssland, vilket slutligen kan hända. Då kan där kanske en känsla för rätt uppkomma. Det blev fråga om Nikolai I. Han ansåg att Nikolai, ehuru motvilligt, upprätthöll Finlands författning av fruktan för att oro annars kunde uppkomma. Dekabristernas uppror hade skrämt honom, och han var rädd för att kasta sig in i ytterligare förvecklingar. Senare sammanträffade jag med honom i Torsdagssällskapet (Treitschke Gesellschaft, där vänner av H. G. v. Treitschke någon gång i månaden sammanträffade). Där var som gäst akademikern Fr. W. Radloff från Petersburg (f. i Berlin), som yttrade sig välvilligt om den ryska autokratien, som ger med sig vid tillfälle och därigenom vinner de undertryckta för sig. Schiemann vände sig med skärpa mot Radloff och uttalade fördömande ord om det ryska statsväsendet, för vilket alla rättsbegrepp vore främmande. Själv hade han flyttat från Ryssland, emedan han icke kunde finna sig i att leva i ett land, där ej lag och rätt funnos.

Vid den internationella historiska kongressen i Berlin sommaren 1908 var Schiemann en av de ledande. Han bjöd mig till sitt hem på middag med ett antal huvudsakligen baltiska historiker. Efter den animerade måltiden väckte han förslag om grundläggandet av en tidskrift för Östeuropas historia. Han ville inbegripa även Finlands historia bland tidskriftens områden. Beslut om utgivandet fattades och tidskriften började utkomma 1911 under titeln *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*, red. av professor Otto Hötzsch. Några smärre bidrag från Finland ingingo.

I Edvard Hjelts memoarverk »Från händelserika år» ingå några

notiser om Schiemann. Hjelt uppsökte honom den 7 november 1918 för att åt honom överlämna det finländska frihetskorset. Han fann honom alldeles nedtryckt. »Vårt stora verk», utropade han, »går i spillror; vi måste åter börja från början.» Han var orolig för bolschevikerna i Finland och ännu mera bekymrad för de baltiska provinserna, där han för en kort tid, under det tyska väldet, varit chef för universitetet i Dorpat. Han fann det både naturligt och nödvändigt, att Finland vid rådande politiska läge skulle knyta goda förbindelser med England.

Det blev honom icke förunnat att se en ljusning gry i den politiska utvecklingen.

M. G. Schybergson.

Svenska studenters historiska förening. Svenska studenters historiska förenings verksamhet har under arbetsåret 1920—1921 fortsatts på samma sätt som förut. Sin uppgift att i otvunget föreningsliv samla äldre och yngre svenska akademiker, intresserade av historia och historiska studier, har den i mån av krafter och möjligheter försökt fylla. Föredrag ha i allmänhet icke varit svåra att anskaffa, och glädjande är, att många unga historiker vid föreningens möten framlagt resultaten av sin forskarmöda.

Föreningens styrelse har bestått av följande personer: Prof. M. G. Schybergson ordf., mag. K. Antell viceordf., mag. J. E. Roos sekreterare och skattmästare. I programkommittén ha suttit mag. E. Anthoni, studd. L. G. v. Bonsdorff och A. Grönvik. Vid årsmötet i maj månad detta år återvaldes samtliga funktionärer.

Mötesprogrammen hava upptagit följande föredrag: »Det franska vänsterpartiet 1815—1820» av mag. H. Hirn; »De finländska städernas representation under frihetstiden» av stud. J. Gustafsson; »Nyland under 1808» av stud. L. G. v. Bonsdorff; »Om Theodor Schiemann» av prof. M. G. Schybergson; »Om ståndsforskning» av prof. C. v. Bonsdorff; »Problem ur Osw. Spenglers historiefilosofi» av mag. E. Karsten; »Borgare och handelsbönder i Österbotten» av doc. G. Nikander. Dessutom har prof. M. G. Schybergson refererat ett arbete av den tyske historikern Alfons Dopsch: »Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der oekonomischen Kulturentwickelung der Volkwanderungszeit», mag. A. Jörgensen har talat om feldatering i vetenskapliga arbeten, ofta förorsakad av s. k. kalenderförbistring, och mag. J. E. Roos har meddelat ett par aktstycken från Augustin Ehrensvärds sista år.

Föreningen har under verksamhetsåret hållit fem möten: den 29 oktober och 9 december 1920 samt den 11 mars, 13 april och 18 maj 1921.

Medlemsförteckningen upptar 25 namn, därav 9 nya, och vid mötena ha i medeltal 14—15 personer närvarit.

J. E. Roos.

Historiallinen Arkisto. Finska Historiska Samfundet utsände mot slutet av året 1920 del XXVIII av sin serie »Historiallinen Arkisto», utgörande en volym på omkring 300 sidor. Sex uppsatser ingå däri, förutom ett tiotal kortare »vetenskapliga meddelanden», jämte samfundets protokoll för tiden 8 okt. 1917—16 dec. 1918, ett register till protokollen och de sedvanliga tyska referaten av de i bandet intagna uppsatserna. Samtliga dessa äro denna gång på finska. Det första numret är ett föredrag av K. O. Lindeqvist, behandlande *Finlands försvar under det stora nordiska krigets tid* (20 sidor). Förf. uppehåller sig företrädesvis vid tiden efter 1710; han brännmärker oenigheten och svagheten inom militärledningen, men understryker att huvudorsaken till att försvaret av Finland misslyckades låg i brist på penningar och proviant. Även den svenska flottans ringa rörlighet och dess avsaknad av galerer inverkade olyckligt. — K. R. Melander egnar en utförlig undersökning åt *Hjortdjuren i Finland och jakten på dem under 16- och 17-hundratalen* (68 sid.). Med speciellt intresse talar han om den under 1600-talet rikliga förekomsten av älg och rådjur på Åland, varom uppgifterna bliva tätare sedan 1613 en jägmästare för landskapet tillsatts. De från 1500-talets slut talrika ansträngningarna från regeringens sida att inskränka jakten på högvilt uppräknas. — K. Grotenfelt meddelar kortare upplysningar dels om *en beskrivning av skatteuppbörden och gränserna i Lappland under medeltiden*, dels rörande *frågan om Ålands läggande under Stockholms län under stora ofreden* (1715). Aktstyckena återges på svenska. — J. M. Salenius meddelar en *förteckning över gårdarna i Kexholms stad år 1618*. — W. Tavaststjerna ger en utförligare biografisk studie över *Arvid Henriksson Tavast* (29 sid.). Förf. förmenar, att denne duktige krigare, tillhörande ätten Kaas-Tavast, som utmärkte sig i krigen mot Ryssland från 1570-talets början, blivit alltför litet uppmärksammad och lyckas i de flitigt anlitade urkundernas belysning få honom att framträda med tydligare personliga drag. — — Volymen ha bilagts tvenne utförliga referat på tyska av E. W. Juvelius' arbete om Finlands försvarsorganisation 1721—1741 samt W. Tavaststjernas verk om det nordiska tjugufemårskriget under åren 1570—1590 (se denna tidskrift, årg. 1920, sid. 89 och 102).

Tullpolitikens historia. Tullpolitikens historia i Sverige och Finland har på allra senaste tid funnit sina bearbetare. Hos oss publicerade redan senaste år L. Harmaja första delen av en vidlyftigt tilltagen historia över vårt tullväsende på finska: *Suomen tullipolitiikka Venäjän vallan aikana. I osa: vuoteen 1859.*

(Taloustieteellisiä tutkimuksia XXIV; 863 sid., W. Söderström O. Y., Borgå 1920). Undersökningen sträcker sig som synes här fram till året 1859. — I Sverige har under denna vår utkommit en soignerad och väl dokumenterad avhandling, författad av Arthur Montgomery och bärande rubriken *Svensk tullpolitik 1816—1911* (239 sid., Stockholm 1921). Arbetet framträder under formen av en akademisk avhandling.

Diplomatbrev. På P. A. Norstedt och Söners förlag har grevinnan Brevern de la Gardie begynt utgiva (ett urval av) C. von Stedingks depescher från hans ministertid. Två delar ha utkommit i ett antal numrerade exemplar, omfattande åren 1790—1796. Det förefaller i någon mån ovisst, om publikationen skall komma att fortsättas. (Icke så få brev av Jennings ingå ock i urvalet.) Arbetets titel lyder: *Un ambassadeur de Suède à la cour de Catherine II. Feld-maréchal comte de Stedingk.* (Del I 524 sid., del II 225 sid., 1919). Ett speciellare intresse äga de upplysningar korrespondensen meddelar om den reuterholmska regeringens ansträngningar att förmå den ryska att utlämna G. M. Armfelt medan han som flykting uppehöll sig i Ryssland.

Genealogisk tidskrift. Redaktionen för den tvåspråkiga tidskriften Genealogica, som utkom med ett antal häften åren 1918—1919, gör nu en förnyad start med en enbart finskspråkig tidskrift, avsedd att betjäna samma syftemål, med namnet »*Sukututkija*» (»Släktforskaren»), för vars program i en anmälan redogöres. Det första häftet, ett dubbelhäfte på 36 sidor, innehåller förnämligast en längre utredning om *J. R. Danielsons förfäder*, varförutom början göres till en publikation av *släktminnen samt varjehanda från Kides.* »Genealogica» skall, enligt redaktionens tillkännagivande, återuppstå som en uteslutande svenskspråkig publikation, vars utgivande skall fortgå parallellt med Sukututkijas.

Biografiskt uppslagsverk. Ett sedan länge förberett uppslagsverk har på Helsingfors universitets föranstaltande begynt utkomma under redaktion av Tor Carpelan och L. O. Th. Tudeer med rubriken *Helsingfors universitet, lärare och tjänstemän från år 1828.* Första häftet (Söderström & C:o förlagsaktiebolag, Helsingfors 1921) omfattar 160 sidor i stort format. Varje biografi åtföljes som sig bör av porträtt och, där sådan kan bifogas, bibliografi. Biografiernas språk är svenska eller finska, beroende på det språk, varpå de inkommit från vederbörande själva; för äldre tider har personens ifråga notoriska huvudspråk fått bli det bestämmande, vilket givetvis verkat en påfallande, dock historiskt betingad övervikt för svenskan. Utgivningen är synnerligen vårdad.

Till redaktionen insända skrifter.

T. E. Karsten, *Svensk bygd i Österbotten nu och fordom.* En namnundersökning. I.—XII + 600 sid., Helsingfors 1921. Skr. utg. av Sv. Litt. sällsk. i Finl. CLV.

Studier i nordisk filologi, utgivna genom H. Pipping. Tolfte bandet. 173 sid., Helsingfors 1921. Skr. utg. av Sv. Litt. sällsk. i Finl. CLVI.

Förhandlingar och uppsatser. 34. 1920. XCIII + 254 sid., Helsingfors 1921. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CLVII.

Det svenska Finland. Band I, häft 1, 3, 4—5. Holger Schildts förlagsaktieb. Helsingfors 1919—1921.

N. Enewald, *Sverige och Finnmarken.* Svensk finnmarkspolitik under äldre tid och den svensk-norska gränsläggningen 1751. XXII + 261 sid., en karta. Lund 1920.

A. Lille, *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse.* Anteckningar. XII + 1024 sid. Holger Schildts förl. Helsingfors 1921.

Sukututkija, h. 1—2 1921.

Historiallinen Aikakauskirja, h. 1—2 1921.

Historisk Tidsskrift (norsk) 1. Levering 1921.

Kontoristen, n:o 2—3, 4, 5 1921.

Finsk Tidskrift, t. 90, h. 1, 2, 3, 4.

Professor

Magnus Gottfrid Schybergson

tillegnas efterföljande uppsatser på hans sjuttioårsdag den 26 november 1921

av

arbetskamrater och lärjungar

Per Brahes visitationsresa i Nord-Finland år 1639.

Av

CARL MAGNUS SCHYBERGSON.

Den märkligaste resa Per Brahe gjorde i Finland var hans stora färd sommaren 1639 genom Karelen till Kajana och så tillbaka genom Österbotten till Åbo. Det som särskilt gör färden så märklig är, att den företogs sommartid. Vägförhållandena i landet voro vid denna tidpunkt så dåliga, att Brahe, när han företog resor i det inre landet, eljes städse reste om vintern. I kusttrakterna färdades han gärna sjöledes. Att Brahe för sin visitationsresa år 1639 valde sommaren, har han själv i den berättelse han inlämnade till regeringen om den märkliga färden[1] motiverat med att ingen person i framskjuten ställning, som kunnat lämna »en viss berättelse om landsens villkor som om dess folks art, bruk och trevenhet», rest genom storfurstendömets »vitt avlägsna landsorter emedan sommar var förhanden; i stället hade man färdats om vintern, enär man bekvämligen fort komma kunde», men då både gott och ont land betäcktes med is och snö. För att vinna en riktig uppfattning av landets förhållanden hade Brahe således ansett, att färden borde företagas om sommaren. I de trakter, som resan främst berörde, saknades dock vid denna tidpunkt vägar helt och hållet.[2] Men de stora vattendragen i Karelen erbjödo möjligheter till kommunikation

---

[1] Berättelsen är känd genom en version därav, som ingår i Brahes diarium över ankomna och avgångna brev ifrån och till K. M:t och de fem kollegierna i Sverige för åren 1637—1640; tryckt av *P. Nordmann* i Svenska litteratursällskapets i Finland förh. och uppsatser 8, s. 274—282 (1894); aktstycket är daterat Kastelholm den 24 september 1639.

[2] Porthan, Beskrivning öfver vägarne i Finland. Opera selecta V, s. 107.

sommartid. I sin berättelse till regeringen år 1638 hade Brahe antytt detta. I samband med frågan om städers anläggande i det inre landet och handelns utvecklande hade generalguvernören nämnt om den stora betydelse insjövattnen ägde för handeln i landet. »Till handelen», säger han, »snart sagt göra strömmarna, sunden och insjöarna hela storfurstendömet Finland så bekvämt som något land skall vara; med ringa möda(!) kan man komma ifrån Biörneborg med båt till Päijänne, utur Päijänne i Lappis sjön (d. v. s. Saimen), *sedan allt opp till Lappland*, till *Kajanaträsk*, på sidorna till Kexholms län, och utförd både på en och annan ort.»[1] Den trafikled upp till Uleträsk, som Brahe således anger, hade under äldre tid använts av karelska köpmän från Kexholm, som då lydde under Ryssland, vid deras handelsfärder på Uleåborg. Därom upplyser ett intressant, ofta citerat aktstycke från Gustav Vasas tid.[2] Under det stora ryska kriget förhörde nämligen år 1556 fogden på Åbo slott Simon Tomasson och Jacob Teitt, Gustav Vasas mångbetrodde man, en »Nousia ryss» om »den väg som ryssarna (:ɔ karelarna) draga ifrån Kexholm och in till Ule uti Norrbotten». Av den utfrågades berättelse framgår, att de karelska köpmännen brukade begiva sig från Kexholm uppåt »Nevajärvi träsk» (Ladoga) 4 mil.[3] Där stego de upp och drogo landvägen över en sandås (Salpausselkä) till *Pyhäjärvi*. Från Pyhäjärvi gick färden till *Orivesi*. Till Orivesi hade den under Gustav Finckes ledning bedrivna koloniseringsverksamheten kort förut nått fram. Av intresse är att gränsen räknades sträcka sig så långt österut, som koloniseringen nått. Den förhörda karelaren meddelar nämligen att »där (d. v. s. vid Orivesi) tager K. M:ts v. a. n. herres gräns vid, ty att uppå andra sidan Orivesi söderut bo de nyssbesatte kareler av Savolaks, uppå andra sidan norrut bo ryssarna». När Orivesi slutade begynte *Pielisjoki*. Därpå vidtog Pielisjärvi; här färdades karelarne intill Pielis by. Därpå vidtog en landås (Maanselkä); över land-

[1] Handlingar till upplysn. af Skandinaviens historia XXXI, s. 439 f.

[2] Det ingår i Jakob Teitts klagomålsregister mot adeln i Finland 1555—1556 (tr. av K. Grotenfelt i Todistuskappaleita Suomen historiaan, julk. Suomen historiallinen seura V, s. 154—160); samme förf. har tidigare publicerat det särskilt för sig i Hist. Arkisto IX, s. 245—252.

[3] Mil här ungefär 7 km.

åsen var det 12 mil »in till *Nuosjärvi* uti K. M:ts v. a. n. herres land». Sedan kom man till Vuohenginkoski (äldre namn för Ämmäkoski), och där begynte Oulujärvi uti Norrbotten. Att Ule träsk räknades till Norrbotten berodde på att en kungsgård var anlagd vid Paldamo. Karelarne från Kexholm färdades därefter nedför Ule älv till Uleåborg, där de drevo handel.

Vi ha utförligt redogjort för detta aktstycke, därför att Brahe räknat från Orivesi på sin resa år 1639 använde samma båtleder för att nå fram till Kajana och Uleåborg och emedan aktstycket tillika åskådliggör huru ung svenska kronans besittning av de länder, där Brahe drog fram, var. Längs Ule träsks vattensystem hade koloniseringen trängt fram under 1550-talets början, och anläggningen av en kungsgård i Paldamo gav stöd däråt. Visserligen blevo ju nybyggena vid Ule träsk utsatta för ett våldsamt överfall från ryskt håll år 1555; men någon rubbning i de bestående besittningsförhållandena åstadkom dock icke detta. Nybyggarverksamheten hade förts fram ända till Nuosjärvi. Men Pielisjärvivattnen tangerades tillsvidare endast av koloniseringen från väster, så till vida som savolaksbor på regeringens initiativ slagit sig ned söderom Orivesi. Men Pielisjoki och Pielisjärvi voro helt under inflytande av Ryssland. »Nousiaryssen» meddelar att kring Pielisjoki bodde 150 »ryssar». Och kring Pielisjärvi bodde på båda sidor ryska undersåtar. Förhållandet förblev sådant under 1500-talet. Vid gränsregleringen efter Teusinafreden 1595 fördes gränsen visserligen genom Orivesi, men Pielisjärvi blev liggande inom det ryska området.[1] Först Stolbovafreden 1617 medförde bland andra fördelar Pielisjärvis övergång i svenska kronans ägo. Det var en yttre manifestation av den på nybyggarverksamhet grundade snabba expansionen av det svenska väldet, då Per Brahe i sin egenskap av Finlands generalguvernör år 1639 företog sin resa genom Nordkarelen utmed den båtled, som Pielisjärvivattnen öppnade.

---

[1] Hertig Karl gav år 1595 sina ombud vid gränsregleringen i uppdrag att söka få gränsen förd genom Pielisjärvi, men dylika anspråk kunde icke genomdrivas. Se *B. E. Hildebrand*, Om Nöteborgska freden och Sveriges gräns mot Ryssland från år 1323 till början af 17:de århundradet. Vitt. hist. o. ant. akademiens handl., del 20, s. 218.

I början av sommaren hade Brahe från Åbo rest till Helsingfors och där mönstrat trupper samt avfärdat dem till Tyskland. Han for därefter från Helsingfors genom Hattula härad till Tavastehus, sedan genom Hollola samt Stora och Lillsavolaks till Nyslott, »endels sjövägen genom åar och sjöar och över drag att man tillika naturen av dess (deras) lopp och lägenheter förfara kunde». Från Nyslott fortsattes resan med båt direkt till Kexholms län över Orivesi, »en stor fjärd», till Libelits pogost och över Pyhäjärvi (-selkä) likaledes en fjärd, varvid Uukuniemi, Kides och Ilomants pogoster lämnades på högra handen. Därpå, fortsätter Brahe, vidtog en stark ström Pielisjoki, vilken han beräknar till 12 goda mil[1]; där fanns åtskilliga stora och breda fall[2]; av dessa var ett beläget där »strömmen» först begyntes nästan en fjärdings väg brett, så att man med fem par årar endast med stor möda kunde ro uppför det. Men uppför de andra fallen måste man mestadels »icke utan fara» draga båtarna med lina. — Sedan färdades man över Pielisjärvi, som Brahe anser vara 18 goda mil lång och 4 à 5 mil bred, till ett inlopp, »vilket kallas av binamnet Kuockas» (Kuokastensalmi). Men därpå vidtog ideliga strömmar, träsk och sjöar ända till Kajana, på somliga ställen breda, på andra åter trånga, ja så trånga, att knappast en bred båt kunde komma fram. På många orter funnos så strida och steniga fall, att man på sidorna måste draga båtarna över. Brahe beräknar, att det fanns c:a tjugu dragställen mellan Kajana och Pielisjokis början. Men, tillägger Brahe, det är dock ett vatten ända från Lappstrand och till Kajana och sedan vidare till Ule med undantag för landryggen (Maanselkä), där strömmarne skiljas. Den ena flyter åt söder, den andra åt nordväst; däremellan finnes land av vid pass två muskötskotts omfång, där man drager båtarna över; det kunde likväl genomgrävas. Den södra »strömmen», framhåller Brahe, vilken flyter ut i Lappvesi sjön (Saimen) har sitt ursprung ur en källa, den andra åter ur en liten sjö.

---

[1] Den gamla svenska milen 10,688 m.

[2] Fallen i Pielisjoki äro som bekant 13. En populär skildring av färder på Pielisjoki utgör *P. Puhakkas* »Pielisjoella entisaikaan», (Kansanvalistusseuran kotiseutukuvauksia 1—2. »Pielisen varrelta»).

Brahe visar således ett ingående intresse för vattenledernas sträckning; som av det förut nämnda framgår, bör detta intresse ställas i samband med hans strävan att befordra handeln. Under 1700-talet uppstod ju en mycket livlig diskussion om de Nordkarelska navigationsledernas förbättrande, och då väcktes även förslag om att företaga en genomgrävning vid Maanselkä.[1]

I sin här refererade färdrapport har Brahe icke skildrat den resa han vid detta tillfälle gjorde in på ryskt område. I hans s. k. Tänkebok och i en av P. Nordmann publicerad[2] brahesk familjekrönika får man emellertid besked härom. I Tänkeboken berättas, att Brahe på sin båtfärd genom Karelen var i Lieksa »och drog strömmen uppföre (d. v. s. långs Lieksanjoki) till Ländelä (Lentiera) i Ryssland».[3] På ryska sidan träffade han två eremiter. Familjekrönikan ger närmare upplysning om sistnämnda omständighet. Eremiterna hade lockats fram för att se, vad som var på färde. »Ty dem förundrade över den myckenhet av folk, som var i grevens följe, vilket föll eremiterna något sällsynt». Greven »lät sig ock icke förtryta» att undfägna den ena av dem, i det han talade med honom om hans tro och huru han förstod Kristus, som han kallade Mikael. Greven lät jämväl förpläga eremiten med drycker och »specerier»; detta behagade eremiten väl; han nyttjade undfägnaden måttligt »och for strax åter till sitt förra leverne tillbaka». Efter denna färd in på ryska sidan fortsatte Brahe emellertid sin resa. Han begav sig till Kajana och därifrån till Uleå »efter mycket besvärligt var att resa om sommartid någon annan väg tillbaka igen». Men då greven var »där högst uppe i landet», sände han en express till Vita havet, vilken med största livsfara kom igenom och beság landet därstädes och havsstranden samt ryssarnas saltsjuderi i Kem, Kouta och Kandalaks; den utsände fann att finska språket användes intill 10 mil från Vita havet.[4] Men därjämte funnos många fin-

---

[1] Jfr A. R. Cederberg, Pohjois-Karjalan kauppaolot, s. 159 ff.

[2] I hans biografi över Brahe, s. 435 ff.

[3] Namnet »Lendila» förekommer på Andreas Bureus karta (1626), invid en sjö tätt vid gränsen i vattenförbindelse med Lieksa.

[4] När M. A. Castrén åren 1841—44 reste i dessa trakter, fann han även, att finnarna icke nådde fram till Vita havets kust mellan Kandalaks och Kem. M. A. Castréns Reseminnen, 2 uppl., s. 162. I våra dagar ha

nar ända till Arkangelsk och vidare till Novaja Semla och »Samojeda», »vadan Greven håller före, att finnar och lappar taga deras ursprung». Frågans om finnar och lappars härkomst har således sysselsatt Brahe, ett etnografiskt-historiskt spörsmål, som ännu i dag, särskilt för lapparnas vidkommande icke är slutgiltigt löst.[1]

Så drog jag, fortsätter Brahe sin berättelse, till Kajana och därifrån till Ule, »efter mycket besvärligt var att resa om sommartid någon annan väg tillbaka igen» och ifrån Ule genom Österbotten utmed strandvägen, delvis till lands, delvis i båt och så över Kyro skog genom Nedre Satakunta och Masko till Åbo igen.»[2]

Om färden i båt genom Karelen och utför Ule älv varit besvärlig, gällde detta säkerligen även resan genom Österbotten. Till följd av vägarnas dåliga beskaffenhet i denna landsdel var nämligen en färd sommartid här mycket ansträngande. »Vad elaka vägar, som vore uti Öster- och Västerbotten den tid jag blev där landshövding, skola fast många veta att betyga», säger år 1668 landshövdingen över Väster- och Österbottens län Johan Graan[3], som år 1653 blev landshövding över Västerbotten och 1654 tillika över Österbotten. Ännu på 1650-talet voro vägarna i denna trakt således ytterst dåliga. När Brahe nämner, att han under sin färd nedåt landet genom Österbotten delvis färdades i båt, måste väl detta ses mot bakgrunden av vägarnas klena beskaffenhet.

Efter att sålunda ha slutfört den egentliga resebeskrivningen övergår Brahe till att redogöra för de intryck landet och folket i dessa nordliga trakter gjort på honom. Han nämner uttryck-

---

dock karelarne nått fram till kusten mellan dessa orter, med undantag för några enstaka byar. T. Homén, Ostkarelen och Kola Lappmark, s. 186.

[1] M. Wexionius-Gyldenstolpe framhåller i sin på Brahes initiativ utarbetade Epitome (1650), att finnarna kommit från Asien. Han anför som vittnesbörd härom, att i Asien ännu funnos Samojedæ = Suomajetti(!). A. a. liber II, kap. VII. Jfr A. A. A. Laitinen, Michael Wexionius-Gyldenstolpe I, s. 240.

[2] Brahe var den 17 juli i Kyro och anlände till Åbo kring den 20; den 23 var han under alla händelser där. K. K. Tigerstedt, Administratio Fenniæ Petri Brahe, s. 24.

[3] Handl. rörande Skandinaviens historia XXXI, s. 301.

ligen att hans uttalanden rörande »de bemälte vitt avsides belägne orter», som han genomrest, borde betraktas som ett komplement till vad han »generaliter» i likartat syfte meddelat i relationen över resan år 1638. »Landsorterna», som han genomrest år 1639, framhåller Brahe såsom i sig själva goda och fruktbara. »Idelt brutit land och en god del ymnigare än de närmare landen», så att om de vore belägna under närmare horisont, skulle de överträffa månget annat land och t. o. m. sådana, »som vi skatta som de bästa i Europa». Undantag utgjorde blott ett område »på en trettio mil på denna sidan närmast landsyggen», Pielisjärvi pogost, och ett stycke av Kajana; det föreföll vid första ögonblicket gott, men när man kom där intill visade det sig bestå av idel stenrös av platta, runda stenar. Det var likväl överallt bevuxet med tall, björk och aspskog, som trängde sig upp mellan stenarna, utom utmed älvarna, vilka på båda sidor om sig hade tämligen gott land. På dessa ofruktbara orter, så väl som överallt annorstädes norrut, funnos renar i stort antal, så att på Pielisjärvi sjö, såsom invånarne själva »åtskilligt berättade», tidtals kunde finnas ända till halvtannat eller tvåhundra renar i en flock. Sjöarna voro fiskrika, särskilt på gäddor och »strömmarna» gåvo lax och laxören i rätt stor omfattning. — Det övriga landet »var däremot så gräsbördigt, som Holland eller Preussen någon tid kunna vara». Säden växer här mycket högre än annorstädes i Sverige och Finland med större och »fulltagnare» ax, och oaktat man slår den sent, mognar den likväl lika snart som i Västergötland eller Småland. Frosten skulle icke så ofta förstöra säden, »natura situationis locorum», om icke morasen vore och floderna, vilka alltsomoftast förorsakade frost och kall dimma. Att allt växer så hastigt på dessa orter, oaktat vintern var så lång och sommaren så kort, åstadkom den utomordentliga hettan och solens ständiga sken, som dolde sig blott för en kort tid om natten och bringade allt till så tidig mognad. — Kajana kring Ule träsk fann Brahe erinra om Själland i Danmark; »havandes en skön vit sandstrand, slättland, sandblandat gräsbördig med al, björk och videskog», så att allt vad greven hört fabuleras om dessa nordliga trakter och i synnerhet Kajana, med undantag för området närmast kring slottet, vilket är stenigt och bergigt, »finnes vara helt annorlunda».

Efter att ha skildrat Kajanaområdet går Brahe över till att beskriva Österbotten. Om hans redogörelse varit hållen i superlativa ordalag redan då det gällt Karelen och Kajana, äro hans uttalanden om Österbotten ännu mera berömmande. Österbotten är ett land, framhåller han, vars rätta karaktär blott framstår sommartid. »Jag må med sanning säga, att det, om det så excolerades, som det tillstår, vore den yppersta landsort under E. K. M:ts och Sveriges krona.» »Jag har förmenat», skriver Brahe, »att werderna[1] i Preussen och Holland i fråga om ängar och bete skulle vara de bästa bland av oss kända land, men finner att Österbotten vida överträffar dem, icke allenast till storleken, i det att det är över hundrade mil långt, utan även i fruktbarhet och all tings frodnad.» »E. K. M:t har där många Ulvesunds[2] ängar, havsstranden löper längst ut med, fiskrik utmed landsryggen, vilken följer landet igenom, österut skogig in i sig själv, haver skog till nödtorft»; på varje mil och halvmil finns det strömmar och åar, som löpa »tvärt genom landet», vilka alla hade laxfiske och där båtar och på många ställen skutor kunde gå både upp- och utför. Hela norra delen av storfurstendömet Finland lämnade så mycket järn, som dess inbyggare kunde behöva för sina nödtorftiga behov och det var icke heller att betvivla, att även annat land kunde »förses» därav, om folket tilltoge och ägnade sig däråt. Järnet togs ur sjöar och moras, men av annan metall hade ännu icke mycket dugligt framträtt. Svavel, »viktril» och blyerts fanns mångenstädes och i mängd, så att »utaf desse och vi magnetica naturaliter sub polo arctico synes desse Norrelanden bestå». »E. K. M:ts land», fortsätter Brahe, »allt från Torne och intill Åbo är ett härligt och skönt land och tager allt bortåt utmed sjökanten märkligt till med ängar och betesmarker, så att intet år förlöper, där Gud E. K. M:t icke giver den långa stranden utåt åtta eller tio mil land»(!).

Brahe övergår till att karakterisera befolkningen i de trakter han genomrest. Han uttalar sig mycket berömmande om fol-

---

[1] Werder är den tyska benämningen på torrlagt och uppodlat sumpland. Så kallas exempelvis det jämna och mycket fruktbara området mellan Mottlau och Nogat i Västpreussen.

[2] Ulvesund är det gamla namnet på Kungsör, en gammal kungsgård i Västmanland.

ket i Österbotten. Det är, säger han, ett »gudfruktigt, civilt, idkesamt, troget och gott folk, som både bygger, handhar och nyttjar kyrkor, sina enskilda gårdar» med hus och andra bohag nödtorfter »på bästa sättet och allt annat civilt folk likmätigt» och som i sitt leverne och i fråga om boningar överträffar nobiliteter mången annorstädes. Österbotten skulle, om en god och säker fred av Gud beskärdes, så att krigsbesvären kunde upphävas, och om det sedan, som att hoppas var, med förstånd förestods av K. M:ts ämbetsmän enligt deras plikt, och om det slutligen enskilt hölles K. M:t och kronan tillhanda, kunna »icke till ringa riksens prydnad och styrka tillväxa och uppkomma».

Den varning Brahe uttalar för förläningsväsendets utsträckande till Österbotten är rätt märklig, då ju greven betraktats som en av de längst gående företrädarne för aristokratiens strävanden.

»De andra norra landsens folk» finner Brahe även av naturen »nägna till civilitet», »men uti ingen fullkomnat» både därför, att de icke hade något umgänge med främmande och sällan med inhemska personer »av någon kvalitet», av vilka de kunde mottaga undervisning och lärdom och därjämte emedan de voro »licentiose och utan tukt, tagandes den ringaste aga i värsta måtto upp och förmena att därmed tillfogas dem största orätt»; dessutom voro de utomordentligt »klagesamma». De skattade det för det högsta goda att leva »utan sammanvistelse med enslighet och efter egen vrånga vilja». Oår kunde visserligen ofta inträffa hos dem och förorsaka fattigdom och att de understundom måste övergiva landet och annorstädes söka sin »näring och bäring». Dock var detta sällan den drivande orsaken, ty när man tog i betraktande deras utlagor och de goda tillfällen i förhållande därtill de hade att nära sig och »fulltaxa sina bo», framgick att ett eller två oår icke så högt kunde skada och fördärva dem. Ty det framgick, att mången bonde på en sved, utan avseende på åkern, kunde erhålla c:a 50 eller 60 tunnor råg, vilken icke så ofta eller så mycket som kornet frös bort; ännu mera kunde t. o. m. vinnas. Detta skulle spisa för några år i hans hushåll, om blott »ett skickligt och ofråssesamt leverne fördes». Men hushållningen var mycket litet tillfredsställande. »De äta», säger Brahe, »först många åtskilliga och ovanliga gånger om dagen, fråss-

sandes övermåttan och allt tocket, som faller av spannmålen, i bröd och gröt», varvid så mycket på en gång av dem förtärdes, som en arbetare i Sverige eller annorstädes skulle hava nog av för fyra eller sex mål, och detta utan »något synnerligt såvel», medan de dock kunde ha »en stor myckenhet» i fågel, renar och fisk, om det rätt brukades; därför var det omöjligt att någon säd kunde räcka till, och därför måste de alltid »på ett och annat fall» bruka bröd av bark och rötter. De höllo också litet boskap efter sina förhållanden, ty även om vintern är lång, skulle likväl det myckna fodret i form av gräs och lövväxt föda ett rätt stort antal kreatur. Den kritik Brahe utövar i fråga om befolkningens hushållning är intressant. Spannmålsproblemet var det betydelsefullaste för nybyggartrakterna.[1] Brahe anser, att frågan kunde lösas, blott befolkningen sökte ordna sin hushållning. Och som stöd för det till väsentlig del på svedjandet vilande jordbruket tänker han sig en utvidgad boskapsskötsel.

Den oseden fanns bland dem, att den prisades mest, som kunde äta mest; de arbetade kraftigt så länge det varade, men höllo icke ut, utan älskade lättja och »fåfänghet». De läto likväl se sig älska Gud och hans heliga ord, och hos dem spordes mera böjelse för gudstjänsten än mångenstädes i södra Finland; dock förenades därmed många vidskepelser, som de av okunnighet utövade i dagligt bruk och leverne. Brahe nämner, att han i ödemarken påträffat eremiter, vilka levde där »i många samfällta år». Den del av befolkningen, som tillhörde den rena lutherska läran, kunde tämligen väl deras katekesstycken. Den ryska lärans bekännare voro icke heller så »genvördiga» i deras villfarelse, som de andra karelarne; och de »försköto» ej heller de lutherska prästernas predikningar. Många av de förrymda knektarna hade nedsatt sig hos dem, befryndat sig med dem och genom umgänge bragt dem »till en bättre mening om vår lära», tvärtemot vad som skedde i nedre Karelen.

Det vore önskligt, framhåller Brahe, att folket bodde närmare tillhopa och icke strött så vida omkring, för att de desto oftare finge höra Guds ord och bruka de heliga sakramenten. Prästerna i dessa trakter voro få, allenast en i var pogost eller

---

[1] Jfr B. Boëthius, Ur de stora skogarnas historia, s. 35 f.

socken, vilken icke hann draga omkring till byarna och förrätta sitt ämbete; åhörarna, som bodde avsides och eljes borde komma till kyrkan blevo borta och besökte henne icke oftare än vid de stora hälgerna, festerna och stora böndagarna, detta för de besvärliga vägarnas skull och de resor de måste utstå särskilt sommartid; varav prästen i lika måtto förhindrades. Landet var litet bebott; likväl voro byar och gårdar folkrika, vilket mestadels berodde därpå att varje by och gård tillägnade sig större ägor, land och utmark, än vad som tillkom dem och de kunde nyttja och bruka, i det de icke tillstadde någon att upptaga hemman, även om det var sex, åtta eller tio mil, ja mera ifrån bålbyn, i det de påstodo att det skedde till dess men; dock kunde snart genom en god lag sådant bliva dem förhindrat. Det fanns alltså byallmänningar av mycket stor omfattning, men Brahe har icke velat godkänna de anspråk på dispositionsrätt över utmarkerna, som bymyndigheterna uppställde, för så vitt därmed kronans intresse i fråga om nyodlingars upptagande och därmed följande ökning av populationen lederades.

Brahes intryck äro således nedslående. Han kommer nu över till de praktiska åtgärder av större bärvidd, som borde vidtagas. Framför allt vore det av vikt att en väl anlagd akademi i Åbo och ett flertal skolor skulle inrättas, vartill redan en god grund lagts. Härigenom skulle »Guds heliga och rena ord desto mera kunna befrämjas, bokliga konster tillväxa med all annan skicklig umgänge och levnad, allt succesive sedan sig flyttiandes till dessa bortersta orter». Därjämte borde K. M:t förlägga adel till dessa trakter, »vilka genom deras skickliga leverne, ekonomier och hushåll med goda exempel föreginge, undervisade och i en kristlig lydnad hölle den gemene man». Därför vore det också mycket rådligt, att den svenska unga adeln lade sig på att lära finska, »vilket tungomål emot skäl föraktas och vore nyttigare än fransösisk och italianisk» med hänsyn till att storfurstendömet Finland var den förnämsta och drygaste delen av K. M:ts och Sveriges krona, »såsom Slavonien en tid var i det tyska riket, vars tungomål kurprinsarna vi Aureæ bullæ» skulle lära; »sedan (d. v. s. från Finland) går det tungomålet kring om hela Est-, Liv- och Ingermanland, i Agnisma (Olonets) inåt Novgorod, genom en stor del av Lappmarken inåt Nordkap, och allt utmed

Vita havet brukas finskan jämte ryskan, med vilka nationer och folk vi uti allt vandel sticka». I slutet av sin rapport riktar Brahe uppmärksamheten på den betydelse förbindelsen på Vita havet kunde få. Städers anläggande, säger han, skulle vara förmånligt, »men principia som är folket felas», emedan städer ej »utan» sammansamkat och förhopat folk kunna tilltaga »med mindre landsens godhet och ljuvlighet eller varors nederläggande» lockar folket från andra orter till sig. I Pielisjärvi kunde emellertid finnas en ort, som vore lämplig att anlägga en stad på, varigenom man skulle söka handelsförbindelse med Vita havet, på Suma, Kouta och Kem. Härom ville greven, om K. M:t tillät honom att komma hem tillbaka, muntligen berätta; det var en sak »att taga i god akt och stor consideration». Brahe ville således efter sin hemkomst närmare beröra intrycken från resan från Lieksa in på ryskt område och de meddelanden han skaffat sig om förhållandena vid Vita havet.

Tanken att anlägga en stad vid gränsen i syfte att vinna handelsförbindelse med ryska Karelen och Vita havet uppgav Brahe icke. Först år 1652 synes emellertid greven ha låtit utgå befallning att vid Lieksa älvs utflöde i Pielisjärvi en stad skulle anläggas; denna nämndes ju senare Brahea. När Brahe, trots befolkningens önskan, att staden skulle anläggas vid Nurmes, vidhöll sin plan, berodde det givetvis just på att han ville skapa handel på Vita havet. Brahea brändes under ryska kriget år 1655. Emellertid visar sig efter krigets slut fortfarande Brahes intresse åt Vita havet. Då fredsunderhandlingarna vidtogo med Ryssland, föreslog Brahe i brev till Karl X Gustav[1] under betonande av det stora antalet personer, som undandragit sig krigstjänst genom att slå sig ned särskilt under klostren och i ödeland på ryska sidan, att man i fredsslutet borde söka nå en utvidgning av gränsen. Vid gränsregleringen borde man söka nå ryska lappmarken, som begynte vid Enare Lappmark och sedan omfattade hela bukten från Nordkap, Norges gräns och in i Vita havet, d. v. s. det område, som av ryssarna benämndes »Terscana volochi»: dessutom skulle man söka vinna Kandalaks, Kouta, Kem och

[1] Brevet tryckt av K. Tigerstedt i Ur Per Brahes brefvexling I, s. 69 ff.

Suma »med det lilla och bördiga landet Angisma» (Olonets). Gränsen skulle, fattad sålunda, dragas genom Ladoga sjö, men närmare Ryssland, omfatta Svir och genom Onega gå till Povenets, »därifrån strömmen utåt» till Vita havet. Dessutom borde man, framhåller Brahe, söka få Solovetska klostret. Droges gränsen så, skulle ingen kunna rymma från Finland och Kexholms län »och hade vi då», slutar Brahe, »foten i Nordansjön».

Finland inför västerländsk opinion under 1500-talet.

Av

P. O. von TÖRNE.

Det begär att lära känna främmande länder och folk renässansens mäktiga kulturbölja överallt väckte till liv där den drog fram gav upphov åt en hel litteratur av reseskildringar och geografiskt beskrivande verk som dels hade till uppgift att tillfredsställa detta nya begär efter vetande, dels uppenbarligen att ytterligare stegra och sporra det. Man undflydde härvid alls icke frestelsen att i skildringarna av fjärran länder och avlägset boende folk låta dessa framstå i hela den exotiska tjusning de traditionella föreställningarna gärna förlänade den kända världens periferiska underland. Ett bestämt syfte att imponera kunde stundom ligga härunder, såsom exempelvis fallet ju var med Olaus Magnus' bekanta mönsterverk *Historia de gentibus septentrionalibus* (första upplagan tryckt i Rom 1555). Och även i sådana fall, där intet dylikt patriotiskt syfte direkte kan spåras, ledde en medveten tendens gärna till fantastiska överdrifter även i skildringar, som gjorde anspråk på att vara exakta. Suolahti har sålunda påvisat, att tyska humanister, som i lärda verk gåvo sig in på att skildra de nordiska ländernas förhållanden med förkärlek beskrevo dessa såsom av naturen vällottade, nordborna själva såsom en sällsynt frisk, kraftig och begåvad ras m. m., icke utan en medveten överdrift inlagd i skildringen i den bestämda avsikten att därmed samtidigt upphöja den egna nationen i jämbredd med framför allt den italienska, ur vars synpunkt ju även tyskarna gällde som nordbor [1].

[1] »Käsityksiä Pohjoismaalaisista». Vuosisatain takaa (1913), s. 7—10. Jfr för det följande även G. Castrén, Norden i den franska litteraturen (1910), s. 5—9.

Alla de förtjänster som i högsta grad kunde tillskrivas den yttersta nordens folk måste följdriktigt i någon mån ock återfinnas hos de något sydligare boende nordbor tyskarna själva utgjorde. Att vinna tilltro för dylika åskådningssätt föreföll så mycket lättare, som redan de antika skriftställarnes framställningar av den notoriskt friska och soliga norden, vars invånare kunde fröjda sig över en speciellt förmånlig fysik, för söderns humanister var välbekant.

Den frågan ligger nära tillhands, om icke i dessa beskrivningar, vare sig de strävade att väcka häpnad genom att bjuda läsaren på det mest nordiska och underbara han gärna kunde tänka sig, eller de som uttryck för den lärda humanismens vetenskapliga bemödanden vinnlade sig om att meddela en mera exakt kunskap om nya och märkliga fakta, tilläventyrs också Finland skulle skymta som stoff för meddelelse av det ena eller det andra slaget. Just detta sökande efter det nya och det kuriösa kunde ju tänkas motivera, att vårt land, oaktat blott en riksdel, ett större stycke av Sveriges rike, ändock framträdde i denna litteratur! Och förhåller det sig å andra sidan så, är detta ju ett bevis för, att Finland faktiskt redan för denna tids människor framstod som ett åtminstone geografiskt någorlunda avskilt begrepp, ett slags enhet för sig inom det svenska riket.

En blick på den ifrågakommande litteraturen visar att en sådan aning är riktig. Det första försöket att för västerländsk publik skildra Norden och dess säregna förhållanden gjordes av den tyske humanisten Jakob Ziegler i ett verk betitlat *Schondia* och utgivet i Basel år 1532. Detta arbete, som utgöres av en karta med bifogad beskrivande text, har redan länge varit väl känt för nordiska forskare och även utförligt behandlats i nyare framställningar [1]. Jag vill därför här endast i korthet omnämna det, så mycket mer som det tyvärr icke för denna studie varit mig tillgängligt.

Som det var att vänta, är Zieglers skildring av de nordiska länderna mycket gynnsam: »Genom himmelens välgärningar,

---

[1] Jag hänvisar särskilt till den förtjänstfulla avhandlingen av O. Ahlenius, Olaus Magnus och hans framställning av Nordens geografi (1895), sid. 35—36 och flerstädes.

jordens offervillighet, bekväma hamnar och köpstäder, sjömakt, fiske i sjöar och floder, jakt på ädelt villebråd, outtömliga tillgångar på guld, silver, koppar och bly, genom åkerbruk, städernas antal och borgerliga inrättningar står detta land icke efter något lyckligt lottat land.» Om Finland säger han, att det är ett fagert »eller fint land», alldeles såsom man brukar tala om fint guld eller silver!

Zieglers beskrivning har betecknats som i allmänhet utförlig och upplysande, och även hans rätt talrika uppgifter om finländska ortnamn äro förvånande riktiga, beroende på att han använt gängse hanseatiska s. k. sjöböcker. Förstahandsuppgifter ha även stått honom till buds, tack vare den omständigheten att han under en vistelse i Rom vid 1520-talets början sammanträffat med bl. a. två svenskar, dem han noga utfrågat; av desse var den ene ingen mindre än Johannes Magni (senare Magnus), vilken själv längre fram i tiden genom att utarbeta ett verk om sitt fäderneslands läge och framfarna öden skulle komma att bidraga till strävandet att göra detta känt för det övriga Europa. Zieglers arbete blev emellertid epokgörande icke minst därigenom, att det drev Johannes Magnis yngre broder Olaus till en likartad litterär verksamhet, som dock blivit långt ryktbarare och för samtiden och kanske än mer för eftervärlden långt betydelsefullare än förebildens.

Innan Olaus år 1555 publicerade sitt kända och tidigare nämnda storverk *Historia de gentibus septentrionalibus*, hade han dock hunnit med ett mindre, rätt betydande arbete, som 1539 utkommit under namnet *Carta Marina*, likväl i så liten upplaga, att endast tre exemplar därav synas ha bevarats till våra dagar.[1] Till kartan hörde, som i Zieglers verk, en (i något flera avdrag publicerad) förklarande text, vilken i den italienska upplagan av verket gick under namn av »Opera breve». Som naturligt är, betecknar arbetet ett stort framsteg framom Zieglers atlas. Den kunskap om speciellt det nordliga Sverige Olaus inhämtat under vidsträckta resor här åren 1518—1519 nedlade han emellertid i sin *Historia*, som om den ock av honom själv fortfarande

---

[1] Nordisk Familjebok. Ahlenius, a. a., s. 59, känner ännu blott ett exemplar.

ansågs blott som ett förarbete likväl genom sin omfattning och sina egenskaper på sin tid väckte ett betydande uppseende. Nya upplagor därav utkommo i snabb följd — under det närmaste århundradet intill 1669 räknar Ahlenius icke mindre än 20 — och vad viktigare var, upplagor sågo dagen på folkspråken: redan 1561 en italiensk och en fransk, 1567 en tysk o. s. v. Säkerligen var det mest det alldeles nya och häpnadsväckande i själva stoffet, som betingade populariteten. Och härvidlag hade Olaus som känt ej skytt att breda på med starka färger i sina skildringar och att med tillgripande av effekter, som hos en eftervärld ofta nog mest tilltala sinnet för humor, sträva att göra intryck på läsaren. Vare sig han själv trodde på sina allra mest fantastiska påståenden eller ej, får hans framställning över sig en prägel av naivitet, som man har svårt att tro i längden gagnat dess anseende såsom tillförlitligt uppslagsverk. Åtskilligt tyder på, att det redan tidigt var allehanda i boken omtalade »mirabilia», »under» — »die ungläublichen Hystorien der mittnächtigen Länder» som det på tyska heter — vilka gjorde den eftersökt av syd- och mellaneuropeiska läsare. Att under sådana förhållanden med Ahlenius (s. 122) beteckna Olaus Magnus som »en verklig renässansman» förefaller därför knappast berättigat. Tydligen var han ännu trots sin långa vistelse i Italien till sin karaktärsdaning rätt medeltida [1] — om man ock gärna kan medge, att han var »en av renässansens stora resenärer» —, och bland det samtida Europas humanister hör han därför ännu icke riktigt hemma. Trots sin benägenhet för det sensationella och trots att han grundligt tillgodogjort sig Zieglers vetande har han i varje fall på sin tid förmedlat åtskillig ny kunskap om den skandinaviska norden till åtminstone den läslystna delen av den europeiska allmänheten. Den som engång tog hans verk i sina händer fick genom det onekligen en myckenhet till livs rörande de områden i Europa som det på ett så säreget underhållande sätt behandlade. Olaus Magnus' Historia har sålunda säkerligen spelat en betydande roll vid gestaltningen av det bildade Europas uppfattning om »den yttersta norden» under ett par generationer

[1] Jfr härtill vad G. Carlsson i sitt arbete »Hemming Gadh» (1915) säger om denne något äldre samtida till Olaus (s. 59—62).

framåt; men det kan med skäl frågas, huruvida icke detta endast skett i den riktningen att rotfästa uppfattningen om de nordiska länderna såsom någonting högst märkvärdigt, för att icke säga besynnerligt. Det återstår därvid blott att förmoda, att den mera kritiska, humanistiskt bildade publiken skall ha förmått skilja det övervägande sensationella från de därmed hopblandade lugna och exakta upplysningar författaren ger och som ju åtminstone för eftervärlden äga det största direkta intresset.

Finland behandlar Olaus under en skild rubrik, men dock som en underavdelning av det svenska riket, vars tvenne andra huvudbeståndsdelar äro Svealand och Götaland. Att sålunda Finland ånyo figurerar skilt för sig, ja i ett eget kapitel (XI) är ju rätt anmärkningsvärt. En dylik distinktion redan innan området officiellt etiketterats såsom storfurstendöme förlänar det för tiden rådande åskådningssättet en märklig relief. Hans uppgifter om vårt land ha emellertid redan så ofta återgivits i litteraturen, — främst de värdefulla skildringarna av striderna mot ryssarne —, att här endast må erinras om ett par av dem, vilka kunna tillmätas ett aktuellare intresse. Förberedelsevis berättar han (kap. IV, 18), att Finland är den yttersta av Nordens landsändar, som 1155 omvändes till kristendomen. Dess invånare äro gästfria och saktmodiga sinsemellan, »men om man länge retar dem, blir deras hämnd så mycket värre, ju längre den uppskjutits»[1]. I kapitlet om finnarna säger han ytterligare följande, som icke saknar intresse: »Finnarna äro övermåttan vilda. Därför är det dem genom kunglig förordning vid strängt straff förbjudet att i fredstid till varandras ofärd bruka stridsvapen såsom pikar, pilar, kastspjut, svärd eller långa dolkar» (XI, 13). Om det finska lynnets egenheter har sålunda Olaus onekligen skaffat sig en ganska ingående uppfattning. Däremot är hans kännedom om själva landet såsom beroende på blotta hörsägner bristfällig. Föreställningen om »Finlands folkrika och bördiga landamären» (XI, 15) lever kvar hos honom, och påståendet att »detta styvsinta folk» bebor landamären som omfatta »en sträcka av 2000

[1] Citaten äro hämtade ur den av Michaelsgillet i Stockholm (1909 och följ.) utgivna svenska översättningen.

italienska mil» innehåller en kolossal överdrift (XI, 15). Historien om den förtrollade hålan Smällen, som skrämde ryssarne på flykten, hör ju snarast till de roliga, och delvis till samma kategori måste bl. a. föras följande meddelande, som väl dock kan anses belysande för samtidigt i Sverige rådande föreställningar om gränsförsvaret i Finland: »Finnarne bruka dels genom inbördes bistånd eller understöd av svearnes och göternas vapen, dels ock genom magiska konster eller hemlighetsfulla naturkrafter ståndaktigt värna sig och sina landamären» (XI, 5). — Om den svenska delen av Finlands befolkning meddelar Olaus Magnus intet. Och häri ligger icke något förvånande: Det var ju de specifikt finska finnarne, som på en främmande publik måste göra det intryck av någonting nytt, märkvärdigt och varför icke rentav skrämmande, som han så följdriktigt syftade till. På sådant sätt ha faktiskt finnarne i Finland såsom nationalitet eller fastmer som etnografisk märkvärdighet genom Olaus förts ut inför en västerländsk publik — dock icke dåmera för första gången i den nyare historien. När hans arbete utkom hade redan ett annat verk sett dagen, som visserligen i mycket sammanträngd form bjöd på samma slags innehåll och om än i ringa mån liknande lockelser som detta.

Man får intrycket att Olaus Magnus, livad av den starka fosterlandskänsla som utmärkte honom — och tack vare unionsstriderna, stora lager av Sveriges folk, på ett sätt vilket i förbigående sagt dåförtiden sannolikt blott hade sin motsvarighet i Frankrike, i mindre grad kanhända ock i England och i Spanien —, samt kvald av den missaktning för vilken avlägsna länder och små nationer städse utsättas från de större och rikare folkens sida, beslutat slå ett stort slag för sitt fäderneslands upprättelse i de europeiska folkens aktning. Allt det som i främmande ögon kunde förefalla frånstötande, i någon mån barbariskt eller blott torftigt gjordes sålunda av honom till något underbart, fängslande eller rentav hemskt, som genom sina proportioner eller sin blotta vidunderlighet måste förefalla respektingivande, ja imponerande. Han var härutinnan säkerligen delvis åtminstone påverkad av en känd förebild, ett slags dokumenterad beskrivning grundad på personlig iakttagelse av staden Roms märkvärdigheter eller underverk, bekant under

namnet »Mirabilia urbis Romæ» och författad vid den hohenstaufiska tidens slut av en resande klerk, vars delvis rent naiva och fantastiska berättelser om påvestadens då ännu synliga antika ruiner och minnesmärken och till dem anknutna sägner, dess »mirabilia», ivrigt lästes ännu under hela renässanstiden.

Olaus Magnis närmaste förebild och omedelbare föregångare ha vi emellertid — kanske mer till och med än i Jakob Ziegler — att se i dennes landsman och yrkesbroder, den lärde teologen och geografen Sebastian Münster, död i Basel 1552, vilken år 1544 likaså i Basel utgav ett stort geografiskt verk, innehållande en beskrivning av alla i samtiden kända länder, i själva verket ett alldeles nytt och banbrytande uppslag. Verkets titel lydde: *Cosmographia, Beschreibung aller Länder . . ., in welcher begriffen aller Völcker, Herrschafften, Stetten und namhafftiger Flecken Herkommen: Sitten, Gebreüch, Ordnung, Glauben, Secten und Handtierung durch die gantze Welt und fürnemlich Teütscher Nation. Was auch besonders in jedem Landt gefunden, und darin beschehen sey.* Som av denna titel redan framgår, ville Münsters arbete omfatta hela den då kända världen, åtminstone hela gamla världen, varför de nordiska länderna däri givetvis behandlats blott inom ett helt ringa utrymme, i följd varav vi ju där icke kunna vänta att finna ens närmelsevis en dylik flödande rikedom på upplysningar, som hos den landsflyktige svensken. Vidare fäster man sig vid, att denne skildrare alls ej ger sig ut för att vilja komma med några underbara historier eller sagolika märkvärdigheter: Han vill helt enkelt upplysa, ge tillförlitliga uppgifter om folk, stater, städer, handelsplatser, om rådande seder och bruk, religion, inre ordning och vad han kallar allehanda »hantering», (handel), blott med tillägget att beakta det säregna som finnes i varje land. Det måste ock sägas, att han med aktningsvärd behärskning håller sig till detta program och egentligen först då han kommer till Asien låter fantasien sväva ut över sådana visserligen då längesedan kända och i bild återgivna företeelser, som människor med ansiktet sittande på magen eller försedda med ett enda ben, respektive två huvuden, över drakar, gripar och andra sagovärldens vidunder ur djurriket. Münsters meddelanden om de länder för vilka ett mera faktiskt vetande var att tillgå besitta fördenskull ett stort värde, icke minst för eftervärlden.

Bland de nordiska länderna uppräknar han efter Danmark, Norge, Sverige och Gottland under egen rubrik även »Finland», därpå följa Island, Lappland och Grönland. Anmärkningsvärt är sålunda, att även i hans verk Finland uppträder såsom särskilt »land», i varje fall alltså redan som ett mycket bestämt avgränsat område. Vad han har att förmäla om vårt land är emellertid sedan länge för forskarne bekant; likväl förtjäna ett par enskildheter ur hans text ytterligare ett närmare skärskådande.

Påfallande är sålunda, att de upplysningar han meddelar äro s. a. s. orienterade åt öster. Det heter till en början, att Finland tidigare, innan det kom under Sverige, skulle lytt under moskoviterna och antagit den grekiska religionen, Wiborg beskrives jämförelsevis utförligt som ett starkt försvarsverk mot ryssarne och en betydande ort för handeln med desse, vidare omtalas Olofsborg också med hänsyftning på moskoviterna, ytterligare heter det, att detta land för ett beständigt krig, sommartid på skepp, vintertid på isen, med dessa samma moskoviter. Och äntligen får man veta, att två språk talas i landet, finska och svenska, det senare utmed kusten från Viborg till framemot Borgå eller Sibbo [1]. Det förefaller tydligt, att alla dessa upplysningar meddelats författaren av någon rysslandsfarare, en hanseat eller ryss som sannolikt ock besökt Viborg. I samma riktning peka ock de upplysningar om gränser och fasta platser i Karelen, som ytterligare tilläggsvis meddelas, innan kapitlet om Finland avslutas.

Måhända är det icke för djärvt, att på grund av det föregående förmoda, att vårt land intresserade femtonhundratalets Centraleuropa främst just som ett gränsland mot Ryssland och på grund av de i litteraturen ofta omnämnda oavlåtliga strider mot ryssarne dess befolkning hade att utkämpa. För den tyska köpmannakåren var det ju dessutom av intresse, att Viborg var en viktig ort för handeln med Moskovien.

Likaså egnat att väcka intresse, dock väl i mera humanistiska kretsar, är meddelandet om de tvenne språken som talas i

[1] På en del ställen, säger han, som i Pyttis och Viborg talas båda språken, så att man där nödgas anställa »två slags predikanter». P. 518—520.

landet; till på köpet återges som prov på dem »Fader Vår» på svenska och finska, en omständighet som givetvis varit egnad att jämte en lista på ett dussin finska ord väcka uppmärksamhet bland nutidens språkmän. Så går hos Münster Zieglers fundering om Finlands benämning igen, »da es aller dingen halb schöner und lustiger ist dann Schweden». Och han fortsätter: »Es wechst besser Frucht darin, so ist es ein ebenlandt, nicht so birgig und sumpffig wie Schweden» (!). Men väl inne på denna väg kan han icke hålla tillbaka lusten att låta läsaren veta något om tingens väldiga proportioner i de nordiska länderna; så få vi höra om dessa nejders otroliga folkrikedom, vilket bl. a. visat sig i att icke färre än 37 i historien bekanta uppräknade folkslag strömmat ut från detta märkvärdiga folkökningens urhem till sydligare länder.

Sebastian Münsters Cosmographia upplevde inom de närmaste hundra åren tjugufyra upplagor. De första av dem ombesörjde han själv, och både han och hans efterföljare utvidgade och förfullständigade texten. Kapitlet om vårt land — på omkring 3 sidor — förblev därvid orört; men i övrigt svällde arbetet till högst väsentligt. Norden fick sig åtskilliga sidor till, illustrationerna ökades med lån ur Olaus Magnis Historia (dennes bild av striderna vid Olofsborg insköts bl. a. i skildringen av Finland), och en väldig tvåsidsplansch insattes för att åskådliggöra de nordiska havens förskräckligheter. Åtminstone påträffas denna bild i en upplaga tryckt i Basel 1598 [1]. Alla de sjövidunder den mänskliga fantasien dittills kunnat utspekulera finnas här sammanförda: Förebilden, Olaus Magnus, är vida överträffad! Så hade alltså även den nyktre och vederhäftige Sebastian Münster efter sin död fått skatta åt det rådande modet och bidraga till att ge spridning åt den verkligen med förkärlek omhuldade föreställningen om de nordiska ländernas övernaturliga märkvärdigheter! — Redan rubriken i denna upplaga anger i någon mån förskjutningen genom att i ordalagen införa nya termer sådana som »Eygenschafften» och »Geschichten» beträffande respektive länder.

---

[1] »Cosmographey ... bis ins Jahr 1598» (sid. 1204). Man lägge märke till den strävan till aktualitet denna nya rubricering antyder.

Man kunde föreställa sig, att Seb. Münster i någon tryckt resebeskrivning över Ryssland funnit de uppgifter rörande dettas västra gränsland han i sin skildring meddelar. En sådan alldeles samtida beskrivning fanns verkligen, och ett påfallande inflytande från den ena till den andra kan ock konstateras. Det rör sig härvid om ett verk utgivet av en bekant österrikisk krigare och diplomat, friherre Siegmund von Herberstein, vilken åren 1516 och 1526 företog resor till Ryssland och en längre tid efteråt på uppmaning av sina vänner publicerade en redogörelse för sina reseintryck. Att döma av företalet skulle arbetet utkommit i en första upplaga år 1549 och bar då i sin latinska dräkt titeln *Rerum Moscoviticarum Commentarii.* Bibliografierna ange emellertid, att upplagor utkommit redan under åren 1543 och 1544. I varje fall är sålunda hans arbete fullkomligt samtida till Münsters kosmografi [1]. De äldsta upplagorna av vardera röna heller icke någon inverkan av varandra. (En tysk upplaga av Herbersteins resa utkom 1557 under rubriken *Moscovia*; tidigare hade en italiensk upplaga tryckts 1550 och flera nya på latin; sammanlagt sågo under de närmaste årtiondena ett dussin upplagor dagen.) Namnet Finland förekommer i förbigående ett par gånger i Herbersteins text, också därigenom alltså markerande denna särställning för vårt land vi redan hos övriga författare kunnat iakttaga.[2] På en karta, som åtföljer reseskildringen, figurerar en del av »Finland» (*Regnum Sveciæ Finlandiæ Pars*) med slotten Viborg och Raseborg. — En rolig episod omtalar den kejserlige diplomaten från sin senare färd till Moskva. Han berättar, att han här stötte samman med den svenske konungens sändebud herr Erik Fleming och beslöt att en kväll bjuda honom till sig. Tsarens tillstånd utverkades, med villkor dock att tvenne ryska hovmän finge övervara de främmande herrarnes samvaro. Denna gestaltade sig trots detta synnerligen angenäm: Man åt och drack lustigt på det sätt som brukades bland västerlänningar på denna tid, och medan vänskapen sålunda florerade

[1] Själv var han född 1486 och dog 1566.

[2] Detta faktum äger ett visst intresse, då inom Sverige och Finland självt först från och med 1400-talets slut benämningen Finland såsom omfattande hela landet eller riksdelen begynt tränga igenom. Jfr »Medeltidsstudier» IV av mig i denna tidskrift, s. 10—16 d. årg.

mellan österrikare och svenskar, fingo ryssarne, som ej begrepo ett ord av det tyska samtal som fördes, sitta tysta och surmulna i en vrå och blott se på, något som den västeuropeiske skildraren icke utan en viss skadeglad tillfredsställelse understryker.

Efter Herbersteins död blev hans arbete likasom Münsters ett värnlöst byte för spekulerande förläggare och på sensation anlagda omarbetare. Så effektivt påbättrat som baslerkosmografens verk i vissa delar blivit det kunde dock Herbersteins betydligt mindre bok icke bli. Redan titeln på denna första posthuma edition är emellertid betecknande. Den lyder nu (1567) som följer: »Moscoviter wunderbare Historien . . .» Det underbara har alltså även här gjort sitt intåg. I titelbladets innehållsspecifikation förekommer som nyhet bland lockelserna, fullt i stil härmed, nu ock en ordvändning som »seltsame Gebreüch.»

I dessa omarbetade upplagor av Herbersteins reseskildring ingår nu ock ett kapitel om Finland, på något över en sida (pag. 215). En granskning ger vid handen, att texten dock intet annat är, än ett sammandrag av Sebastian Münsters i hans kosmografi, alltså ett blott plagiat efter Münster. En del saker ha bortlämnats, så exempelvis de svenska och finska språkproven, och antalet folkslag som utvandrat från norden har inskränkts till lämpligare proportioner. Några rent fantastiska tillägg har detta kapitel icke vederfarits. Också genom de sista upplagorna av Herbersteins resebeskrivning har sålunda den västeuropeiska läskretsen erhållit kortfattade upplysningar om vårt land.

Ur de här ovan nämnda författarnes verk har förmodligen den västeuropeiska allmänheten hämtat sin kunskap om Finland under en tidrymd, som sträcker sig i stort sett från det sextonde århundradets mellersta årtionden till det följandes mitt. Att denna visserligen mycket begränsade kunskap varit sammansatt av en del exakt vetande och en annan del ren dikt, torde ock ur det föregående framgå. Har sålunda den tyska allmänheten under trettioåriga krigets tider tilltrott de finska soldaterna trolldomskonster, så har den inhämtat sin föreställning härom ur de mest lärda och trovärdiga tryckta verk. En annan fråga är, — såsom Castrén framkastar — huru mycket dessa verk faktiskt blivit lästa. Den stora mängd upplagor vari de utkommit synes dock

tala sitt eget språk. Och möjligen kan man våga förmodan, att de ifrågavarande århundradenas europeiska allmänhet i förhållande till rådande kommunikationer, bildningsnivå m. m. hyst ungefär lika stort eller lika litet intresse för de nordiska länderna och Finland, som en långt senare tids. Och särskilt bör väl vårt land ha befunnit sig i ett verkligt gynnsamt läge, sålänge det ägde förmånen att kunna verka genom lockelsen av det specifikt säregna, fantastiska och sagolika!

Svensk prosavältalighets förstlingar vid Åbo akademi.

Av

ARVID HULTIN.

Som bekant var latinet icke blott lärdomens utan även vältalighetens officiella språk vid Åbo akademi. Under det första halvseklet av akademiens tillvaro var det svenska språket så gott som uteslutet såväl från dess föreläsningssalar som från dess festkateder. Först i slutet av 1600-talet började modersmålet småningom tillkämpa sig en anspråkslös plats vid sidan av latinet vid akademiens officiella fester, men det varade ännu till mitten av följande sekel, innan det som föreläsnings-, disputa tions- och festtalsspråk nådde full jämbördighet med romarspråket vid lärdomshärden i Åbo.

Följer man närmare det svenska språkets kamp för vinnande av fotfäste som akademiskt språk, finner man att det tidigast var genom promotionsfesternas hyllningsdikter till de lagerkrönta magistrarna modersmålet obemärkt begynte söka sig väg till den akademiska parnassen. Faktiskt var det en smygväg, ty på 1600-talet voro promotionskvädena ännu ej officiella, diktade av en av promovendi utsedd promotionsskald, utan hade mera karaktären av enskilda hyllningar, författade till en eller flere av promovenderna av några rimkunniga vänner och studiekamrater. De kunde därför betraktas som privata festbidrag och behövde icke anses som officiella promotionspoem under akademins egid.

Det veterligen första, på svenskt språk avfattade promotionskvädet härrör från magisterkröningen år 1688, nära ett halvt sekel efter akademiens stiftelse. När steget en gång var taget,

följde svenska kväden även vid de följande promotionerna, ett par ännu vid den sista lagerkröningen före stora ofreden den 15 februari 1712.

Nästa framsteg var, att de på den tiden sedvanliga gratulationspoemen i de akademiska dissertationerna även begynte författas på svenska. Också denna vinning inträffade i slutet av 1680-talet, således samtidigt med det första framträdandet av svenska promotionsdikter. Detta ansågs emellertid som ett betänkligt intrång på latinitetens privilegier, som man kan finna av ett konsistoriibeslut från hösten 1688, enligt vilket det skulle vara förbjudet att trycka svenska gratulationer till latinska arbeten. Egendomligt nog synes förbudet ej ha respekterats av de akademiska gratulanterna, ty svenska lyckönskningspoem i latinska disputationer fortforo att utkomma såväl under 1690- som 1700-talet ända till stora ofredens avbrott i den akademiska verksamheten.

Till dessa svenska språkets första vinningar bidrog säkerligen den omständigheten, att man då befann sig i en uppryckningsålder för svensk vitterhet över huvud, medan däremot latiniteten, trots dess officiella ställning, befann sig i en återgångsperiod vid Åbo akademi. Vid Uppsala universitet hade under senare hälften av 1600-talet uppstått en vitter skola, som vid sidan av latinet även lade sig vinn om att uppodla en modern svensk vitterhet på grundvalen av de nyaste vittra strömningarna i utlandet. Härifrån spred sig denna vittra rörelse även till Åbo akademi, där svensk vitterhet fann intresserade odlare till och med bland latinitetens främsta målsmän vid akademien. Den förste, vilken uppträdde som svensk poet vid Åbo akademi, Daniel Achrelius, var innehavare av själva professuren i romersk vältalighet. Liksom hans samtida kollega vid Uppsala universitet, Petrus Lagerlöf, begynte han, efter att redan på 1680-talet ha uppträtt som poetisk minnessångare såväl på latin som på svenska, i början av följande decennium utgiva flere större dikter dels av historiskt, dels av moraliskt innehåll på svenska språket. Efter Achrelii förtidiga död år 1692 erhöll den av honom vid akademien införda svenska vitterheten en framstående representant i den samma år till poeseos professor i Åbo utnämnde Uppsalamagistern Torsten Rudeen. Redan vid sin hitkomst känd som en mästare i svensk

lyrik, fortsatte han sin poetiska verksamhet och vann nya lagrar under sin professorstid i Åbo.

Genom Achrelius och Rudeen hade sålunda svensk vitterhet begynt odlas av Åbo akademis professorer. Men icke dess mindre befanns det vara ett stort evenemang, då nämnde Rudeen vid en solenn festivitet i Åbo akademi på Karl XI:s födelsedag den 24 nov. 1696, antagligen med universitetsstatens goda minne, föredrog en på svenska språket avfattad hyllningssång till konungens ära. Det var veterligen första gången en av akademiens lärare talade på svenska från den akademiska festsalens kateder. Så ovanlig var denna händelse, att talaren fann sig föranlåten att framträda med en anhållan om ursäkt för att han på detta rum, där andra språk ej hördes än de »från Rom, Atén och synagogan», djärvdes som svensk på svenska kväda sin svenska konungs lov och gjorde anspråk på att »medels landsens språk betyga landsens fägnad.» Rudeen drog också försorg om att det icke stannade vid detta initiativ från hans sida. När Åbo akademi sex år senare, den 17 juni 1702, firade konung Karl XII:s födelsedag med en akademisk högtidlighet, uppträdde han åter på högskolans vägnar med »en lärd och prydlig oration på svensk vers». Med dessa »Finska Helicons underdånige Fägne-Sånger», såsom dessa poetiska tal benämndes, när de sedermera utkommo från trycket, hade svensk vältalighet i versifierad form vunnit insteg vid Åbo akademi. Men för prosatal var latinsk språkdräkt ännu så länge ett oeftergivligt villkor.

Så långt hade man hunnit före stora ofreden. När akademien efter det långvariga krigets slut ånyo vidtog med sin verksamhet, icke blott vidhöllos de vinningar svenska språket tidigare nått, utan utvidgades även ytterligare. Promotionsverser skrevos fortfarande på svenska till en början omväxlande med latinska vid de första promotionerna efter stora ofreden. Men redan på 1730-talet inträdde en förskjutning till svenskans förmån, och vid 1740-talets promotioner, då det började bliva vanligt att en för alla promovendi gemensam festskald utsågs, förekommo uteslutande svenska verser.

Rudeens föredöme följdes även redan i början av frihetstiden vid de akademiska festerna till konung Fredriks ära, då långa festpoem på svensk vers föredrogos i akademiens solennitetssal.

Och till och med vid akademiens första hundraårsdag, den 16 juli 1740, som högtidligt firades, utgjordes huvudtalet av ett längre festkväde av akademiadjunkten, sedermera biskopen och prokanslern C. F. Mennander. Ej långt därefter framträdde Mennander även som prosavältalare.

Till svenskans fortsatta segervinningar bidrog i hög grad den i slutet av 1730-talet stiftade svenska vetenskapsakademien, som fattade det epokgörande beslutet att i akademiens skrifter uteslutande använda det svenska språket och att därjämte verka för dess uppodling och allt allmännare användning som vetenskapernas tungomål. Verkningarna av detta beslut sträckte sig även till Åbo akademi, vars konsistorium genom ett beslut från våren 1749 första gången gav tillstånd åt tvenne studenter att författa och ventilera sina akademiska avhandlingar på svenska. Detta modersmålets framträdande även som vetenskapernas språk framstod redan i samtidens ögon som en epokgörande händelse. Samtidigt begynte även flere av professorerna använda det svenska språket såväl i sina föreläsningar som i sina vetenskapliga skrifter. Bland annat hade några av Åbo akademis dåvarande mest framstående lärde blivit valda till medlemmar av svenska vetenskapsakademien, i vars handlingar de publicerade vetenskapliga skrifter på svenska. Till akademiens program och ledamöternas skyldigheter hörde även att hålla s. k. praesidiital vid de årliga ombytena av ordförande samt åminnelsetal över bortgångna ledamöter av akademien. De förra utgjordes i regeln av smärre vetenskapliga föredrag, de senare skulle givas karaktären av äreminnen och därför framstå som alster av en upphöjd vältalighet. Talen höllos solennt i stora riddarhussalen, och redan denna solennitet ställde ju rätt höga anspråk på dessa vältalighetsalster.

Den förste av Åbo akademis lärare, som i sin egenskap av ledamot av svenska vetenskapsakademien erhöll akademiens kallelse att hålla åminnelsetal över bortgångna ledamöter, var den redan nämnde C. F. Mennander, som tidigare hade gjort sig känd genom åminnelsetal på vers. Trenne gånger uppträdde Mennander som minnestalare i riddarhussalen; första gången gällde det hans landsman, teologieprofessorn vid Åbo akademi Gabriel Lauræus (1755), andra gången ärkebiskop Samuel Troi-

lius (1765) och sista gången sekreteraren i riksarkivet Anders Anton von Stiernman (1766), bekant genom sina många lärda sammelverk och samlingar. Då Mennander är en av våra första prosavältalare på svenskt språk, skall här givas en kort karakteristik av hans åminnelsetal.

Minnestalet i Mennanders hand fick emot vanligheten karaktären av en teckning, som icke offrade alltför mycket åt tomma vältalighetsblommor, utan hellre lät själva levnadshändelserna tala sitt enkla, men övertygande språk. Där dessa voro teckningens märkligaste element, t. ex. i talet över krigsprästen Lauræus, som deltagit i Karl XII:s fälttåg, blivit tillfångatagen och förd till Sibirien, där lät han dem helt och hållet träda i förgrunden. Och då sådana levnadsöden givetvis icke saknade spännande moment, kunde levnadsbilden utformas till en liten roman ur verkligheten, därvid författaren själv träder tillbaka för de av honom skildrade händelserna.

I sitt andra åminnelsetal redogör Mennander närmare för sin uppfattning av äreminnets karaktär. Han reflekterar över olikheten bland människorna, framhållande att icke blott de naturliga gåvorna voro utmätta med olika mått, utan att även i deras bruk och användande människorna voro mycket olika varandra. Några hade undfått mera sällsynta och förträffligare själskrafter än andra. De kunde därför mer än vanliga dödliga gagna mänskligheten genom segrar över okunnigheten och vidskepelsen, genom att tända ljus i vetenskaperna och bidraga till framåtskridandet. Sådana mäns minnen förtjänte i främsta rummet att ihågkommas och hedras. Men Mennander ville dock reservera sig mot de missbruk, som ofta vidlådde åminnelsetalen, »så vida smickran vid dessa tillfällen ofta prålar med de präktiga palmer, som hon röfvat ifrån sanningen.» Berömliga män borde visserligen skattas högt och vederfaras full rätt, men man finge dock ej helt glömma, att även den fullkomligaste människa var underkastad varjehanda ofullkomligheter, och att även kunskapen, huru långt man än däruti nådde, dock hade sina gränser. Mennander eftersträvade synbarligen en måttfullare panegyrisk stil, han ville icke blott strö rökelse på de avlidnes mull, om ock även för honom all kritik egentligen var främmande. Han ville utföra sin teckning såväl utan vidlyftighet som utan

»ordprång». Den avlidnes dygder skulle varken förminskas eller göras större än de voro. Det var ett sådant jämnmått Mennander eftersträvade och ville iakttaga, och han nådde även sin avsikt.

Men som minnestalare hade Mennander även fått klart för sig, att de omständigheter, som i de flestas leverne utgjorde det förnämsta, deras födelse, uppfostran, ämbetssysslor m. m., icke alltid utgjorde det märkvärdigaste. Dessa data finge väl icke utelämnas, men i mångas leverne, t. ex. v. Stiernmans, intogo de endast en liten del och tjänade blott som infattning till själva målningen, »att likasom ställa den i samhället och den lärda världen på sin behöriga ort». Sålunda sökte och fann Mennander i sina åminnelsetal de biografiska synpunkter, genom vilka minnesteckningens föremål för varje gång skulle framstå i sin rätta belysning.

Vanligen inledde Mennander sina åminnelsetal med någon betraktelse av allmännare natur såsom lämplig inledning till själva minnesteckningen. Denna skulle därigenom framstå som en ur själva människolivet hämtad förklaring till någon allmän text. Så fann han det lämpligt att som en inledning till Lauræus skiftande levnadshändelser giva en kort sammanställning av de olika uppfattningarna angående världen och dess ändamål särskilt såsom människornas boningsplats. När det gällde den lärde teologen Troilius' verksamhet, låg det även nära till hands att karakterisera tidens teologiska riktningar, särskilt den egendomliga sammanblandning av naturlig och uppenbarad religion, som teologerna tillägnat sig under den naturvetenskapliga tidsåldern.

I åminnelsetalet över den lärde forskaren v. Stiernman kom Mennander helt naturligt in på kapitlet om vetenskapens och konstens betydelse, vilket tema han redan poetiskt behandlat i ett promotionskväde av år 1745. Genom konst och vetenskap hade nya ljus begynt tindra i världen, vilka fördrivit vantro och vidskepelse. Nyttiga kunskaper voro nu allmännare, smaken mera städad och förståndet mera skärpt än någonsin tillförene. Men Mennander befarade att framstegen lågo mera på ytan, och att det icke var så helt bevänt med djup och grundlighet. Framför en djupare lärdom föredrog man historiska och poetiska skrifter

samt romaner. Men under sådana blomster dolde sig icke sällan förgift, och med sin lösa och slippriga moral bidrogo de till att fördärva sederna. Mennander befarade därför att hans tid med dess upplysta namn småningom insveptes i mörker och att dess middagssol redan lutade till aftonskymning.

Sådana allmänna synpunkter bildade en fond, mot vilken föremålet för teckningen skulle framträda som en levande illustration. Och minnesföremålets verksamhet bildade ett handlingsmoment, som gav tavlan liv och färger. Slutet utgjordes av en personkarakteristik, längre eller kortare, för att den tecknade figuren skulle framträda med all mänsklig individualitet. Och då Mennanders karakteristik vilade på personlig bekantskap med de tecknade föremålen, och då han ställde den rena sanningen framför det förskönande smickret, göra hans minnesteckningar alltigenom ett trovärdigt och pålitligt intryck.

Mennander fick också röna stort erkännande för sina åminnelsetal. Redan den omständigheten, att vetenskapsakademiens uppdrag till honom att teckna bortgångna ledamöters minne gång efter annan upprepades, vittnar ju om att han varje gång väl utfört sitt värv. Men vid ett tillfälle (åminnelsefesten över v. Stiernman) uppträdde han icke blott på akademiens vägnar, utan följde även »en döende Väns kallelse och utnämnande.» Mennander tillägger att detta val från den avlidnes sida visade »en åstundan, at Hans lefverne skulle vid närvarande tilfälle enfaldigt, och utan alt beröm och ordaprong, föreställas. Ty sådan kände Han mig, och visste, at jag icke efter döden skulle antaga en sed, som jag med Honom i lifstiden aldrig brukat, och som då hade giordt mig Hans förtroende ovärdig.» Minnesteckningen över v. Stiernman är också utförd med den objektivitet och sanningskärlek, som var utmärkande för Mennander, och med en näraståendes förtrogna bekantskap med v. Stiernmans liv och verk.

Framhållas bör ytterligare, att Mennanders prosa är betydligt ledigare än den rätt styva versifikation, som han använde i sina tidigare fest- och åminnelsetal vid Åbo akademi. Hans prosadiktion kan kännetecknas som en för den tiden god, flytande och vältalig ordkonst. Mennanders tal kunna därför sägas på ett synnerligen lyckligt sätt inleda den svenska prosavältaligheten i

vår litteratur, om också talen noga taget icke voro riktade till den akademiska publiken i Åbo.

Vid samma tid Mennander uppträdde som minnestalare inför svenska vetenskapsakademiens publik, hade emellertid prosaväItaligheten på svenskt språk vunnit insteg vid Åbo akademi. Man kan räkna dess födelse från den kröningsfest, som firades i Åbo den 26 nov. 1751 i anledning av Adolf Fredriks uppstigande på Sveriges tron. Redan tidigare torde väl ett eller annat svenskt tal hava hållits, men det första tryckta är studenten, sedermera hovjunkaren frih. Herm. Flemmings vid tillfället hållna stora festtal över ämnet »Svea Rikes Välgång i sin början och sitt tiltagande».

Talets egentliga innehåll utgjordes av en kort rekapitulation av Sveriges historia med uppgift att visa, att grundvalar till landets välgång upprepade gånger blivit lagda, men tid efter annan åter blivit förstörda genom krig, inbördes oenighet och andra olyckor. I sin historiska återblick lämnade talaren sagotiden ur sikte och uttalade sig mot rudbeckianismen, som ansåg Skandien som alla folkslags vagga. För honom voro sådana påståenden endast lögner (»lygesagor»). Det var fredsidealet Flemming i främsta rummet framhävde i sitt tal. Karl XII var därför icke hans hjälte. Följderna av hans härnadståg voro att skattkammaren uttömdes, landet blev hjälplöst, hjälten bortrycktes och vårt hopp förtvinade. Liksom samtiden över huvud prisade han därför så mycket mer konung Fredrik som fridshjälten på tronen. Också Adolf Fredrik hälsades av den unge talaren som »fridsens grundval och enighetens ursprung i Svea bygder». Som tidens program betonades hushållningens och vetenskapernas befrämjande samt krigsmaktens stärkande gentemot fientliga anfall. I avseende på innehållet kunde man väl knappast vänta något nytt av den ungdomlige talaren, som utan tvivel samarbetat med någon av akademiens lärare. Han utsäger på prosa, vad redan tidigare hade sagts i de poetiska festtalen. Men prosaformen överträffade betydligt den tidigare använda poetiska och visade sålunda att det svenska modersmålet också i obundet tal väl lämpade sig att tolka akademiens känslor vid dess stora högtidsfester.

Halvtannat decennium varade det emellertid, innan det av

Flemming givna föredömet efterföljdes och åter ett svenskt prosatal hölls vid en akademisk fest. Det var vid firandet av kronprins Gustafs förmälning med prinsessan Sofia Magdalena, som egde rum den 13—15 nov. 1766. Till programmet för den andra dagens festligheter hörde bl. a. ett sedermera tryckt svenskt prosatal av en ung magister Johan Beckman »Om Förmon och Sällheten, Af den länge fortsatte, och Lyckeligen Träffade Ättelängden, I Gustavianiska, Och Oldenburgiska Konunga-Husen». Talet utgjorde i huvudsak en kort rekapitulation av Sveriges och Danmarks historia för att påvisa hur lång och lysande ättelängd de båda nyförmälda hade. Men där framträder också samma freds- och odlingsideal, som redan Flemming framfört. Adolf Fredrik prisades fortfarande i talet som den store freds- och frihetshjälten, vilken »botat vårt fall, upprättat vårt sviktande hopp samt stadgat vår sällhet.» Under hans spira, heter det vidare, ansågos de för de nyttigaste lemmar i samhället, som beflitade sig om att med Plinius granska naturens under i alla dess riken, med en Diana hushålla sparsamt med våra avtagande skogar, med en Fauna sköta boskapen och med en Ceres bruka åkern. Den kongl. fredshjälten såg hellre uppodlad mark och grönskande parker än blodiga fält. Han hörde hellre nyttiga slöjdeslammer i Manhems bygder än skräckande buller av härnad och vapenbråk. Han ansåg långt värdigare att segra över ohövsad och ouppodlad mark än att i vådeliga vapenskiften äventyra inbyggares liv och egendom. Men han hade dock, för att vara på sin vakt mot oroliga fiender, väpnat landet samt låtit uppföra fasta borgar och murar vid landets gränser. Därför hade han också gjort fullt skäl för sitt valspråk »Fäderneslandets välfärd, min trevnad.» — Talet var sålunda främst en hyllning av konungen, men därjämte också av de nyförmälda och de båda kongl. hus, som genom förmälningen ingått förbindelse med varandra.

Sedan sålunda två unga akademiska medborgare med framgång debuterat med svenska prosatal vid akademiens stora fester, befanns tiden vara mogen även för akademiens lärare att utbyta latinet mot svensk prosa i av dem hållna festtal. Första gången skedde det vid akademiens minnesfest den 19 maj 1770 över dess bortgångna illustre kansler, greve Carl Gustaf Tessin, då professorn i kemi Pehr Adrian Gadd på uppdrag av akade-

mien höll ett tal på svensk prosa. Liksom Mennander började även Gadd med ett åminnelsetal, och talet var också alltigenom kalkerat efter åminnelsetalen i svenska vetenskapsakademien, varom även dess typografiska utstyrsel mycket påminner. Det var för den ännu oprövade minnestalaren en på samma gång lockande och krävande uppgift, ty greve Tessin var ju en av sin tids mest bemärkta personligheter. Gadd kände sig också överväldigad av den stora uppgiften; hans hand var ovan vid »en så prydsam slöjd.» Men han trodde sig dock kunna gå i borgen för att ingen falsk målning skulle påtrugas eftervärlden, utan skulle den högtförtjäntes minne av honom tecknas helt okonstlat, utan prål och smicker. Liksom denna försäkran påminner Gadds sätt att teckna mycket om Mennanders och som sagt om minnestalarnas i vetenskapsakademien.

Gadds teckning var genomgående biografisk; huvudvikten lades på belysandet av de olika sidorna av greve Tessins livsgärning, vilka behandlades var för sig. Helt naturligt är att den del av grevens verksamhet, som stod talaren och hans publik närmast, nämligen hans verksamhet som Åbo akademis kansler, ägnades en större uppmärksamhet, men man kan dock ej säga att framställningen i denna punkt egentligen skulle dominerat på de övriga verksamhetsområdenas bekostnad. Men Tessin var liksom själen i den nya riktning, som under hans långa kansleriat (1745—1769) behärskade akademien. Gadd påpekar främst de förutsättningar han egde att bliva en »makalös Canceller» såsom själv »en ganska grundlärd och vitter Man i allehanda vetenskaper, särskilt i naturens granskning, vilken vetenskap han ansåg utgöra grundvalen för ett lands och ett folks tillväxt i näring och förmögenhet». Tessin var hängiven den riktning, som fordrade att fosterlandets naturliga lynne, beskaffenhet och förmåner främst borde undersökas, och han egde själv de dyrbaraste och förträffligaste naturaliesamlingar. Hans kanslerstid blev därför för vetenskaperna ett nytt ärofullt tidevarv. Genom honom tillkom ekonomiprofessuren. Han ökade akademiens bokförråd med utvalda arbeten från sin egen stora boksamling. Han utverkade att akademien erhöll ett mineralkabinett, understöd för inköp av fysikaliska instrument, botanisk trädgård, anatomihus, kemiskt laboratorium, understöd för planteringsförsök med för ekono-

mien och medicinen nyttiga växter m. m. Hans förtjänst var även inrättandet av den nya professuren i kemi vid akademien, vars förste innehavare Gadd var sedan år 1761. Greve Tessin gynnade även befordrandet av det svenska språkets höjande till vetenskapernas språk vid akademien. Själv hade han i vetenskapsakademien hållit ett tal om »Svenska Språkets ryckt och upodling», däri han på allt sätt uppmuntrat sina åhörare att såväl till hjärta och gärning som till tal och språk förbliva svenskar.

Gadd försummade ej heller att i framställningen av Tessins verksamhet inväva episoder, som giva klara inblickar rörande hans personliga egenskaper, främst hans ärliga för fosterlandet ömmande hjärta. Han tecknar honom som folkets och lagens vän, frihetens ypperste väktare, en för rikets självbestånd och heder rådig och ömhjärtad man, en högtupplyst kännare, en uppriktig älskare och en nitisk befordrare av alla ädla konster och vetenskaper. Gadd skildrar även hans sympatiska egenskaper som enskild person.

Själv akademisk uppfostrare lägger Gadd stor vikt på att Tessins person skall framstå som ett stort och manande föredöme för den akademiska ungdomen. Han erinrade om den avlidnes sista avskedstal till Åbo akademi, vilket slutade med en uppmaning till ungdomen att framför allt annat älska fäderneslandet. Gadd påvisade att överallt i den avlidnes tal och skrifter fanns en lågande maning till denna yppersta borgerliga plikts utövning, »dess lågande eld utgör Rikens sällhet, dess kolnad och falaska, Rikens ve».

Tessins biografi ledde Gadd också in på det politiska området, då ju den avlidne hade varit en av samtidens märkligaste statsmän. Redan i ett festpoem vid Adolf Fredriks kröning hade Gadd sökt mana Sveas av partistrider söndersplittrade folk till enighet i ett gemensamt arbete för fosterlandets väl. Också som prosavältalare kom Gadd snart in på den fosterländska politikens område. De preludier, som redan förnummos i åminnelsetalet över Tessin, återljödo inom kort med fulltonigare klang i det underdåniga fägnetal »Om Svenska Frihetens Öden och de Regenters höga egenskaper som den stadgat och försvarat», som Gadd höll då Åbo akademi den 29 maj 1772 firade Gustaf III:s kröningsfest. Enligt såväl Flemmings som Beckmans föredöme valde han ett

ämne ur Sveriges historia, sökande såsom redan framgår av titeln följa den svenska frihetens utveckling under olika skeden. Dess ursprung fann han redan hos det äldsta svenska folket, och så följde han vidare dess öden ända till sin egen tid. Sin största märklighet har talet på grund av den kritiska hållning Gadd inslår mot frihetstidens politik. Han gav visserligen ett oförbehållsamt erkännande av dess stora förtjänster särskilt på det ekonomiska området, i avseende på lantbrukets, handelns och näringarnas upphjälpande. Han godtog också till fullo envälldets störtande och den urgamla svenska frihetens återupprättande, men klandrade så mycket eftertryckligare att icke från början bommar rests mot mångväldet och självsvåldet. Han beklagade att hat, agg, avund och inbördes split så mycket mera tilltagit, som från tronen saknats drift att bilägga och dämpa allt detta onda. Under det man ständigt kivades och en del till och med fikade efter utländska »lockbitar», avkyldes nitet för Sveriges självbestånd och heder, och ju längre det led, dess mer söndersletos och upplöstes alla enighetsband i det svenska samhället. Man hade enligt Gadd slutligen kommit så långt, att man ej skydde att utbjuda till salu fädernesland, medborgerlig frihet och själva tronen.

Under så beklagliga omständigheter, som syntes bereda hela riket ett bistert öde, hade Gustaf III stigit på tronen som Sveriges självständighets och svenska folkets frihetsräddare. Gadd anknöt vid Gustaf III:s trontal och frågade om någonsin någon konung med mera ömhet och större styrka talat till sitt folk från tronens höjd. Han framhöll särskilt tre punkter, som av konungen betonats som grundvalarna för borgerliga samfunds bestånd och trevnad, nämligen enighet, kärlek till fosterlandet och nit för allmänt väl. Efter ytterligare en blick på partisjukan och dess vådor för landet, fann Gadd redan av trontalet, att Gustaf tagit till sin stora uppgift att göra slut på partisplittringen och sätta en gräns för självsvåldet, som redan gått så långt, att det hotade svenska folket med fördärv och tillintetgörelse. I talet, som hölls några månader före Gustafs revolution, uttalade Gadd den uttryckliga önskan, att den unge konungen skulle göra slut på partioredan och införa en ny ordning i rikets styrelse, baserad på ett »ostört och osöndrat samband mellan konung, råd och stän-

der till ett gemensamt regeringssätt, att varken envälde, herraregering eller mångvälde ibland oss må uppkomma.»

Gadds tal var som synes av en synnerligt tidsenlig natur och gav ett vältaligt uttryck åt tankar och förhoppningar, som då voro allmänna, icke minst i vår avlägsna del av Svea rike.

Ännu en gång, redan i sin höga ålderdom, blev Gadd i tillfälle att hålla ett stort politiskt tal, då Åbo akademi firade fredsslutet av år 1790 med en stor glädjefest. Ämnet var »Om den Våda och Fara för Svea Rikes Frihet och Självständighet, Hvarifrån det, igenom Konung Gustaf den III Blifvit frälst och räddat». Också detta tal begynner med en skarp vidräkning med partitidevarvet och hyllar uttryckligen Gustaf III:s revolution som förnedringstillståndets avslutande och rikets upprättelse. Men huvuddelen av talet är givetvis en redogörelse för själva kriget, dess upphov, dess gång och avslutning, vår litteraturs första skildring av detta krig, som sedermera frästat så många pennor.

Redan av talets titel framgår, att Gadd uppfattade det som ett frihetskrig; svärden hade dragits för att rädda fäderneslandet från faror och förstöring. Skarpt klandrade Gadd anjaliterna, beklagande att det funnits folk, som i sammanhang med fiendens hemliga stämplingar lagt alla möjliga hinder för de svenska vapnens framgång. Men festglädjen pålade att fälla en förlåt över »tidens oförtänckte och smärtefulla händelser», varför Gadd ej vidare uppehåller sig vid desamma.

Fredens betydelse uppfattade Gadd som avkastandet av ett främmande ok; konungen hade gjort riket självständigt, återskaffat åt Sverige dess rum bland Europas makter samt förenat alla sina undersåtar till ett lydigt, tappert och troget folk. Det låg talaren varmt om hjärtat att nu med sorgfällighet allt borde undvikas, som kunde störa den inre freden. Och därför vände han sig till sina landsmän med ord, som tillika avspegla styrkan av hans politiska vältalighet:

»Medborgare! vaken öfver Edra hjertan, att där må qväfvas all eld och låga til inbördes hat och bitterhet; deras gnistor väckas ofta af oting och små händelser; men de utbrista innan kort, i häftiga våldsamheter af vrede och hämnd, och då resa sig snart obändiga hufvuden up emot sjelfva den lagliga styrande magten, Religion suckar och flyr, Thronen skälfver, och hela landet upfrätes öfver alt. —

Svea Rikets Undersåtare, uphören med alt inbördes hat och misstroende, gån hvarandra til mötes med förtroende och kärlek! böjen edra hjertan till frid och försoning.»

Prosaretoriken hade sålunda genom Gadd utvecklats från biografisk åminnelsetalsvältalighet, sådan den ännu framstod hos Mennander, till politisk vältalighet, i det som talarens mål framstod att med ordets kraft gripa in i tidens strider och därvid göra sitt inflytande gällande till deras lösning i en riktning, som var för samhället den förmånligaste. Jämte Mennander var Gadd tidens mest framstående vältalare hos oss. Redan den omtändigheten, att han blev utsedd till talare vid flere av de märkligaste av akademiens fester och att hans vid sådana tillfällen hållna tal befordrades till trycket, vittnar om hans stora anseende som vältalare hos samtiden. Liksom Mennanders står även Gadds prosavältalighet högre än hans vid tidigare fester ådagalagda poetiska retorik. Hos båda betecknar därför övergången till prosan ett märkligt utvecklingsstadium.

Gadds politiska vältalighet har sitt stora intresse, emedan han berörde samtidens största och mest brännande inrepolitiska fråga och utan tvivel uttryckte Åbo akademis ståndpunkt i denna fråga. Gadd synes från början haft sin åsikt klar rörande detta spörsmål. Redan i sitt poetiska tal vid Adolf Fredriks kröning hade han uppträtt mot partisöndringens anda som en samhällsbevarande skald, vilken i inre enighet såg grundvalen för statens bestånd. Men ämnet ägnade sig föga nog för poetisk behandling, den metriska formen utgjorde ett hämmande tvång för en allsidigare utveckling av temat i fråga. Först i prosans form kunde han komma frågan närmare in på livet, karakterisera tillståndet, »uppsöka orsakerna till våra oredor» och anvisa de enda verksamma botemedlen. Att Gadd uppträdde vid frågans mest aktuella skede, ge hans uttalanden så mycket större betydelse. Oförbehållsamt framhöll han som partiernas fel, att de ställde sina egna fördelar framom det helas väl, och att de inblandade utländska makter i Sveriges inre angelägenheter. Särskilt vände han sig mot skenhelige och illrådige folkförledare, som buro friheten på tungan, men faktiskt smidde bojor åt sina landsmän. Det framstod för vältalaren Gadd som en manande uppgift att väcka folket och landet ur ett så beklagansvärt tillstånd och att verka

för fosterlandskänslans höjande och för spridande av ett allmänt nit för Sveriges självbestånd och heder. Då han redan i Gustaf III:s trontal skymtade konturerna av ett sådant program, blev han, liksom så många andra av hans samtida, en stor beundrare av denne konung och en ivrig försvarare av hans politik. Gustaf var i hans ögon den store och makalöse monarken, emedan han vridit svärdet ur partiernas händer och upprätt till ett kärt fäderneslands räddning från undergång. Konungen hade i Gadds ögon tagit till sin främsta uppgift att vårda allmän frihet, allmän broderlig kärlek och enighet, rikets rätt och självbestånd samt allmän välmåga. Och enligt talarens mening borde alla medborgare kunna enas om att understöda ett sådant program.

Gadd hade tidigare i ett poetiskt tal framhållit det finska folkets stora lojalitet. Själv förblev han liksom Åbo akademi över huvud en trogen beundrare av snillekonungen, som slutligen även lade krigshjältens lagrar till sina övriga förtjänster. Gadd såg allt fortfarande alla hans regeringsåtgärder i ljuset av det stora fosterländska programmet. Hade konungen inlett sin regering med att dämpa inhemsk split och oenighet, upptog han kriget för att förekomma utländskt våld och list, och det slutliga resultatet hoppades Gadd skulle bliva allmän säkerhet, frid och sällhet.

Det var ett maningsrop mot inbördes hat och söndring och en väckelse att främst hålla i sikte fosterlandets frihet, självständighet och ära, som utgjorde den inre bärkraften i Gadds politiska vältalighet och gav den ett utpräglat gustavianskt tycke.

Svenska fanor erövrade vid Ljesna och Poltava.

Av

K. K. MEINANDER.

Uppgifterna om antalet av erövrade svenska fälttecken vid Poltava äro, liksom andra sifferuppgifter från detta slag, i hög grad olika. Medan Carlson enligt en källa nämner 127 och enligt en annan 142 fanor, uppger t. ex. de Limiers i sitt stora arbete om Karl XII enligt ryska källor 14 standar, 29 dragonfanor och 93 infanterifanor; tidigare hade ryssarne enligt samma källor vid Ljesna tagit 10 standar och 45 fanor. Att kollationera dessa uppgifter med de svenska trofeer, som bevarats i ryska samlingar till våra dagar, har hittills varit ogörligt. Dels visa sig bestämningarna i general Brandenburgs tryckta katalog över artillerimuseet i S:t Petersburg samt ett par andra förteckningar redan vid första prövningen i hög grad oriktiga, dels har hela materialet varit så oordnat och okänt, att t. ex. blott några få fanor identifierats för de gamla indelta svenska regementena, som dock utgjorde huvudstommen i Poltava-armén, medan indelta finländska samt värvade regementen i något större utsträckning varit bekanta. De få rent svenska fälttecken, som Cederström i enlighet med ett på 1850-talet utfört handmålat ryskt planschverk förtecknat i sitt år 1900 utgivna arbete om Svenska kungliga huvudbanér och fälttecken, antager han över huvud vara erövrade vid Tönningen 1713.

Emellertid är det ryska materialet betydligt rikare än de nämnda källorna, Brandenburgs förteckning och planschverket, giva vid handen. Under åren före världskriget vidtog en mycket energisk forskning rörande detta material; en kejserlig kommission tillsattes för att vårda och studera gamla trofeer och erhöll ett

rikligt årsanslag. De på olika håll, främst i Kasanska kyrkan, Peter-Paulsfästningens kyrka och artillerimuseet i Kronwerk, samlade fanorna nedtogos för att förenas i ett enda museum samt underkastades nödiga lagningar och undersökningar. För bestämmelser rörande fanorna sammanställdes arkivaliska och litterära källor, och ett omsorgsfullt avbildande av fälttecknen i fotografi och akvarell ombesörjdes.

Under forskningar rörande finländska fanor var jag åren 1912—1914 i tillfälle att följa med detta arbete och erhöll för Nationalmuseets samlingar kopior av de avbildningar, som voro av intresse för vårt land, varjämte jag fick taga avskrifter av åtskilliga förteckningar. Dessa forskningar, under vilka jag till gengäld bestämde de svenska fanorna för ryssarnes räkning, ha tyvärr blivit avbrutna genom världskriget och revolutionen, och jag kan väl ej på länge tänka på att framlägga något resultat av dem. Bland det, som dock måhända redan nu kan främja studiet av de gamla svenska fanorna, är en förteckning, som jag erhöll av kapten P. I. Bjelavenets under uttalande av löftet, att källan senare skulle meddelas mig; jag har dock icke kunnat få denna uppgift och vet ej ens, om förteckningen tidigare är tryckt. I alla händelser ha de i förteckningen ingående namnen blivit olösta gåtor för de ryska forskarne.

Förteckningen utgör en specifikation på de svenska fanor och standar från Ljesna och Poltava, vilka enligt tsar Peters befallning överfördes till Tyghuset (Oruscheinaja Palata) i Moskva och sannolikt efteråt hamnat i S:t Petersburg. Uppgjord omedelbart vid avlämnandet av trofeerna, gör den ett vederhäftigt intryck, medan andra dylika ryska förteckningar överflöda av motsägelser och uppenbara oriktigheter. Regementena för de olika fanorna äro namngivna av svenska officerare, varvid visserligen ryssarnes nedskrivning av namnen skett under de rysligaste förvrängningar. Fanornas antal och huvudfärg meddelas och likaså i korthet dukarnas tygsort, förekomsten av tofsar och fransar samt spetsar, de senare till ett anmärkningsvärt stort antal saknade och möjligen avlägsnade före avlämnandet till ryssarne. Man kan noga kontrollera skillnaden mellan de bättre utstyrda rytteristandaren av damast och fotfolkets enklare taftfanor, och de angivna färgerna överensstämma med de regler som gällde för de olika rege-

mentenas fälttecken. Tyvärr givas inga upplysningar om figurerna på dem.

Av dessa beskrivningar äro egentligen dukarnas färger av intresse för identifieringen, och endast de angivas därför i nedanstående utdrag ur förteckningen. De vita fanorna äro livfanor, en vid varje regemente; dessutom funnos i regeln sju kompanifanor i särskild färg; vid gardet flere, vid enstaka bataljoner färre. Regementenas namn återges så som de stå i den ryska texten, och jag har sökt passa in dem på de trupper, som deltogo i de två slagen. Mina källor ha härvid främst varit Carlson och Ennes. Av de trupper, som kämpade vid Ljesna, räddade sig en del med sina fälttecken till huvudarmén och deltogo vid Poltava dels som självständiga, dels fördelade på andra regementen.

Ljesna.

Standar.

1. Reitarskich: 1 vitt, 1 rött. Säkerligen Viborgs läns kavalleri. Deltog även vid Poltava; se n:o 27.

2. Ischitova: 1 rött. Det torde vara fråga om Östgöta kavalleri, som dock ej var med vid Ljesna. Tydligen har en förväxling ägt rum med Åboläns kavalleri; båda regementena hade röda dukar med gyllne lejon. Det erövrade standaret tillhörde Åbolänningarne, som förlorade flertalet av sina standar vid Poltava; se n:o 24.

Dragonfanor.

3. Skadrona Skou: 1 vit, 2 blå. Överstlöjtnant Skoghs värvade dragoner.

4. Wenderschtanna: 2 blå. Upplands ståndsdragoner under And. Wennerstedt. Se Poltava n:o 31.

5. Schreiterfelta: 1 blå. Se Poltava n:o 34.

6. Snania ne dali: 1 vit. Okänt regemente.

Infanterifanor.

7. Schtal: 1 vit, 4 röda. Nerike-Värmlands tremänningar under M. G. Staël von Holstein.

8. Buchwolta: 3 röda med gula inskrifter. Någon trupp under Buchwald deltog ej vid Ljesna. Möjligen avses Nylands regemente, för vilket tre fanor med ovanlig dekoration av eldslågor o. d. finnas i behåll i St. Petersburg.

9. Wrangilja: 4 blå. Björneborgs tremänningar under G. F. Wrangel.

10. Westembotnitsa: 1 blå. Västerbottens regemente var ej med vid Ljesna.

11. Lewengopta: 1 vit, 4 röda. Tremänningar från Uppland, Västmanland och Dalarne under A. L. Lewenhaupt. Se Poltava N:o 44.

12. Delegardij: 1 vit, 3 blå med gult. Ett livländskt värvat regemente under A. C. de la Gardie.

13. Sakina: 1 vit, 3 blå. En värvad bataljon från Ösel under C. F. van der Osten-Sacken.

14. Stakinberon: 1 vit, 3 gula. Björneborgs regemente under B. O. Stackelberg. Se Poltava n:o 51.

15. Knorina: 4 vita med svart. Helsinge regemente under G. J. Knorring. Se Poltava n:o 54.

16. Aplendina: 1 gul med blått, 1 röd med blått. Åboläns regemente. Se Poltava n:o 57.

17. Fitengotka: 1 blå. Österbottens regemente under E. J. Fitinghoff.

18. Ne posnannoje: 1 vit med äpple, 1 vit med vapen. Den förra möjligen livfana för Upplands m. fl. tremänningar (N:o 11).

Vid Ljesna kämpade även följande trupper, som först vid Poltava förlorade sina fälttecken: Livlands adelsfana (n:o 22), Zöges karelska dragoner (n:o 35), Schlippenbachs (n:o 36) och Brandts (n:o 33) dragoner samt Smålands tremänningar (n:o 45).

Vid Ljesna togos alltså inalles 49 standar och fanor.

Poltava.

Standar (och *dragonfanor*).

19. Leib regiment: 10 vita. Livregementet.

20. Leib dragon: 4 vita. Livdragonerna.

21. Generala Odolsvana: 6 vita. Adelsfanan.

22. Odolsvana Ifljandskogo: 3 röda. Uppgiften är tvivelaktig. Livlands adelsfana borde ha haft vita eller blå dukar.

23. Smolenskogo: 1 vitt, 5 gula. Smålands kavalleri.

24. Obolenskogo: 7 mörkgula. Åboläns kavalleri. Se Ljesna n:o 2. Regementet hade under 1600-talet »feuille-mort» färgade standar.

25. Niljanskogo: 1 vitt, 7 röda. Nylands kavalleri.

26. Ischitova: 1 vitt, 6 röda. Östgöta kavalleri.

27. Korelskogo: 3 röda. Viborgs läns och Karelens kavalleri. Se Ljesna n:o 1.

28. Narashanskago: 1 vitt, 3 blå. Norra skånska kavalleriregementet.

29. Krusana: 1 vitt, 7 blå. Ett tremänningsregemente från Uppland, Södermanland och Östergötland under C. G. Kruse.

30. Scheiderskago: 1 vitt, 2 gula och blå. Södra skånska kavalleriregementet.

31. Wenmeltetsova: 1 vitt, 5 blå. Upplands ståndsdragoner under And. Wennerstedt. Se Ljesna n:o 4.

32. Wintemburskago: 1 vitt, 2 grå, 6 blå. Skånska ståndsdragonerna under prins Maximilian av Württemberg.

33. Brantova: 4 gula. Ösels värvade dragonskadron under H. J. v. Brandt. Deltog vid Ljesna utan att förlora något standar.

34. Schleiter-Fleits: 1 vitt, 5 blå. Schreiterfelts värvade dragoner. Se Ljesna n:o 5.

35. Tsei: 3 blå. En skvadron tremänningar från Karelen, under B. F. Zöge. Duken hade bort vara röd, men en förändring skedde stundom, isynnerhet om truppen rekryterades också från andra landskap. Skvadronen kämpade redan vid Ljesna, utan att förlora något standar.

36. Schlipembaha: 1 vitt, 11 blå och gula. W. A. Schlippenbachs värvade dragonregemente var med även vid Ljesna, utan att förlora något standar.

37. Elschma: 1 vitt, 8 gula. Nils Hielms värvade dragoner.

38. Marfetova: 1 vitt, 9 mörkgula. J. A. Meijerfeldts värvade dragonregemente.

39. Ginder-Schtata: 1 vitt, 6 blå. Omöjligt att identifiera — om det ej är fråga om G. A. Taubes värvade dragoner under an-

nan, tillfällig chef. Denna trupp är den enda vid rytteriet, som ej kunnat inpassas i förteckningen.

40. Dikera: 1 vitt, 8 röda. C. G. Düchers värvade dragoner.

41. Anfeldilfova: 1 vitt, 5 blå. H. O. d'Albedyls värvade dragoner.

42. Ginderstera: 1 vitt, 6 blå. Nils Gyllenstiernas värvade dragonregemente, uppkommet i likhet med föregående genom delning av de Görtzska dragonerna.

Fanor.

43. Gardij: 16 vita. Livgardet.

44. Lewengopta: 4 sandfärgade. Tremänningar från Uppland o. s. v. under A. L. Lewenhaupt. Se Ljesna n:o 11.

45. Barnisova: 1 vit, 6 gula. Smålands tremänningar, under P. Banér. Truppen deltog vid Ljesna, utan att förlora någon fana.

46. Upljanskago: 1 vit, 3 sandfärgade. Bleknade fanor för Upplands regemente.

47. Startova: 2 röda. Kan ej identifieras.

48. Westertorova: 1 vit, 7 svarta och gula. Västgöta (Skaraborgs) regemente.

49. Sedromoljanskago: 6 gula. Södermanlands regemente.

50. Ginka-Pink: 5 röda med gult i mitten. Jönköpings regemente.

51. Stakin-Berha: 4 blå med gult. Björneborgs regemente under B. O. Stackelberg deltog även vid Ljesna (n:o 14).

52. Daltova: 4 blå. Dalregementet.

53. Esetinova: 3 röda. Östgöta regemente.

54. Västerbontora: 3 svarta och vita. Färgerna gälla ej för Västerbottens (blå) men väl för Helsinge regemente; detta deltog vid Ljesna (se n:o 15). Det är möjligt att en förväxling föreligger med n:o 56. Helsinge regemente kan ej här inpassas annorstädes.

55. Rosena: 9 röda. Nerike—Värmlands regemente under C. G. Roos.

56. Wrangilscheva: 3 blå. Möjligen Västerbottens regemente (under A. Lagercrona).

57. Obolenskogo: 1 vit, 3 sandfärgade. Åboläns regemente deltog redan vid Ljesna (n:o 16).

58. Wasmani: 1 röd. Västmanlands regemente; färgen stämmer dock ej, regementet hade vita och blå fanor.

59. Ne posnannie: 6 vita. Livfanor för olika regementen, omöjliga att identifiera, då det lilla landskapsvapnet antagligen bortskurits.

Kalmar regemente under G. Ranck och Kronobergs regemente under J. Cronman, båda med gula fanor, ha ej kunnat inordnas i förteckningen.

Ryssarnes segerbyte vid Poltava var alltså 246 standar och fanor.

Ett försök att identifiera dessa standar och fanor med de fälttecken som bevarats vore ju av stort intresse men skulle här bli allt för vidlyftigt, och måste dessutom lämna ett osäkert resultat, så föga känt som materialet ännu är. De gamla svenska och finländska indelta regementena äro lätta att identifiera t. ex. i Cederströms förteckning; svårigheterna komma då det gäller att bestämma de många värvade regementena, med tämligen likartade fälttecken i blått och gult med konungens namnchiffer. I fråga om Poltava-trofeerna kan dock nämnas, att de blå dragonfanorna ej mer tyckas vara talrika i samlingarna. Infanterifanorna av detta slag ha bevarats till ett mycket stort antal, men härstamma ej från Poltava, utan företrädesvis från striderna i norr, Errastfer, Dorpat, Riga, Reval, Wiborg.

Till Sveaborgs äldsta historia.

Några brev.

Av

JOHN E. ROOS.

Sveaborg saknar ännu sin historiker. Huru Ehrensvärds stolta skapelse småningom växte upp från en ringa början till Sveriges och Finlands värn mot öster, veta vi tillsvidare ganska litet om. Under decennier utfördes här med otillräckliga penningmedel, som en med ekonomiska svårigheter kämpande regering ofta ovilligt beviljade, ett storartat arbete. De vilda, skogbevuxna Vargskären utanför Helsingfors förvandlades under denna tid till en förstklassig fästning, som tycktes tidens fackmän nära nog ointaglig.

Vi veta, att planer på en skärgårdsfästning utanför Helsingfors redan en tid före Ehrensvärd varit å bane. Vid 1738 års riksdag upptog general en chef i Finland Axel Löwen energiskt tanken på Helsingfors hamns befästande och fick medhåll av ständernas defensionsdeputation. Den segslitna frågan om placeringen av det nya fästet, som skulle göra Finland tryggt mot faror från öster, klarnade sålunda. Riksdagen kom till ett principiellt beslut i ärendet. Men utförandet skulle bero av det utlåtande, som en till Finland sänd undersökningskommission skulle avge.

Den nya överbefälhavaren i Finland Carl Cronstedt drev under de följande åren energiskt på saken. Undersökningskommissionen hade stött förslaget och föreslagit, att själva »place d'armes» skulle förläggas å Skatudden, invid staden. En senare fästningskommission gjorde kort därefter till och med detaljerade ritningar och kostnadsförslag.

Riksdagen 1740—41 upptog frågan på nytt. Skatudden såsom place d'armes kritiserades skarpt av Löwen, som fick understöd i rådkammaren. Han ansåg Vargskär, Kalvholmen, Svartö eller Skanslandet såsom öar vara avgjort lämpligare. Nya utlåtanden begärdes och gåvos. Defensionsdeputationen höll på Skatudden. Tvisten kunde ej avgöras av riksdagen, som planerade anfallskrig och var mindre intresserad av defensiva fästningsbyggnader.

Så kom kriget emellan. Det gav hårda lärdomar åt dem, som velat försumma Finlands försvar. Med ny iver tog sig därför riksdagen 1746—47 an ordnandet av landets försvar. I defensionsdeputationen sutto denna gång utom några äldre militärer överstelöjtnanterna Augustin Ehrensvärd och Hans Henrik von Liewen. Den förre framlade i deputationen de allmänna grundprinciperna för Finlands befästande, och han understöddes kraftigt av v. Liewen. Med anledning därav sändes de jämte en tredje officer, löjtnanten vid fortifikationen von Strussenfelt till Finland för att på ort och ställe göra undersökningar. I slutet av september 1747 återvände de till Stockholm och avgåvo jämte generalguvernören i Finland, greve von Rosen ett utförligt utlåtande. En gränsfästning skulle anläggas vid Degerby, och den stora påtänkta vapenplatsen skulle förläggas på Vargskären, öarna utanför Helsingfors. Ehrensvärd utarbetade detaljerade ritningar, som avsågo rätt vidlyftiga arbeten. Utom öarna mot havet skulle ock särskilda punkter omkring själva staden befästas, såsom Ulrikasborg, Broberget och Skatudden.

Ehrensvärd hade en gynnare i tronföljaren Adolf Fredrik, som förde högsta befälet över rikets krigsmakt.[1] Den 28 oktober inlämnade han i enlighet med sekreta utskottets beslut till konungens godkännande Ehrensvärds ritningar, och den 9 november vanns regentens stadfästelse. Ritningarna undertecknades av Adolf Fredrik, som i ett brev av den 26 november sände dem till Ehrensvärd, vilken kort förut avrest till sitt nya verksamhetsfält. Detta brev, som här nedan meddelas in extenso, gav

[1] Senare blev det goda förhållandet mellan dem brutet, och år 1752 försökte Adolf Fredrik., nyvorden konung, underblåst av den över E:s framgångar avundsjuke v. Liewen, på allt sätt komma dennes skapelser till livs.

Ehrensvärd vidsträckta fullmakter. Han skulle få bedriva arbetet oberoende av fortifikationskontoret i Stockholm, som blott hade att mottaga de årliga räkningarna och relationsritningarna över det varje år utförda arbetet. Han skulle subordinera endast under generalissimus — kronprinsen själv och generalguvernören, greve v. Rosen. Vidare fick han full frihet att välja sitt folk och samtidigt rätt att själv lämna arbetet, om han det ville; likaså befriades han från allt ekonomiskt ansvar. Tiden för arbetets fullbordande bestämdes med ljus optimism till fyra år. Brevet var av följande lydelse:

Wälborne herr Öfwerste Lieutenant. Uti igår ankommen skrifwelse af d. 9 i denna månad, gifwer hans Kongl. Maj:t mig i nåder tilkiänna, sig hafwa i anledning af mit under d. 8 sidstl.[1] ingifne underdånige memorial angående Finlands sättjande i förswars stånd medelst fasta wärks anläggande, med mera, i nåder gillat de deruti andragne omständigheter til Helsingfors utseende til en place d'armes samt en gräntse Fästnings anläggande vid Degerby, efter den af mig underskrevne och herr Öfwerste Lieutenanten tilstälte Ritningen. Och som Hans Kongl. Majt äfwen i nåder gådt funnit, at utnämna herr Öfwerste Lieutenanten, at under Hr. Riks Rådet och General Gouverneurens Baron von Rosens öfwer upsickt detta fästningsarbetet bedrifwa, och deröfwer inseende hafwa; Så har jag herr Öfwerste Lieutenanten härmed nu skolat beordra, at under Herr Riksrådet och Gen:Gouverneurens tilsyn besörja detta fästningsarbete; hwarwid hans Kongl. Maj:t och i nåder welat samtycka til följande af herr öfwerstelieutenanten derwid erhindrade omständigheter, nemligen

1:o At hela wärket icke må hafwa något med fortifications Contoiret at sysla widare, än at Räkningarne wid hwarje års slut insändas på wanligit sät, jämte Relationsritningar på det arbete som det året är giordt, utan at alt arbete må stå under mig, och dernäst under herr Riksrådet och General Gouverneuren.

2:o At bemälte herr Riksråd och Generalgouverneur må äga mackt, at wid detta arbete bruka, hwilcka fortifications eller andra officerare, som han dertil pröfwar nödige och om han mot förmodan skulle finna någon mindre tjenlig, han då må hafwa frihet, at återsända samma officerare, och begiära en annan, hwilket äfwen må sträcka sig til herr Öfverstelieutenanten, och honom deremot wara tillåtit, at få gå ifrån arbetet, då han sjelf derwid finner sig mindre nödig.

[1] Den avskrift av brevet, som förvaras i Finlands Statsarkiv och som här avtryckes, har orätt datum, d. 8 i stället för d. 28 oktober.

3:o At herr Öfwerstelieutenanten må blifwa ifrån alt Penningeanswar frikallad, så at des sysla endast må bestå uti arbetets bästa bedrifwande med minsta kåstnad, och des answar i arbetets godhet.

4:o At de officerare af fortificationen, som wid arbetet komma at brukas, måge niuta samma tractament, som plägar Officerare af de Indelte Infanterie Regementer tilläggas, då de på Kronans arbete äro commenderade, på det de, som niuta samma nåd, icke måge kunna förebära någon brist i nödigt uppehälle. Och som inga flere wid detta arbetet komma at brukas, än de som äro högstnödvändiga, så måge härtil få nyttias Volontairer af fortification, officerare eller underofficerare af Artilleriet eller andre Regimenter som härtil kunna finnas skickelige och som åtnöja sig med samma arfwode som en handtwärks mästare, til at genom en oförtruten flit söka förtiena hans Kongl. Maj:ts Nådiga ihogkomst.

5:o. Hwad tiden til bemälte Fästningswärks fullbordande angår, så har hans Kongl. Maj:t i Nåder för gådt funnit, den samma til fyra år utsätta, och at dess Statscontoir anbefalla, at noga bewaka, derest de årliga Statscommissionerne skulle finna tilgången af medel så knapp, at andra Reqvisitioner oundwjkeligen behöfde jämckas, det åtminstone til detta behof ej må tryta penningar, utan at årligen så mycket dertil anslås, som giörligast kan uparbetas.

Detta Herr Öfwerste Lieutenanten nådigst updragna Fästningsarbete, lärer han efter sin wanliga nijt så mycket bätre bedrifwa, som han derigenom upfyller det nådiga förtroende hans Kongl. Maj:t förklarat sig til Herr Öfwerste Lieutenanten wid detta tilfälle hysa. Och iag förblifwer wälborne Herr Öfwerste Lieutenantens

Wälaffectionerade

Adolph Friedrich.

Stockholm d. 26 November 1747.

Arbetet begynte i slutet av år 1747 med fällandet av skogen å holmarna, men först 1748 vidtogo de egentliga fästningsarbetena. Ehrensvärd var outtröttlig i att mana på sina arbetare, och regelbundet insände han till Adolf Fredrik relationsritningar och nya förslag. Korrespondensen mellan dem var tidtals mycket livlig. Adolf Fredrik uttalade under dessa arbetets tidigaste år ofta och oreserverat sin belåtenhet med Ehrensvärds nit och dispositioner. Han följde intresserat med såväl fästningsbyggandets som organisationsarbetets alla detaljer. Typiskt för hans intresse är här meddelade skrivelse av den 27 oktober 1749:

Wälborne Herr Öfwerste och Riddare af Kongl. Maj:ts Swärds Orden. I anledning så wäl af Riks Rådets och General Gouverneurens samt Riddarens och Commendeurens af Kongl. Maj:ts Orden Baron v. Rosens insända Reqwisitions förslager af manskap och medel til nästkommande års fästningsarbete i Finland, som och af hwad iag derwid funnit nödigt at i underdånighet påminna, har hans Kongl. Maj:t i nåder gådt funnit at utstaka wissa omständigheter, hwilka wid fästningsbyggnaden i Finland böra i ackttagas. Och som Wargskiärs fästning, hwilken hädanefter kommer at bära namn af Printz Gustaf och kallas Gustafsswärd, icke allenast hindrar en fiendtlig Gallere Escadre och Armée til lands, at tränga längre fram i landet, utan och är det fördelacktigaste stället til en Place d'armees för egen armee både til Siös och lands, så bör och största upmärksamheten på detta stället anwändas, och alla giörliga utwägar tagas til Gustafsswärds iståndsättjande, som äro följande.

1:o At hela finska Arméen icke anwändes til något annat än til Fästnings byggnaden, undantagande den wanliga Magasins och gräntse wackten wid Kymmene strömmen. Och på det, det arbetande manskapet må icke allenast äga all nödtorft, utan och niuta den förmon, at se sina hemwister, har Kongl. Maj:t i nåder samtyckt dertil, at några man af hwart Compagnie må tillåtas at gå hem i landet, då de för sig och sine närmaste kammerater kunna hämta förfriskning, men allenast på kort tid, så at flere kunna få niuta samma förmon och icke flere i sänder än 6 högst 8 man.

Kongl. Maj:t har äfwen pröfwat wara af mycken angelägenhet, at de siuka blifwa wäl skiötta, och icke hemförlåfwas förrän de äro til helsan fullkomligen återkomne, på det de måge genom en beständig skiötsel snart återwinna helsan.

På det fortifications Cassan icke för mycket må medtagas, har Kongl. Maj:t i nåder förordnat, det icke mer än en Regiments Officerare bör komma med hwart Regimente til arbete, och icke flere Compagnie Officerare än efter förordningen; men skulle någon desutom wara fallen för något slags arbete och af arbets Directeuren begäras, så må den särskilt beordras.

2:o På det manskapet ej må sysselsättas med annat arbete än Fästningsbyggnaden, bör wachthållningen inskränkas til det minsta som giörligit är, och utom fästningsbyggnads bewakningen icke mera bewakas än Bagerierna, Förrådshusen och Cassernerna, samt inga flere honeur poster än General Gouverneurens och General Lieutenantens.

Och på det wachthållningen ännu framdeles mera må inskränkas, samt kronans förråder snart må komma i fulkomlig säkerhet, pröfwar Kongl. Maj:t nödigt, at sådana förrådshus, Bagerier och Bryggerier med första byggas på Gustafs Svärd av sten.

3:o Böra de medel, som til fästningsbyggnaden äro destinerade, til inga andra usus brukas, och på det Kongl. Maj:t må kunna se,

hwartill Penningarne anwändes, är nödigt, at et Extract af de approberade och efter den nya faststälte Methoden inrättade wecko Räkningarne hwarje wecka så fort som giörligit är, til mig insändas. Och som betieningen wid Cassan och redogiörningen endast består af en Casseur med sin Skrifware, så är lika angelägit, at den aldrig sysselsättes med annat än med aflöningen, wecko räkningarne, samt med material och instrumental förråden.

Af samma wigt och angelägenhet finner Kongl. Maj:t det wara, at wid alla förekommande omständigheter den kortaste afwägen tages, som mäst bidrager til fästningsarbetets skyndsamma fulbordan.

4:o Som god wilja och arbetsamhet hos de subaltern Officerarne, som giöra tienst wid fortficationen, och ständigt äro tilstädes at pådrifwa arbetet, icke ringa bidrager til arbetets drift och skyndsamhet, så har äfwen Kongl. Maj:t förklarat sig i nåder benägen, deras flit at ihogkomma.

Af detta Kongl. Maj:ts nådiga förordnande, angående Fästningsbyggnadens bedrifwande i Finland, har iag Hr. Öfwersten til des underrättelse härmed welat del lämna. Och iag förblifwer wälborne Hr. Öfwerstens och Riddarens af Kungl. Maj:ts Swärds Orden

Wäl affectionerade

Adolph Friedrich.

Stockholm d. 27 Oct. 1749.

I augusti 1750 fingo de redan ganska långt komna fästningsverken sitt stolta namn Sveaborg. Det brev, som underrättade Ehrensvärd om konungens bifall till det nya namnet, var av följande lydelse:

Wälborne herr Öfwerste och Riddare av Kongl. Maj:ts Swärds orden.

Sedan hans kongl. Maj:t i nåder gådt funnit bifalla min i anledning af Hr. Öfwerstens Project giorde underdånige hemställan, at hela omkretsen af de Skiär och holmar, hwilka nu tilsammans kallas Wargskiär hädanefter må i det stället få bära namn av Sveaborg; har Jag Hr. Riks Rådet och General Gouwerneuren Baron von Rosen deraf med denna Påsten i dag del lämnat; som Jag ock herr öfwersten sådant härmed wil hafwa förständigat. Och Jag förblifwer wälborne Hr Öfwerstens och Riddarens af Kongl. Maj:ts Swärds Orden

Wäl affectionerade

Adolph Friedrich.

Stockholm den 10 aug. 1750.

Hoppet om att fästningen skulle vara färdig inom fyra år visade sig bedrägligt. År efter år drogo stora delar av den finländska armén från sina rotar ned till Sveaborg för att med sitt arbete på nya befästningsverk under fredens dagar ge sin tribut till fäderneslandets försvar.

Klingspors försvarsåtgärder i Finland 1796.

Av

G. REIN.

Då generalen, greve Mauritz Klingspor år 1808 erhöll uppdraget att försvara Finland, var han ej obekant med landet och dess befolkning. Under 1788—90 års krig, hade han med framgång skött den maktpåliggande befattningen som arméns generalintendent, och efter kriget hade han utnämnts till kommenderande general i Finland. Ehuru visserligen ofta frånvarande i Sverige, innehade Klingspor dock i 18 års tid det högsta militärbefälet i vårt land; åren 1794—95 var han därjämte chef för Björneborgs regemente och från sistnämnda år för Nyländska brigaden. Även i civila värv hade Klingspor anlitats; så blev han 1797 ordförande för strömrensningsdirektionen. Samma år utnämndes han till föreståndare för Haapaniemi krigsskola, 1803 till generalinspektör för trupperna i Finland.

Om ock hans verksamhet i allmänhet ej torde varit mycket ingripande, fick Klingspor dock åtminstone en gång tillfälle att lägga större energi i dagen. — Man levde mot slutet av det 18:de och början av följande århundrade under ständigt hot från den mäktige grannen i öster. Så befarade man våren 1795 fientligheter från ryska sidan, och några mått och steg vidtogos då av Klingspor för landets sättande i försvarstillstånd. Reuterholms eftergivenhet avvärjde faran, och lugnare förhållanden återinträdde, som varade till våren 1796. Vid denna tidpunkt tycktes krigsutbrottet åter nära förestående. Katarina II var förbittrad över den unge Gustav IV Adolfs förlovning med prinsessan Lovisa Charlotta av Mecklenburg-Schwerin och ville genomdriva hans förbindelse med hennes egen sondotter, storfurstinnan Alexandra, på det att det ryska inflytandet i Sverige måtte befä-

stas. Svenska regeringen skulle skrämmas till eftergivenhet, och ryska trupper sammandrogos på ett hotande sätt vid gränsen. Man befarade det värsta och hertigen-regenten Karl samt den omyndige konungen själv ämnade sig med svenska trupper över till Finland. Utan att hinna erhålla förhållningsregler från Sverige, gav emellertid Klingspor på eget bevåg order om finska arméns sammandragande och sättande på krigsfot. Orderna verkställdes med stor skyndsamhet: den 29 mars utgåvos de av Klingspor i Helsingfors och innan den 15 april befunno sig trupperna med full utrustning, kanoner etc. vid gränsen för att möta fienden. Till detta resultat hade i hög grad bidragit den finska allmogens ådagalagda nit och offervillighet.[1]

Från den kritiska tidpunkten mars—april 1796 föreligga brev från Klingspor till hertig Karl, vilka belysa hans åtgärder för landets försvar[2]. I det första av dem, daterat Helsingfors den 28 mars, meddelar generalen, att han av ambassadören v. Stedingk d. 22 fått underrättelsen, att 6,000 man av kejsarinnans garde utom flera ryska regementen med inalles 30,000 man den 3 nästinstundande april komme att marschera mot Finland, samt därjämte 20,000 man sammandragas i Liffland. Förty ansåg han som sin skyldighet att så fort som möjligt mobilisera armén, varför han nu stod i begrepp att med kurirer utfärda behöriga order till landshövdingarna samt regementscheferna. Stedingks meddelande var oväntat, då ambassadören kort förut, den 17, skrivit, att allt vore lugnt. Under framhållande av svårigheterna — det saknades magasin vid gränsen och penningar — tillägger Klingspor, att han vid Elimä kyrka ämnade samla all den styrka, som möjligen kunde hinna dit, i avsikt att försvara vägarna till sydliga delen av landet, över Keltis och Lovisa. Savolaks nödgades han lämna till de truppers försvar, som där voro förlagda. Österbottens regemente skulle beordras till södra Finland, men kunde ej hinna till gränsen på mindre än 6 veckor.

---

[1] C. v. Bonsdorff, Opinioner och stämningar i Finland 1808—14, s. 2 (Skr. utg. av Sv. litt. skpt i Finl. CXLI).

[2] Originalen i Kungl. biblioteket i Stockholm; avskrifter i krigsarkivet sammastädes.

I ett följande brev, daterat Helsingfors den 2 april, skriver Klingspor, att de till landets försvar vidtagna anstalterna nu vore i full gång, så att man i händelse av krig — vilket fortfarande föreföll ytterst sannolikt i betraktande av ryssarnas rustningar — skulle efter möjlighet kunna möta dem. »Nylands Brigade», heter det, »är och blir i desse dagar companievis samlade, Tavastehus Regemente med dess Jägare Bataillon är d. 5 dennes i Nyby, Åbo läns Regemente med dess Jägare Bataillon ikring d. 12 här i negden, och Björneborgs Regemente vid samma tid ikring Tavastehus. På tvänne vägar», fortsätter Klingspor, »ämnar jag således nalkas gräntsen och efter omständigheterne postera troupperne, Björneborgs och Tavastehus Regementer den öfra och Åbo läns samt Nylands Brigade den s. k. strandvägen.» Dessa vore de enda trupper, med vilka fienden till en början kunde mötas, då Österbottens regemente var långt borta och styrkan i Savolaks, vars befäl uppdragits åt överste Aminoff,[1] såsom nämnts ej finge dragas från detta landskap. På Sveaborg skulle tillsvidare kvarlämnas änkedrottningens regemente samt Stackelbergs bataljon, och som detta ej vore tillräckligt så länge isen kvarlåg, skulle garnisonen förstärkas med två bataljoner vargeringsmanskap. Svartholms besättning hade blivit ökad med 150 man av Stackelbergs bataljon från Lovisa jämte därvarande artilleri. För Sveaborgs försvar uppfördes provisionella träverk å Öster-Svartö; likaså utfördes befästningsarbeten vid Hangö och Tavastehus och utrustades arméns flotta. Vid gränsen hade Klingspor tillsvidare uppdragit befälet åt generallöjtnanten baron B. F. Stackelberg men skulle själv begiva sig dit, sedan allt fåtts i ordning. Förråd av hö, halm och livsmedel samlades i Nyby, Elimä, Lovisa, Forsby, Helsingfors och Tavastehus.

För att förstärka armén föreslår Klingspor en utväg: att genom lysningar uppmana allmogen att gripa till vapen, varigenom han hoppades kunna samla 3 à 4,000 man; de kunde beväpnas med gevär tagna ur tyghuset, vilka visserligen ej voro goda, sedan krigskollegium låtit borttransportera de bästa. — Posteringarna vid gränsen hade fördubblats, och längs Kymmene

[1] Adolf A., chef för Savolaks infanteriregemente, blev i aug. 1796 generalmajor och chef för Savolaks brigaden.

ström voro avertissementsposteringar utsatta med order att låta alla från Ryssland anländande personer fritt passera, men ej återresa från Finland utan av Klingspor eller Stackelberg utfärdat pass.

Tolv dagar senare eller den 14 april skriver Klingspor åter till hertigen. Generalen hade företagit en resa till gränsen, varifrån han återvänt föregående natt. Ännu var allt stilla, och meddelanden erhållna dels av Stedingk dels av andra, gåvo vid handen, att de ryska trupperna ej skulle marschera från Petersburg före den 26. Klingspor hade därför låtit sina egna trupper kvarligga i kantoneringskvarteren på något avstånd från gränsen, på det skenet av aggressiva avsikter måtte undvikas. Man visste, att de ryska trupperna vid första order skulle uppbryta, och hade ammunition på deras sida blivit transporterad till gränsfästningarna. Även sades, att ryska skärgårdsflottan vid första öppet vatten skulle utlöpa från Kotka eller Svensksund. Allt som av »Corps d'armée» kunde ställas mot fienden utgjorde blott 6,000 man; Klingspor var därför nu med förändrande av sitt tidigare beslut betänkt på att draga Savolaks jägare, en del av Karelska dragonerna och Savolaks regemente till sydkusten, »ty», menade han nu, »Savolax kan endå ej försvaras om de vilja envahira, och innan svensk secours kan komma lärer det enda medlet vara, at söka conservera troupperne, ej bli slagen en detail, disputera terrainen så långt möjeligt är, för at i sammanhang med svenska troupperne kunna agera. E. K. H. har nådigst lemnat mig carte blanche at här till dess egen höga ankomst låta och giöra, jag skal med guds hielp ej deraf desabusera, och ehuru jag i åtlydnad däraf kunde taga mitt partie med Savolax, anhåller jag underdånigst E. K. H. ville vara nådig lemna mig dess befallning härom; emedlertid som vänskap och förtroende ej just är på bästa sätt etablerad mellan öfverste Aminoff och Jägerhorn[1], har jag ämnat genast ditsända öfverstelieutenant B[aron De] Carnal[l][2], hvilken lärer av E. K. H. till general adjutant af

---

[1] Den kände krigaren Göran Henrik J., blev 1799 generalmajor och 1800 överste för Savolaks regemente.

[2] Karl Konstantin De C., utnämndes till generaladjutant av flygeln d. 20 april 1796; landshövding i Vasa län 1808.

flygeln vara utnämnd, för at i den egenskapen vara tjenstgörande hos öfverste Aminoff och gifva honom goda råd samt söka förekomma tracasserier de bägge öfverstarne emellan».

»Ännu ligger alla sjöar och hafsvikar», fortsätter Klingspor, »så at jag ej kan hoppas at på mindre än 6 veckor hafva svenska trouppera här.» Såsom ett förebud till hans krigföring 1808 låta följande ord i samma brev: »Jag vill ej för det närvarande besvära E. K. H. med anhållan om ordres till någon viss operations plan, i ett defensift krig dependerar det väl i det mästa af fienden, men som här egenteligen för mig äro 2 partier at taga, i fall med styrka mig mycket öfverlägsen strömmen som utgjör vår gränts passeras och de tränga in i landet, och finska armén nödgas draga sig tilbaka, blir det då för essentielt at inhämta E. K. H:s nådiga intention, om man skal taga strandvägen eller draga sig inåt landet. Som alt detta ankommer på omständigheterna, i fall krig är oundvikeligt, upskuter jag at deduera desse saker til närmare tider. Tro ej derföre min nådigste Herre at jag tänker giöra en ny uplaga af 1741 års krig, bevare Gud, men i krig måste man vara beredd på allt, och ehuru jag ville, törs jag ej smickra mig med den öfvertygelse att kunna emot mycket större styrka hindra dem at gå öfver Kymmene ström, ty mitt förnämsta ändamål blir väl att hålla vår lilla styrka samlad, och pas à pas hindra dem i deras framfart in i landet.»

Redan följande dag, den 15 april, avsände Klingspor ytterligare ett brev, det fjärde och sista i ordningen av dem han i denna sak tyckes tillskrivit hertigen. Med en snart sagt otrolig skyndsamhet hade de finska regementena uppbrutit. Nyländska brigaden och Tavastehus regemente hade inom den 6 april intagit för dem utsedda stationeringar. Åbo läns regemente samt Björneborgs regementes reserver ankommo den 13 och 14 till trakten av Helsingfors; i allmänhet hade trupperna således framkommit blott en eller ett par dagar senare än avsett varit. Åbo regemente komme tillsvidare att kantonera på en till två mils avstånd från Helsingfors, björneborgska reserverna åter att kvarbliva i själva staden för att bl. a. i fall av behov förstärka Sveaborgs garnison. Också de övriga trupperna hade såsom nämnt, förlagts något längre från gränsen, nämligen Björneborgs regemente omkring Tavastehus, Nyländska brigaden vid Borgå, Lovisa och Kimoböle

samt Tavastehus regemente vid Nyby — allt i enlighet med Klingspors i brevet av den 2 april meddelade plan. Regementena voro för det mesta i anseende till tross och hästar i färdigt stånd, varför de snart kunde förflyttas dit det bleve nödigt. Beväringen var ej den bästa, flera odugliga gevär funnos vid regementena. Åt Nyländska brigadens jägarbataljon, vars gevär redan tre år tidigare blivit betalade av rusthållarne, men icke av krigskollegium till Finland översände, hade Klingspor nödgats lämna vanliga infanterimusköter. Sveaborgs provisionella befästningsverk voro redan till största delen färdiga, ävenså Svartholms; vid Hangö bedrevs arbetet med all möjlig flit. Ännu hade Klingspor ej låtit mobilisera någon annan del av artilleriet än den som erfordrades vid regementena; han ämnade dock så snart som möjligt utrusta även det grövre, så ock arméns flyttbara fältlasarett. Magasin hade inrättats utom å de i brevet av den 2 april nämnda orterna, även i Borgå, men då man ej kunde lita på krigslyckans beständighet, ämnade Klingspor anlägga dylika jämväl å andra, längre bort belägna platser: i Åbo, Ekenäs och Tammerfors. Tillförsel felades ej, varken av proviant eller furage. På skärgårdsflottans utredande arbetades, likväl skulle troligen, utom de mindre fartygen, kanonslupar och jollar, endast tre fregatter och tvänne flytande batterier hinna bliva färdiga. »Genom brev till K. M:s Befallningshafvande», skriver Klingspor vidare, »har jag låtit anmana allmogen till vapens tagande om så skulle påfordras; inga svar hafva ännu inkommit, dock förmodar och väntar jag de bästa. Den på detta sätt samlade trupp, ehuru oöfvad, blir i alla fall nyttig till arbetens förrättande, magaziners bevakande samt flottans bemannande. Vid ryska gräntsen», så slutar han detta brev, »synes ännu allt ungefär i vanligt skick, men genom nog säkra underrättelser är mig bekant, at mindre detachementer småningom ankomma, Kotka besättning förstärkes, större fartyg taklas jemte skärgårdsflottan samt magaziner anläggas med den slags drift, som endast i en despotisk monarchie kan användas.»

På många ställen i dessa brev omtalar Klingspor med särskilt beröm den finska allmogens förhållande. Det rådde god »esprit» i landet och befolkningen var synnerligen beredvillig att leverera proviant och furage, varför den borde få ersättning — anhållan om penningar är ock en ständigt återkommande refräng i breven.

I skrivelsen av den 15 april framhålles, att det nit alla klasser av befolkningen visat underlättat anstalterna till landets försvar. Ytterligare heter det i sistnämnda brev: »Rust- och Rotehållare hafva med beredvillighet enligt min anmodan utlämnat den begärte provianten åt sine karlar; på det deras goda vilja vid ett annat tillfälle må vara lika och den i landet rådande goda ésprit bibehållas, har jag pröfvat billigt at nu genast låta contant betala dem.» Såsom ett sammanfattande omdöme av Klingspor om befolkningens förhållande må nämnas följande ord i hans handskrivna autobiografi[1], vari han, efter att hava omnämnt truppernas mobilisering, tillägger: »Till denna till Finlands skyndsamma försvar bidragande åtgärd, har detta Storfurstendömets samteliga Invånare, hvar i sin mohn, på et utmärkt nitfullt sätt bidragit, utom hvilket denna rustning ej kunnat värckställas, hvilket i Finlands annaler bör förvaras såsom et ovedersägligt bevis av dess underdåniga tilgifvenhet för deras konung.»[1]

Klingspors lovord åt befolkningen torde väl i allmänhet varit väl förtjänt, dock var beredvilligheten att uppställa lantvärn åtminstone ej allmän i landet. Då t. ex. till kyrkostämman i Finströms socken på Åland från landshövdingen ankommit ett cirkulär med uppmaning att låta anteckna det manskap, som ville erbjuda sig till rikets tjänst och försvar, yttrade församlingen, att den visserligen ej ville stå efter någon annan i nit och intresse för landets väl, men den kunde likväl ej denna gång lämna något extra manskap. Den försäkrade dock, att den ville stå Kongl. Maj. och kronan till tjänst med proviant och andra förnödenheter.[2] På samma ståndpunkt torde väl ett flertal församlingar ställt sig; lantvärnets uppsättande blev ju ock denna gång onödigt.

Farhågorna för fientligheters utbrott besannade sig nämligen ej. På sommaren upphörde rustningarna, och i augusti begav sig Gustav Adolf, som fattat avsmak för den mecklenburgska förlovningen, till Petersburg för att underhandla om

---

[1] Mskr. i Kungl. krigsarkivet, Stockholm (Biographica, Klingspor). Jfr C. v. Bonsdorff, l. c.

[2] Protokoll av d. 25 april 1796, Finströms kyrkoarkiv. Ben. meddelat av prof. C. v. Bonsdorff.

den påtänkta ryska förbindelsen. Även denna gång skingrade sig sålunda ovädersmolnen, för att först tolv år senare, men då med full styrka, urladda sig. Även denna senare gång blev det i främsta rummet Klingspor förbehållet att sörja för Finlands försvar. Han hade visserligen, såsom vi sett, i ett av sina ovanciterade brev till hertigen försäkrat, att han ej ämnade leverera en ny upplaga av 1741 års fälttåg, men dock har överbefälhavaren år 1808 fått ett föga ärofullare namn än Lewenhaupt. Likväl måste ihågkommas, att vid den sistnämnda tidpunkten också åldern bör ha tagit ut sin rätt hos fältmarskalken. Om ock åtskilliga yttranden i breven från 1796 påminna om Klingspors senare förhållande — hans stora försiktighet framlyser på mera än ett ställe — förefaller det dock, som om han vid denna tid ännu varit i besittning av större handlingskraft, än han senare lade i dagen. Det kan ej bestridas, att han under krigshotet 1796 ådagalade drift och energi — den snabba mobiliseringen av trupperna utgör härpå ett ojävaktigt bevis. Huru Klingspor rett sig, om det blivit allvar av hotet, är visserligen ej gott att säga.

Bl. a. tyckes Klingspor vid denna tid mycket väl insett nyttan av folkbeväpning i krig, och något senare, 1802, ingick ett dylikt moment i det förslag till Finlands försvar, han då tillställde konungen[1]. Under 1808 års krig gjorde han dock, såsom känt, ingalunda allt i den vägen, som kunnat göras.

Då Klingspor prisar befolkningens i Finland patriotism, visar detta, att han ej var likgiltig för dess väl, utan tvärtom angelägen att på högsta ort framhålla dess förtjänster. Också yttrade hertigen i anledning av Klingspors brev sin fulla belåtenhet med de vidtagna åtgärderna och den »superba conduite» allmogen visat samt sade sig hos finnarna igenkänna den esprit, som regerade i Gustav Adolfs och Karl XII:s tidevarv[2].

Måhända har Klingspors eget eftermäle, åtminstone vad den populära uppfattningen beträffar, alltför ensidigt bildats på grund av hans verksamhet eller rättare overksamhet under den sista ödesdigra kampen 1808; själva historieskrivningen lutar ju än-

---

[1] C. v. Bonsdorff, Landtvärnsplaner 1802, sid. 105 ff. (Skr. utg. av Sv. litt. skpt i Finl. XLVII).

[2] v. Bonsdorff, Opinioner etc., sid. 3.

dock numera åt ett något mildare bedömande av fältmarskalken. Knappast kan han heller ha varit så obekant med och främmande för landets befolkning, som han framstår i det yttrande skalden lägger i Tigerstedts mun vid skildringen av dryckesgillet i Frantsila. Och åtminstone måste väl fältmarskalken, i trots av gamla Lodes barska ord, få taga i anspråk rättigheten att kunna utgöra föremål för diskussion — också i bättre sällskap.

När Per Johan Alopæus blev domprost i Borgå.

Av

V. T. ROSENQVIST.

Då domprosten i Borgå Magnus Jakob Alopæus vid 66 års ålder år 1809 blev utsedd till biskop i Borgå stift, var det självfallet för honom en sak av icke ringa intresse, vem som skulle bliva hans efterträdare såsom domprost och kyrkoherde i Borgå stads- och landsförsamlingar, och detta så mycket mer, som bland sökandenas antal fanns hans äldste son historiarum lektorn vid Borgå gymnasium Per Johan Alopæus, då 37 år gammal. Biskopens görande och låtande vid ifrågavarande tjänsts besättande erbjuder ett visst intresse, varför däråt i det följande må egnas några rader.[1]

Tjänsten hade ansökts av fem personer: teologielektorn vid Borgå gymnasium fil. magistern Johan Borgström, lektorn i historia vid samma läroanstalt fil. magistern Per Johan Alopæus, kyrkoherden i Ilomants kontraktsprosten fil. magistern Johan Molander, kyrkoherden i Jokkas Matthias Gottlund och rektorn vid trivialskolan i Lovisa Otto Magnus Appelroth.

Förslag till tjänstens besättande upprättades av domkapitlet den 22 maj 1810, varvid biskopen, efter det sökandenas meriter blivit refererade, förmälte det han väl icke på något sätt finge yttra sig om sin son, men att han likväl, likmätigt kungl. brevet av den 9 dec. 1741, icke borde avhålla sig från sitt ämbetes för-

[1] Denna uppsats bygger på regeringskonseljens pleniprotokoll samt de till frågan hörande handlingarna, förvarade i statsarkivet. De åberopade breven av biskop Alopæus till M. Speranski och Dav. Alopæus finnas införda bland »Publikationer ur de Alopæiska Papperen», redigerade av Ad. Neovius.

rättande vid detta förslags uppsättande, varefter han, sedan han uppläst de övriga sökandenas utom sonens ansökningshandlingar, tog avträde. Efter det lektor Alopæus' inlaga med dess alligater blivit uppläst, skred man till avgivande av sina röster. Därefter återinträdde biskopen och inlämnade nu till protokollet sitt skriftligen avfattade votum. Han framhöll, att han enl. kungl. brevet av den 4 sept. 1739 icke fick yttra sig om sin son. Av de övriga sökandena fann han sig nödsakad underkänna Appelroths kompetens. De tre återstående uppförde han på förslag i följande ordning: Borgström, Molander och Gottlund. Av intresse för den fråga, som här närmast behandlas, är biskopens uttalande om sökanden Gottlund. Denne hade till konsistorii fullkomliga nöje ådagalagt så berömliga förtjänster i åtskilliga lärdomsprov, att ett pastorsämbete med tryggaste samvete kunnat honom anförtros. Då Gottlund var kapellan vid landsförsamlingen i Borgå, hade biskopen även varit i tillfälle att erfara, det han med särdeles flit fortfarit att idka sina studier och öka sina kunskaper i de till hans syssla i synnerhet hörande vetenskaper, vilka lände honom så mycket mera till beröm, som han ganska kort tid fått fortsätta sina lärdomsövningar vid akademien. Han vann även det förtroende att antagas till adjungerad ledamot i konsistorium, vilket han skickligen biträdde inemot två år. På grund av dessa förtjänster uppfördes han även på förslag till Jokkas pastorat, såsom ett av de bästa och inbräktigaste i stiftet och sannolikt förmånligare än det han nu sökte, vilket pastorat han tillträdde 1805 och ännu innehade, utan att kunna klaga, det icke hans förtjänster och de till hans studiers idkande använda kostnader blivit belönta. Dock, som han vore känd för stadigt uppförande, ägde berömlig skicklighet som pastor och någon tid varit adjungerad ledamot i konsistorium, lämnade biskopen sin röst åt honom till tredje rummet å förslaget. —

Efter verkställd sammanräkning av de avgivna rösterna uppförde domkapitlet på första förslagsrummet Borgström, på andra Molander och på tredje Alopæus. Utom biskopen hade ingen uppfört Gottlund på förslaget. En hade ställt Alopæus i första rummet och en annan hade tilldelat honom andra platsen, medan de fyra återstående konsistoriales placerat honom som den tredje på förslaget.

De kungliga brev biskopen stödde sig på för sitt handlingssätt i konsistorium innehålla i huvudsak, att ledamöter i ett kollegium, vilka stå i så nära skyldskap eller svågerlag med sökandena, som R. B. 13 Cap. 1 § angiver, icke må votera eller på något sätt sig yttra om sådana sina skyldemäns förtjänst till befordran vid lediga ämbeten, dock att de för den orsakens skull, att deras anhöriga äro sökande, ej alldeles måge avhålla sig från sina ämbetens förvaltande vid förslagens uppsättande. Biskopen förfor alltså fullkomligt lagenligt i sitt uppträdande vid upprättande av nu berörda förslag, om man också vore frestad att ur hans utlåtande om Gottlund läsa fram, att han ansåg, att denne kunnat åtnöjas med det goda pastorat han redan innehade.

Måhända var det biskopens berömmande utlåtande, som föranledde Gottlund att anföra besvär över, att han blivit från förslaget utesluten. Efter en ganska besynnerlig tolkning av principerna för upprättande av förslag enligt skicklighet och förtjänst, varvid han jämför disputationer vid akademien med pastoralexamen och specimina för skoltjänster med provpredikningar förmenar han, under hänvisning till Kungl. brevet av den 21 aug. 1786 § 9, som stadgar, att vid förslag till ett domprosteämbete såsom ock till andra större pastorater mera avseende bör havas på skicklighet än på tjänsteår, att det vore orätt att mellan tvenne sökande, som äga en fullt ut erkänd skicklighet, göra en »skicklighets gradation». Då han sedan övergår till en granskning av Alopæus' meriter och med dem jämför sina egna, fastslår han, att han äger åtminstone sex års meriter framför Alopæus. Dennes skicklighet eller det beröm av lärdom han förvärvat ville han visserligen icke bestrida, men han ville icke heller förneka sig den skicklighet hans förmän tillerkänt honom. Han kunde icke anse Alopæus' ådagalagda lärdomsprov sådana, att de innefattade ett skicklighetsbevis, som medförde en uteslutande rätt till förslag framför honom. Biskopen — framhåller han — under vars hand min ungdom blivit bildad och inför vars ögon en del av mina tjänsteår blivit tillbragta och som därför är en mera säker domare över min skicklighet än alle övrige ledamöter av konsistoriet har uppfört mig å detta förslag och icke satt min kompetensrättighet i fråga. Ytterligare framhöll han, att han, vad kännedom i finska språket beträffar, hade

företräde framför Borgström och Alopæus samt att hans erfarenhet i tjänsten vore större än Alopæus', som blott fyra år varit präst och ännu ej förestått någon församling. Slutligen ville han icke klaga, att hans förtjänster och de till hans studiers idkande använda omkostnader blivit obelönta, men då han erkände detta, så framstod det för honom som en helig plikt att begagna sig av vart tillfälle som erbjöds till utvidgande och användande av sina kunskaper, — därför hade han sökt domprostesysslan, om ock han därigenom komme att förlora i sina löneförmåner. Gottlund anhåller alltså om tredje förslagsrummet, från vilket Alopæus då borde avföras.

Det kan ju icke anses hava erbjudit några som helst svårigheter att vederlägga Gottlunds ovan relaterade besvärsskrift; den saken hade helt och hållet kunnat överlämnas åt dem som det egentligen tillhörde, nämligen P. J. Alopæus och domkapitlet såsom sådant. De gjorde det även, därvid med tillräcklig klarhet och skärpa framhållande icke allenast de faktiska oriktigheter Gottlund i sin besvärsskrift gjort sig skyldig till, utan även de tydliga lagbud och prejudikat, vilka i en besättningsfråga sådan som denna tillerkände den genom lärdom ådagalagda skickligheten ett avgjort företräde. Men nu kunde biskopen icke låta bli att även ingripa och det på ett mer än lovligt aktivt sätt. Medan vi lämna de avfordrade svaren av P. J. Alopæus och domkapitlet därhän utan att närmare redogöra för dem, skola vi egna en kort uppmärksamhet åt biskopens märkeliga inlaga.

Saken förelåg till behandling i domkapitlet den 21 augusti 1810. Sedan biskopen uppläst själva klagoskriften, avgav han till protokollet i huvudsak följande diktamen.

Han framhöll först, att Gottlund tagit sig anledning av hans yttrande att icke allenast tillägga sig en prerogativ rättighet att framför hans son vinna ett rum på förslaget, utan ock resonnerade om de höga befordringslagarna på ett sätt, som vore uppenbart stridande emot bokstavliga innehållet av desamma och kränkte den företrädesrätt till befordran, som höga överheten tillagt dem, vilka tjäna vid akademien, gymnasier och skolor. Emedan biskopen icke ville synas godkänna Gottlunds allt för obehöriga förtydningar av höga stadfästa författningar samt förklenliga omdömen om akademiska och gymnastiska prov,

fann han sig nödsakad att närmare förklara sitt votum, varigenom han för sin del tillagt Gottlund tredje rummet. Då biskopen icke fick utnämna sin son eller yttra sig om hans förslagsrätt, återstod för honom intet annat än att anställa jämförelse mellan de övriga. Och om han då nödgades uppföra Gottlund på tredje rummet, så följde därav icke, att han ansåg denne vara fullt ut skicklig att i alla delar värdigt förestå ett domprosteämbete, än mindre att hans förtjänst och skicklighet vore så stor, att ingen annan, som räknade mindre tjänsteår än han, kunde äga den större och anses förtjänt till denna befordran framför honom. — Därefter framkom biskopen med en mycket lång polemisk utläggning mot Gottlunds tolkning av skicklighet och förtjänst, varvid hänvisningar gjordes till en mängd kungliga brev och andra författningar — allt vittnande om huru förtrogen biskopen var med den kyrkliga lagstiftningen. I sammanhang härmed säger han bl. a., att han av Gottlunds påstående icke kunde draga någon annan slutsats än den, att han antingen tillförene ganska mycket misstagit sig om Gottlunds sinnelag och personliga karaktär eller ock var denne, då han skrev detta, icke ännu alldeles fri från sin svåra sjukdom. — Förrän biskopen går än mera in i den föreliggande saken känner han emellertid ett behov att ytterligare motivera sitt uppträdande. Han hade, försäkrade han, då förslaget uppgjordes, på intet sätt yttrat sig om sin sons lärdom och förtjänster och hans därav härrörande rätt till befordran, än mindre hade han sökt övertala någon att lämna denne sin röst. Men nu, då man på varjehanda otillbörligt sätt ville göra sonens förtjänst och rätt till befordran, varmed samtliga yngre lärares rättighet vore förbunden, stridig, då ansåg han sig icke mera jävig att lämna sitt yttrande om sin sons tjänsteförrättningar och vad förfarenhet han sig därvid förvärvat också i jämförelse med Gottlunds förtjänster. »Jag finner mig», yttrade biskopen, »härtill förbunden både som hans far och förman. Ingen jävighet bör kunna utvidgas utöver gränsen av jävets orsak. Ingen lag ålägger mig att icke yttra mig, då jag genom mitt stillatigande åsidosätter en plikt den jag antingen som far eller förman eller i bägge avseenden är skyldig att iakttaga.» Och biskopen blir vältalig, när han sedan utlägger sonens förtjänster: hans stora lärdom i många vetenskaper samt insikt i flere språk, hans

skicklighet och flit i ungdomens undervisning, hans deltagande i konsistoriella göromål samt hans noggranna kännedom om Jurisprudentia Ecclesiastica. Och beträffande Gottlunds insinuation, att hans medsökande icke ägde nödig erfarenhet i prästerliga göromål och pastoralvården säger biskopen sig aldrig hava väntat, att Gottlund, som i sitt samvete borde vara övertygad om det vänskapsprov både biskopen och dennes son bevisat honom, skulle gå så långt att genom varjehanda insinuationer betaga sonen den förtjänst honom även i denna del tillkomme. Därefter redogör biskopen för huru hans son under lång tid bistått honom samt anser sig tryggt kunna försäkra att sonen ägde stora förtjänster även på detta område. Gottlund hade icke heller skäl att i denna delen kasta minsta skugga på honom. Men då han likväl gjort detta, framhöll biskopen, bör han tåla några sanna drag tillbaka och en liten vink att även lära känna sina brister. Och så omtalar biskopen, hurusom Gottlund, då han var kapellan i Borgå, icke alltid visade sig benägen att deltaga i de mångahanda prästerliga göromålen och, då det gällde predikningar och sjukbesök, var ganska nogräknad med sin tur; emellertid kunde det räknas honom till beröm, att han under sin lediga tid som kapellan varit flitig att studera och sökt öka sina kunskaper. Men det vore icke nog med en beläsenhet som skaffar en mängd av ihopstaplade begrepp, vilka alstra en böjelse att genom förtydningar och vrängningar bortblanda den tydligaste sak och därigenom visa sig skarpsinnig och lärd. Slutligen meddelar biskopen, att han, i anseende till Gottlunds besynnerliga sätt att giva sina besvär ett sken att vara välgrundade, varit nödsakad att noga utreda och bestämma alla de skengrunder han nyttjat.

Nu berörda inlaga eller diktamen till protokollet omfattade icke mindre än 20 tättskrivna helsidor. Att Gottlunds besvärsskrivelse skulle förtreta den något häftige biskopen, i all synnerhet som besväranden på ett icke fullt korrekt sätt begagnat sig av vittnesbörd, bakom vilka denne själv stod, kan man lätt förstå och — ursäkta. Och måhända kunde det ännu betraktas som korrekt, ifall biskopen åtnöjt sig med att ställa innebörden av sitt utlåtande om Gottlund i sin rätta dager. Men att upphöja sonens förtjänster såsom här sker — de må nu i sig själva hava varit hur stora som helst — och att beträffande Gottlund fram-

komma med förklenande uttalanden, vilka, om de voro berättigade, hellre haft sin plats i tidigare intyg, i vilka de dock saknades, detta måste anses icke allenast mindre objektivt handlat, utan även stridande mot de kungliga brev biskopen i frågans första skede åberopat. Och ju mera biskopen försäkrar, att intet jäv nu hindrar honom att tala ut, desto mera får man intrycket, att de stora orden äro till för att för biskopen själv och andra dölja det sakförhållande, att jävsbestämningarna hade samma giltighet nu som när frågan om upprättande av förslag första gången förevar i domkapitlet.

I regeringskonseljen, där frågan föredrogs den 13 december samma år, förkastades enhälligt Gottlunds besvär, vilket nog även hade skett biskopens inlaga förutan. Men biskopens bemödanden att vinna sin son till domprost voro härmed ännu ej avslutade.

Den 10 februari 1811 försiggick valet, varefter konsistorium, efter att hava upprättat förslag på grund av de avgivna rösterna, insände handlingarna till regeringskonseljen. Förslaget var nu omvänt: I första rummet möta vi Alopæus, som erhållit de flesta rösterna såväl i stads- som landsförsamlingen. Därefter följde Molander och sist Borgström.

Redan dagen efter valförrättningen vände sig biskopen i ett på franska avfattat brev till föredraganden av de finländska ärendena inför kejsaren Mikael Speranski — han hade väl gjort hans personliga bekantskap under Borgå lantdag —; och jämte det han framhöll sonens förtjänster utbad han sig Speranskis förord inför majestätet för dennes utnämning till domprosteämbetet. Och i början av april skrev han till sin anförvant i Petersburg förre ryske ministern i Stockholm David Alopæus samt utbad sig dennes »goda rekommendation» för sonen. Han meddelade även, att »underdåniga förslaget avgår med nästa tisdags post till Kejserliga Regerings-conseilen». Några dagar efter detta brev avsände biskopen en ny på franska avfattad skrivelse till Speranski, vilken skrivelse måhända var avsedd att vid den blivande föredragningen föreläggas kejsaren. Bland annat framhöll biskopen här, att sonen erhållit flertalet av de avgivna rösterna, att han var den ende av sökandena, som fått offentligen undervisa vid akademien samt att ingen av medsö-

kandena kunde jämföras med honom vad kännedom av konsistoriigöromålen beträffar. Han påpekade även det stöd han på sin ålderdom skulle hava av sonen såsom domprost.

I regeringskonseljen upptogs frågan till behandling den 27 april i närvaro av generalguvernör Steinheil, vilken omedelbart före denna frågas behandling infunnit sig. Ecklesiastikexpeditionens utlåtande, som till först upplästes, förordade Alopæus på grund av hans lärda meriter och emedan han erhållit »en betydlig del av församlingarnas röster». Men referendariesekreteraren Bæck avgav ett avvikande utlåtande till förmån för Borgström. Han ville göra gällande, att dennes lärda meriter kunde jämföras med Alopæus', dessutom hade Borgström betydligt mera tjänsteår — såsom gymnasiiadjunkt hade han i fulla tre år handlett Alopæus såsom gymnasist. Men framför allt hade Borgström i 25 år varit tryckt av det ok, varifrån han enligt Gymnasii- och Skolordningens 4. C. 1. § bort åtminstone inom sju eller åtta år befrias. Referendariesekreterarens uppfattning delades av ledamöterne Reuterskjöld och Idman. Mannerheim erkände visserligen Alopæus' förtjänster, men då det skulle förekomma Borgström hårt att förbigås av sin förra discipel, uttalade även han sig för Borgström. Utom chefen för ecklesiastikexpeditionen Rotkirch förordade de Geer Alopæus på grund av dennes lärda meriter, och Steinheil framhöll att, då Borgströms och Alopæus' förtjänster vore lika, han gav sitt förord åt den senare, emedan denne erhållit de flesta rösterna. Resultatet blev, att vardera inom regeringskonseljen fingo tre röster, men då ordförandens röst tillfallit Alopæus, skulle han hos H. Majestät anmälas till erhållande av fullmakt. Och då Alopæus inför kejsaren säkerligen erhöll Speranski som förespråkare, var det icke underligt, att han utnämndes till domprost och kyrkoherde i Borgå stads- och landsförsamlingar. Detta skedde den 15 juni 1811.

Den gamle biskopens glädje var säkerligen stor, då han till sin närmaste man i administrationen av Borgå stift under en brydsam tid erhöll sin son. Och för administrationen var detta även till stort gagn. När biskopen stundom ville gå kanske något för hårdhänt till väga, stävjades hans iver av sonens lugna och kärleksfulla natur. Men glädjen blev icke långvarig. Icke stort

mer än tre år efter domprosteutnämningen dog Per Johan Alopæus något över 40 år gammal den 23 augusti 1814. Det var ett hårt slag för den mer än 70-årige fadern. Från den tiden begynte hans kropps- och själskrafter avtaga, och den 8 augusti 1818 ändade Magnus Jakob Alopæus sitt verksamma liv. Därförinnan hade han dock haft glädjen att se sin andre son Magnus Alopæus intaga den efter brodern lediga domprosteplatsen.

G. M. Armfelt om kriget i Finland 1808.

Av

CARL v. BONSDORFF.

De första dagarna av februari 1808, då krigshotet från ryska sidan syntes överhängande och de slutliga förberedelserna för ett krigiskt försvar inte mera kunde uppskjutas, erbjöd, såsom känt är, konung Gustav IV Adolf åt generalen friherre Gustav Mauritz Armfelt befälet över trupperna i Finland, men under greve Klingspor såsom verklig general en chef. Anbudet avslogs emellertid av Armfelt under den förklaringen, att han saknade nödig kännedom om förhållandena i Finland, att försvarsanstalterna förfuskats eller försummats samt att han inte kunde finna sig i att mottaga ett befäl en second under en person, till vars förmåga han inte satte någon lit. Verkliga skälet till avslaget var, att Armfelt var fast övertygad om att det inte stod i regeringens makt att hindra Finlands erövring och att han ville överlåta åt Klingspor själv att »bortkapitulera» landet och att således bära ansvaret för den oduglighet han under sin militära förvaltning därstädes lagt i dagen. Därtill kom ännu, att Armfelt inte kunde utverka konungens samtycke till de stora kraftansträngningar för försvarets stärkande han föreslagit och till vilka bl. a. hörde en allmän folkbeväpning, en levée en masse. Och slutligen torde han påverkats av den föresats att lämna Sverige och överflytta till sina fädernegods i Finland, som behärskade honom allt sedan han föregående vår på ett tämligen snöpligt sätt blivit skild från sitt militära befäl i Pommern.

Armfelt slapp befälet i Finland, som redan tidigare oroat honom [1], men hans önskan att helt och hållet befrias från militärtjänst kunde inte uppfyllas. Medan förhållandet till Danmark

[1] Armfelt till frih. Jeannette Armfelt $^{19}/_{9}$, $^{24}/_{11}$, $^{4}/_{12}$ 1807; Ridderstad, Gömdt är icke glömdt IV: 17, 19, 21.

ännu stod och vägde beordrades han att övertaga befälet över en reservarmé, som samlades i Örebro, och ett par dagar efter det den danska krigsförklaringen avgivits, befann han sig på väg till sin nya destinationsort. Därifrån fortsatte han färden till norska gränsen med order att såsom befälhavare över den s. k. västra armén leda försvaret på detta håll och, såvitt möjligt var, genomföra en ockupation av de norska gränslandskapen. Det var en kinkig och krävande uppgift, som för en tid tog hans tid och förmåga fullt i anspråk. Men den hindrade honom inte att med livligaste intresse följa händelserna i Finland, om vilka han hölls underkunnig dels genom de officiella bulletinerna, dels genom enskilda meddelanden, främst från vännen, generalmajor Johan Fredrik Aminoff. När tillfälle till korrespondens blott yppade sig, gav han på sitt temperamentfulla sätt uttryck åt sina tankar om kriget i Finland och de däri deltagande personerna, om den närvarande politiska situationen, om utsikterna för framtiden o. s. v.

Såsom redan nämndes, var Armfelt från början övertygad om att försvaret av Finland, åtminstone till en början, inte skulle lyckas, utan att ryssarne skulle översvämma landet. Han var därför ense med den hemliga krigsberedningen om att under vintern försvaret främst borde riktas på fästningarnas och arméns bevarande, ehuru han ansåg att reträtten borde fullföljas endast i den mån nöden påträngde. I fråga om den civila befolkningen tillstyrkte han en passiv underkastelse under segraren. I brev till Aminoff uttalade han som sin mening, att landshövdingarne och de civila myndigheterna i allmänhet borde vidtaga nödiga mått och steg för att genom underhandlingar med fienden tillförsäkra ortsbefolkningen i de landsdelar, som lämnades öppna för denne, den förmånligaste behandlingen. Sålunda skulle konungens, statens och de enskildes fördelar bäst tillgodoses. Emellertid borde för säkerhets skull den värdefullaste egendomen i tid undanskaffas till avlägsnare ställen för att undgå plundring. I fråga om Aminoffs familj tillstyrkte Armfelt, att denna höll sig stilla och begärde sauvegardes såväl för Rilax som för översteboställlet Saaris. [1] I samma anda utlät han sig för sin svägerska,

[1] Armfelt till Aminoff $^5/_2$, $^{13}/_2$ 1808; **Danielson, Finska kriget och Finlands krigare s. 62—64.**

friherrinnan Jeannette Armfelt på Wiurila, åt vilken han överlåtit uppsikten över sin egendom Åminne. »Vad Finlands öde blir», skrev han den $^{8}/_{2}$, »vet Gud. Men ni alla, som icke hava med kriget att befatta, böra bliva stilla på Era egendomar samt, då fienden nalkas, skicka deputerade, som för de större possessionater begära salva garder, alltid dyra, men icke så dyra som total ruin. Skaffa sig förråd av brännvin, som oppblandat med vatten kallas votka och är ryssens favoritdryck. Detta är mitt råd. — — Så snart vårt öde är deciderat, som ryssar el. svenskar, kommer jag själv — förr kan jag icke röra mig, efter H. M. ej velat nu expediera mitt avsked.» Något senare tillsände han sin svägerska fullmakt att på hans vägnar representera hans gods, som han inte kunde själv sköta och som han hoppades att ryssarne skulle skona, såsom andra innebyggares egendomar.[1]

Sistnämnda uppdrag gavs några dagar efter det Klerckers kurir anlänt med underrättelse om krigets början. Vilket intryck denna underrättelse gjorde på Armfelt, framgår av ett brev av $^{4}/_{3}$ till Aminoff. »Jag kan ej beskriva», förklarade han, »med vad känslor jag i dag tar pennan, sedan vi i förrgår kväll fick den tidningen att ryssarne gått över gränsen. — Balen är således öppnad. Vi se här på allt med största tranquillité och största inactivité. Få se vad Försynen gör. Från krigspresidenten [B. Cederström] till sista komp. skräddaren (vilket utgör själen av krigsväsendet) är ej fråga om faror el. behov av stora mesurer. — — Store Gud, hur är det med Er, hava Ni att leva utav? H. M. är förvissad på att varken kanoner el. ammunition fattas, att aldrig från Finland något blivit derangerat och att H. Exc. Borgne el. enöga gjort mirakel, som man ej vill erkänna, likasom vårt mycket väl komponerade och organiserade krigskollegium. Blindhet äro vi slagne med, och då vi åter få syn, blir det en gruvel. aspekt, som slår oss i ögat.» Natt och dag tänkte Armfelt på den ställning Aminoff och andra intogo med den näve folk de förfogade över. De ryska proklamationerna, som väl till en början skulle hållas, lugnade väl Armfelt med avseende å farhågorna för landets ruin, och han förmodade, att »den rackarn» Sprengtporten skulle finna sitt intresse i att söka minska innevånarnes olycka. Men han kunde

[1] Armfelt till frih. Jeannette Armfelt $^{8}/_{2}$, $^{6}/_{3}$ 1808.

inte begripa, huru det skulle gå med truppernas operationer under rådande årstid. »Hur går det till — frågade Armfelt — att agera i denna gruvel. snö och i ett land, tomt på hus el. kojor? Jag gör mig ingen idé om ett krig i den genren.» Han kände sig vidare »gruvel. inquiét» för Sveaborg och Svartholm, ty efter den starka kölden ansåg han en coup de main från fiendens sida icke omöjlig. Men mest oroade han sig för Savolax, för vars brigadchef greve Cronstedt han inte hyste synnerligt förtroende. »Jag vet icke — menade Armfelt — men en je ne sais quoi säger mig, att här kommer att gå illa, om icke några mellankommande omständigheter möta.» Om en plan, som Aminoff jämte några andra uppgjort och som gick ut på att möta fienden för att på en punkt tillfoga honom avbräck, uttalade sig Armfelt pessimistiskt; han fann den på sitt sätt bra, men fruktade att fienderne genom att fördela sig på flera kolonner kunde komma försvararne i ryggen.

Innan Armfelt hann avsända dessa rader, som uttryckte hans dystra känslor vid budskapet om krigets utbrott, mottog han från Aminoff ett brev, daterat 22 febr. och innehållande detaljer om de första skärmytslingarna vid gränsen. »Att Ni göra partielle motstånd vid retraiten», tillade han i sitt brev, »tycker jag alldeles ej om; de förorsaka mer konfusion och förluster än man det kan tro samt vänja soldaten vid början av en campagne de lâcher le pied. Min plan var att blott med lätta troppar och avertissements poster se fienden komma, men låta huvudstyrkan intaga en position med magasiner bakom sig — så långt tillbaka, så fienden vore nödsakad att släpa flere mil med sig det essentiella av sina behov. Nu fruktar jag för att Ni ej allenast få en djävla svår retraite, utan att Ni förlora lilla partiet av er subsistance, som kunnat prolongera er varelse.» Armfelt såg fortfarande mörkt på framtiden, ehuru han spelade den förhoppningsfulle för »de rackare, som utan avseende på fosterlandets undergång blott fägna sig åt en ändring i styrelsen.» [1]

De följande bulletinerna, som förtäljde om huvudarméns återtåg mot Österbotten och den Cronstedtska kårens hastiga reträtt från södra Savolax, voro blott ägnade att underhålla den dystra sinnesstämningen. Men han uttalade sig med skonsam-

---

[1] Armfelt till Aminoff $^{4-6}/_{3}$ 1808.

het om reträtten; han endast undrade på, huruvida Cronstedts återtåg behövt ske med sådan hastighet, ty att supponera att ryssarne skulle hinna att genskära trupperna genom en marsch över Kuopio till Uleåborg, ansåg Armfelt alltför oförnuftigt. Med beröm yttrade han sig om det värdiga och nästan övernaturliga sätt, varpå trupperna uppoffrade sig. Men han var övertygad om att allt skulle gå på tok och att i Finland intet annat stod att uträtta än att söka undsätta Sveaborg. Endast om den engelska flottan företog nästa sommar en »vigoureuse attack» på Kronstadt och en landstigning invid Björkö kyrka, kunde något gott fås till stånd. »Det är — förklarade han — blott på Nevans stränder man kan tvinga en nedrig och förrädisk granne att ångra sina företag.» Men om England inte uppträdde aktivt och om stora krafter inte användes, så var allt förlorat, ty fred gav Bonaparte inte utan förödmjukande villkor. »Vi, min vän», suckade Armfelt med tanke på deras eget öde, »vi ärliga finnar, som icke vilja bliva slavar, äro förlorade för vår timel. välfärd; härom är ingen fråga. Men våra barn, vilka ej känt värdet av att vara fria svenskar, de kunna kanske bliva bibehållne vid ruinerna av det vi haft. Låt oss blott bereda oss härpå. Skulle sedermera ett bättre öde träffa oss, så är det Guds hand och omedelbara nåd.» [1]

Ett förkrossande intryck gjorde på Armfelt underrättelsen om Sveaborgs kapitulation. »Nouvellen om Sveaborg var faselig», skrev han från sitt högkvarter i Holmedalen till landsh. Axel v. Rosen i Karlstad. »Den tryckte mig till jorden. Vad elände, vad infami! Aldrig har Olof Cronstedt kunnat underskriva en sådan kapitulation. Mine ögon vill jag icke tro, då jag ser det namnet. . . Glömma sin ära och komma i håg sitt equipage och sin egendom; lämna Ehrensvärds grav åt ryssar och intet preferera att begravas under dess ruiner och multna med denne store mannens ben! Nej, jag törs icke tänka här uppå, jag blir galen!» [2] Än invaggade han sig i den föreställningen att överenskommelsen var ett knep av Cronstedt, än åter grubblade han över, om rap-

[1] Armfelt till Aminoff $^{20}/_{3}$, till grevinnan Hedvig Armfelt $^{22}/_{3}$ 1808.

[2] Armfelt till A. v. Rosen $^{13}/_{5}$ 1808; Tegner, G. M. Armfelt III: 143.

porten icke kunde vara en krigslist av ryssarne, avsedd att hindra förstärkningar från Sverige. »Si Cronstedt était ou un poltron ou une bête, à la bonheur», skrev han till sin dotter, grevinnan Piper, »mais il est ni l'un ni l'autre»; och det var därför att antaga, att rapporten var sänd av ryssarne med imiterande av Cronstedts stil, ett knep som ryssarne lärt sig av fransoserne. För konungen uttalade Armfelt den tolkningen, att konventionen endast avsåg att vinna tid och att spara på ammunitionen. Det berättades i Sverige, att Cronstedt låtit arrestera sig av sina officerare, vilka därpå desavouerat kapitulationen. »Om så vore», yttrade Armfelt, »kände jag snarare igen Cronstedt än i den högst infama och humillanta kapitulationen.» [1]

Men sådana förklaringar fick Armfelt snart nog avstå ifrån. På samma gång han sörjde över fästningens fall, sökte han på sin avlägsna stationsort klargöra för sig motiverna till Cronstedts handlingssätt, som han fann obegripligt. [2] Mot slutet av sommaren skrev han till Aminoff: »Jag begriper, el. rättare sagt, mine tankar vänja sig vid att bland vanlige människor se och beräkna infamier samt de orsaker, vilka föra dem därtill. Men vad i Herrans namn kunde förmå Cronstedt, den store Ehrensvärds admirateur, som hade en etablerad reputation, som icke skall behövt el. tagit penningar, att på ett så uselt sätt överge åt fienden Sveaborg, Finlands skärgårdsflotta och Sveriges säkerhet och att icke söka överskyla detta nidingsstreck med en rapport, som innebar en ursäkt el. ett skäl, utan som tvärtom var av en rar dumhet! Om någonsin du kan få en rätt idé om sanningen i denna sak, så giv mig del därav.» [3] Till sin död kände Armfelt motvilja mot »Sveaborgs kapitulanter».

Sveaborgs fall var enligt Armfelts mening »en coup de grace», efter vilken Finlands öde var avgjort. Med glädje hälsade han underrättelsen om affären vid Siikajoki, där Adlercreutz visat sig såsom han väntat av denne, men någon större betydelse fäste han varken vid den eller vid segern vid Revolax. Det enda, som

---

[1] Armfelt till Augusta Piper $^{12}/_{5}$, till Rosen $^{13}/_{5}$, till Aminoff $^{30}/_{6}$, till C. H. Anckarsvärd $^{15}/_{5}$ 1808 (avskr. i Armf. s.).

[2] Armfelt till sin fru $^{13}/_{5}$ 1808.

[3] Armfelt till Aminoff $^{27}/_{8}$ 1808.

kunde bringa en räddning, var en brytning mellan Frankrike och Ryssland, som förmådde det senare att söka fred med Sverige, eller också en allmän folkresning mot Bonaparte efter spanjorernas exempel. Men Armfelt medgav, att sådana uträkningar hörde »till de händelser, där en högre hands styrelse ensamt förmår utföra vad förutseende och klokhet kunde bereda».[1] Av den finländska arméns framgångar på våren och sommaren, huru briljanta och beundransvärda de än voro, väntade han sig inga bestående resultat. Så dristig och orädd han än själv plägade vara, fruktade han att trupperna under sin frammarsch mot södra Finland skulle blottställa sina flanker, och Sandels' djärva operationer fann han »bålt hazardeuse». När mot slutet av sommaren förhoppningar väcktes om fiendens förjagande ur Åbo län, förespådde Armfelt, att »barbarerne» skulle där repetera sina gruvligheter i Vasa. »Jag ryser — utropade han — och mitt hjärta blir dödel. beklämt vid blotta åtanken av denna möjlighet. Himmelens Gud bevare oss ifrån att få höra utav sådant!» Att allmogen på sina ställen lämnade trupperna sin hjälp och deltog i krigshändelserna, kunde icke vara honom emot; han uttalade sig med beröm om ålänningarne och han instämde i Aminoffs försvar för »det lilla eller partikriget», som hade sina fördelar. Men han beklagade att »ju mer vår respektabla allmoge visar sig ståtelig och trofast mot Sverige, ju gruvel. blir han behandlad — — av dessa fördömda barbarer, som äro utan alla känslor av heder el. medborgerl. dygder».[2]

I allmänhet hyste Armfelt den uppfattningen, att kriget i Finland fördes med alltför svaga krafter och utan tillbörlig enhetlighet i planerna. Före kriget hade han yrkat på »stora och decisiva efforter», också för Finland, och sedan han övertagit befälet över västra armén, var hans avsikt att snabbt utföra det norska fälttåget, så att trupperna kunde bliva lediga att överföras till Finland.[3] Men förhoppningarna uppfylldes icke, och

[1] Armfelt till sin fru $^{12}/_{5}$, $^{18}/_{7}$, till sin dotter $^{12}/_{5}$, till Rosen $^{13}/_{5}$, till Aminoff $^{30}/_{6}$, $^{27}/_{8}$, till M. Björnstierna $^{8}/_{5}$ 1808, Björnstiernas anteckningar I: 270.

[2] Armfelt till sin fru $^{19}/_{5}$, $^{29}/_{5}$, till Aminoff $^{30}/_{6}$, $^{27}/_{8}$, till Rosen $^{24}/_{5}$ 1808.

[3] Armfelt till sin fru $^{16}/_{4}$ 1808.

kriget splittrades i en mängd »plockattacker utan plan och sammanhang» så till lands som till sjöss, vilket gällde såväl kriget mot Danmark-Norge som fälttåget i Finland. [1]

Till »plockattackerna» hörde de diffusa hjälpsändningarna till Finland. Om Vegesacks expedition till Åbo hyste Armfelt från början ringa tankar, men större förhoppningar ställde han på den kår, som senare på sommaren fördes till Österbotten, ty därtill hörde bl. a. sex superba bataljoner, som han fått släppa till av eget folk. Till Vegesack skrev han uppmuntrande: »Lycka, ja mycken lycka följe Era företag! Finlands befiielse blir ämnet för en oförgänglig ärestod.» När emellertid situationen inte förbättrades, utan efter segrar och nederlag reträtten fortsattes, ansåg Armfelt, att affärerna voro totalt förlorade och att den heliga eld, som inspirerade armén till »ett förvånande mod och en uthärdighet utan exempel hos officer och tropp», utbrann utan ändamål. I början av september, före slaget vid Oravais, skrev han till landsh. Rosen: »Krigsnouvellerne äro blodiga, man synes blott slåss för att bli ihjälslagen el. slå ihjäl; all annan plan är omöjel. att upptäcka.» Efter underrättelsen om olyckan vid Oravais förklarade Armfelt landet förlorat och han undrade på, vad som ännu fanns kvar av hela Klingspors armé. »Du vet förmodel. Finlands och den ståtel. finska arméns öde», skrev han i slutet av september till Rosen. »Alla plockrenforter komma nu för sent och alla plockexpeditioner äro orsaken till desse obotelige olyckor. — — Skärgårdsflottan lär i det närmaste vara flamberad. . . Stora flottan kan intet uträtta. Vad skall det bliva utav allt detta? Jag ser ingen dager, ingen hjälp utan att Gud imediat gör Borgenstierna till basun i Jericho och slår ned med dess ljud ryska makten. Herre Gud, med vad framgång vi kunnat begagna de käcka finnarnes tilltagsenhet och patriotism, om vi blott velat göra det i rätter tid och med kraft samt lämna den fördömda systemen att vara svag överallt och hava styrka ingenstädes. Om mitt fädernesland skall styckas och förlora sin självständighet, så ber jag Gud att icke överleva en sådan förbannelse.» Stilleståndet i Lochteå framstod för Armfelt som en stor lycka och han

---

1 Armfelt till Aminoff $^{27}/_{8}$, till Rosen $^{12}/_{9}$ 1808.

förklarade det för en chef d'oeuvre av Klingspor, som han annars icke plägade rosa. [1]

Men om Armfelt såg dystert eller skeptiskt på krigets resultat, gav han sitt fulla erkännande åt truppernas mod och uthållighet. »Att finska arméns retraite och därpå följande segrar försäkra Er samtel. om en odödel. ära, kan ingen fråntaga Er», skrev han i början av sommaren till Aminoff; »kanske är allt där skett utan exempel, ty klimatet, terrains natur och vintern m. m. tillåta inga jämförelser.» Och senare på sommaren förklarade han entusiastiskt: »Den finska armén har verkel. visat sig över alla begrepp av ståndaktighet och mod och det finska folket ... giver uttryck för att teckna deras energi, deras trohet, deras ståndaktighet i motgångar och olyckor, i synnerhet då man känner, huru det blivit av vissa ämbetsmän hanterat och i styrelsevägen ofta ett offer för illa uttänkta författningar, consacrerade av vanan och tiden, men barbariske i jämförelse med en tilltagande civilisation och industri.» Med anledning av en rapport från Sandels, som meddelades i Posttidningen, skrev Armfelt till sin dotter: »J'admire cette armée finnoise; jamais on a mieux mérité de la patrie, et jamais on a été plus délaissé. Si on l'avait renforcé à tenir au lieu de toutes ces attaques partielles, qui ont fait tant de mal sans produire un seul bien, il est gros à parier que la Finlande était à nous à l'heure qu'il est.»[2]

Om de enskilda härförarne under kriget uttalade sig Armfelt tämligen sällan. Adlercreutz och Döbeln nämnas någon enda gång i hans korrespondens, den senare på ironiskt sätt.[3] Gubben Klercker nämnes någon gång, med lovord. Om J. A. Cronstedt yttrade Armfelt, att han inte var situationen vuxen, kände icke till landet och hörde till den grevliga stammen, varav alla hade »en coup de hache». Överste H. H. Gripenberg hade Armfelt lärt känna under det senaste kriget »som en officer varken av stor

[1] Armfelt till sin fru 6/7, 21/7, 29/9, 2/10, 3/10, till Aminoff 30/6, 27/8, till Vegesack 9/8, till Rosen 27/6, 5/9, 12/9, 30/9, 23/10, 22/12, till C. H. Anckarsvärd 13/10 1808 m. m.; Tegnér III: 160. Den Borgenstierna, som åsyftas, var väl Carl B., ståthållare på Gripsholm, tidigare chef för Karelska dragonerna och Savolax jägare.

[2] Armfelt till Aminoff 30/6, 27/8, till Augusta Piper 13/11 1808.

[3] Schinkels Minnen, Bih II: 123.

talent el. tilltagsenhet — — en difficulteternas herre och litet advokat», men han medgav, att han kanske dömde alltför strängt. Översten för Österbottens regemente G. v. Numers var enligt hans mening »en god man utan militaire talanger», överste A. F. Palmfelt »ett litet modell av denna tidens egoister, varest le cher moi är allt och alla andra intet». Sandels' operationer fann han, såsom nämndes, »bålt hazardeuse»; om dennes underbefälhavare Fahlander yttrade han, att om allt som sades om mannen var sant, så förtjänade han en ärestod.[1] Vid J. Fr. Aminoff fäste Armfelt vid krigets början vissa förhoppningar. Han hoppades att denne skulle hålla modet uppe hos de andre och giva Klingspors generaladjutant Löwenhjelm nödiga upplysningar, och tid efter annan gav han sin mycket känslige vän erkännande för hans uppförande, berömde hans idéer och tröstade honom när han, enligt sin vana, klagade över att icke bliva »rättvisad». Men det är tvivel underkastat, huruvida Armfelt, mer än andra, kände sina förväntningar med avseende på vännen uppfyllda. På hösten, då Armfelt kanske hört om någon plan att lämna överbefälet åt Aminoff, skrev han till sin fru: »Gud bevare Aminoff från befälet. Han är det icke vuxen — och har ett för olyckel. humeur i sådana omständigheter som dem vi leva uti.»[2]

Mot den politik av passiv underkastelse, som följdes av ämbetsmannakåren och den civila befolkningen i vissa landsdelar, hade Armfelt i allmänhet intet att invända, om han också gav sitt erkännande åt den enskilda motståndslusten och ogillade den undergivenhet, som gick utöver nödvändighetens gränser. Med sympati uttalade han sig om den för honom tidigare väl kände landsh. Wibelius, som genom kriget förlorat »allt utom äran och ett gott samvetes rikedom», men å andra sidan fann han det uppförande Wibelii kolleger visade ursäktligt och väl förklarligt. »Jag vet icke — skrev han till Aminoff — hur en landshövding skulle bära sig åt, som ej hade moyens att undankomma med en retirerande armé. Visserl. borde han vägra att göra en ed, som alltid kan anses som falsk — men mot makten är ingen hjälp och alla hava icke Fahlanders ståndaktighet.» Men med förtrytelse in-

[1] Armfelt till Aminoff $^{10}/_{11}$ 1807, $^{4}/_{3}$, $^{20}/_{3}$, $^{27}/_{8}$ 1808.

[2] Armfelt till sin fru $^{2}/_{10}$, till Aminoff $^{20}/_{3}$, $^{30}/_{6}$, $^{27}/_{8}$ m. m. 1808.

hämtade han, att en del högre ämbetsmän — såsom J. Tengström och K. v. Troil —, på vilka han satt värde, funnit sig i att mottaga ordensdekorationer av erövraren. »Jag är mållös och låter pennan falla», förklarade han för Aminoff. »Att de ej satt sig emot makten, det var klokt och kunde vara nyttigt, men att de låtit dekorera sig, då de på 100:de sätt kunde eludera saken el. uppskjuta den, sådant är utan namn. Men fåfängt är och blir att döma människor förrn de ligga i graven.» [1]

Om ryssarnes, »barbarernes», framfart i Finland yttrade sig Armfelt ofta med förbittring. De proklamationer, som deras överbefälhavare utsände vid krigets början, lugnade väl hans farhågor med avseende på landets förhärjande, men med djup indignation läste han om de »infama proklamationer», i vilka fienden sökte locka militären att svika sin krigsmannaplikt. »Att ryssarne hellre söka förföra officer och soldat än slåss med dem, är helt naturl. och hör till tiden, i vilken vi leva», medgav han ironiskt, men han upprördes av den skymf de ryska uppmaningarna inneburo mot dem, till vilka de riktades. »Skulle man tro», utbrast han, »att en laglig regering låter bruka sig till sådana nedrigheter vis-à-vis en nation och en militär, alltid lysande av ära — ty de galenskaperna, som tillskapade Anjalaförbundet, kunna anses som ett rus av elakt vin.» Armfelt smickrade sig emellertid med hoppet att sådana knep icke skulle lyckas och att, såsom han uttryckte sig, »det utskum av rackare, som åtföljer deras armé, blir lika litet till antal som mycket utmärkt av sin nedrighet». [2] När underrättelser ingingo om de infamier och härjningar ryssarne, trots avgivna löften, begingo, förklarade han, att sådant var deras natur, men han tyckte att politiken bort förbjuda sådant, eftersom meningen var att behålla landet. Efter Vegesacks olyckliga expedition och sedan allmogen här och där börjat röra på sig, intogs han av oro för att Finland skulle förhärjas av »desse fördömde barbarer, vilka, som sagt, voro utan alla känslor av heder och medborgerliga dygder. Han fick också veta att ryssarne begynte

---

[1] Armfelt till Aminoff 30/6, 27/8 1808.

[2] Armfelt till Aminoff 4/3, 20/3, till Tornerhjelm 8/3 1808; Ridderstad, Gömdt är inte glömdt IV: 20—23.

behandla både folk och proprieteter hårdare än förr och att de foro fram värre än fransoserne.[1]

För de fientliga arméernas självhärskare hade Armfelt alltsedan dennes försoning med Bonaparte inte hyst någon respekt, och då han under kriget någon gång utlät sig om honom, var det icke till hans favör. Helst såg han, att en revolution gjorde slut på kejsar Alexanders regemente och Rysslands politiska system, och han tyckte, att om rättvisa fanns i världen, borde en sådan revolution bryta ut. Med indignation rapporterade han vid slutet av 1808 till Aminoff, att, efter vad han inhämtat, »den dålige» Alexander under mötet med Bonaparte i Erfurt en hel dag burit fransk uniform. Och ännu mera upprördes han av kejsarens åtgärd att utnämna förrädaren Sprengtporten till generalguvernör över Finland. »Store Gud», utropade han i brev till Aminoff, »vad för en idé var det att sätta Sprengtporten till Finlands styresman? Aldrig kunde kejsarn visa finnarne ett djupare förakt och mer försvåra ett av huvudmoyenerna för hederl. folk att återvända till Finland. Men världen är förvänd och ond.»[2] — Om kejsar Alexanders kloka pacifikationspolitik hade Armfelt vid denna tid ännu icke fått någon rätt uppfattning och om hans person yttrade han sig föga gynnsamt. Ett par år senare, då han lärt att närmare känna förhållandena, undergingo emellertid hans tänkesätt en total förändring.

---

[1] Armfelt till sin fru $^{19}/_{5}$, $^{6}/_{7}$, $^{25}/_{7}$, till Aminoff $^{8}/_{5}$, $^{30}/_{6}$, till Rosen $^{16}/_{4}$, $^{23}/_{6}$ 1808.

[2] Armfelt till sin fru $^{24}/_{4}$, till Aminof $^{2}/_{12}$ 1808, $^{18}/_{2}$ 1809.

Viborgs hovrätts inrättande och utnämningen av dess förste president.

Av

GEORG SCHAUMAN.

På tal om styrelseåtgärder under Nikolai I:s tid yttrar M. G. Schybergson i *Finlands historia* bl. a.: »Lagskipningens snabba gång befordrades genom att 1839 i Viborg inrättades en ny hovrätt, vars jurisdiktion omfattade Viborgs, Kuopio och S:t Michels län.»

Utan tvivel var det till fromma för rättskipningen, att landet erhöll en tredje hovrätt. Men då i det nådiga manifestet av den 19 juni 1839 såsom åtgärdens syfte angavs »befrämjande av skyndsamhet uti lagskipningen samt lättnad för de rättssökande», så innebar detta icke, att beslutet skulle hava fattats av omtanke om rättsvården i landet. Motivet till inrättandet av Viborgs hovrätt låg i själva verket på ett helt annat plan.

Genom förordningen angående donationsgodsen i Gamla Finland av den 25 november 1826 hade bestämts, dels att donationslägenheterna skulle för framtiden äga frälsenatur, därest icke av åbo på dylik lägenhet inom två år kunde ledas i bevis, att hemmanet efter 1706 års jordebok haft skattenatur, dels att donatarierna, såvida de icke själva brukade lägenheterna, skulle komma i åtnjutande av sin nya frälsemannarätt efter tio år, närmare angivet vid midfasto 1837.

Största delen av donationslägenheterna hade ursprungligen varit kronojord; de allra flesta av dem hävdades och nyttjades av åbor, vilkas fäder och förfäder suttit på hemmanen

och härför erlagt avgälder till de främmande donatarierna enligt jordeboken från svenska tiden. I regeln inträdde följaktligen för donationsbönderna det kritiska ögonblicket år 1837. De hade då att välja mellan att låta donatarierna godtyckligt fastställa avgälderna eller att bli vräkta från sina hemman. På flere ställen i Viborgs län gjorde bönderna motstånd, och kronobetjäningen måste inskrida mot dem och anlita för ändamålet till länet förlagd rysk militär, huvudsakligen kosacker.

I Metsäpirtti socken hände därvid under en sammanstötning mellan en donationsbonde och hans båda söner å ena sidan, länsmannen jämte brofogden, en kosackofficer och två kosacker å den andra, att bonden blev ihjälstucken med kosackpik och den ena sonen illa sårad, medan den andra sonen och länsmannen erhöllo lättare skador. Länsmannen — hans namn var Strömberg — hade gett order åt kosackerna att använda vapen, utan att därtill ha haft tillräcklig anledning, men sannolikt även utan att ha åsyftat en dödlig utgång. Han fälldes av häradsrätten i stöd av 28 kap. M. B. till 28 dagars fängelse på vatten och bröd. Åbo hovrätt återförvisade målet till häradsrätten, men förordnade tillika om Strömbergs häktande, vilket även skedde. Tre veckor senare frigavs emellertid Strömberg från fängelset på befallning av generalguvernören furst Menschikow. Häradsrätten upptog målet till förnyad prövning under ordförandeskap av en för handläggande av samtliga mål rörande donationsförhållandena särskilt tillförordnad domare och i närvaro av själve prokuratorn. Även nu dömdes Strömberg till 28 dagars fängelse på vatten och bröd, men enligt 61 kap. 2 § M. B., samt därutöver till tjänstens förlust, varjämte rätten förordnade om hans omedelbara häktning. Men också denna gång inskred generalguvernören i rättskipningens gång och befallde Strömbergs frigivande. Målet gick ånyo till Åbo hovrätt. Och nu hände, att hovrätten dömde Strömberg till döden för delaktighet i viljodråp (M. B. 24: 1 o. 61: 1). Tillika konstaterade hovrätten i sitt utslag, att Strömberg tvenne gånger, i trots av domstolarnas på lagens uttryckliga stadgande (S. B. 1: 2) stödda förordnanden, blivit på hans durchlaucht generalguvernörens befallning frigiven, utan att hovrätten blivit härom underrättad, varför hovrätten ansåg sig »ej kunna lagens ofvan

åberopade stadgande i förevarande fall vidare iakttaga och handhafva.»

Man kan förstå att denna dom i hög grad förtörnade höga vederbörande, särskilt furst Menschikow. Domen ändrades visserligen av senatens justitiedepartement, där endast en ledamot (de la Chapelle) fastställde hovrättens dom, två stannade vid samma slut som häradsrätten senare gången och pluraliteten, fyra ledamöter, förmildrade häradsrättens dom till 20 dagars fängelse vid vatten och bröd. Men icke heller härmed var Menschikow tillfreds. I stöd av reglementet för regeringskonseljen (senaten) och generalguvernörsinstruktionen anmälde Menschikow hos kejsaren om sin avvikande åsikt och hänsköt målet till högstdensammes eget avgörande. Den 3 januari 1839 frikände kejsar Nikolai den av Åbo hovrätt till döden dömde länsmannen från allt ansvar.

Samma dag beslöt kejsaren, att en ny hovrätt skulle inrättas i Viborg, och uppdrog åt senaten att inkomma med förslag till dennas organisation.

Redan E. G. Palmén, vars *Lisiä lahjoitusmaakysymyksen historiaan* följts i den ovan meddelade redogörelsen, anmärker att denna samtidighet knappast kan vara tillfällig. Men Palmén vill icke bestämt påstå, att beslutet om Viborgs hovrätts inrättande fattats för att ådagalägga höga vederbörandes missnöje med Åbo hovrätt och skapa ett böjligare verktyg för rättvisans skipande i Viborgs län än den vid 1734 års lag orubbligt fasthållande hovrätten i Åbo. Den omständigheten att till den nya hovrättens förste president utnämndes den man, vilken såsom landshövding i Viborgs län haft sig ombetrodd verkställigheten av donationsförordningen och som nödgats utföra Menschikows olagliga order, talar visserligen härför, men å andra sidan, menar Palmén, kan avsikten med hovrättens inrättande i måhända lika hög grad ha varit att gottgöra de många fel av olika slag, som särskilt i donationsgodsfrågan begåtts av de maktägande.

Enligt en senare forskare, docenten K. W. Rauhala, som i sin historia över landets högsta styrelseverk (*Keis. Suomen Senaatti 1809—1909, I*) berört denna fråga, har det ovan relaterade

brottmålets behandling »synbarligen» varit närmaste anledningen till inrättandet av Viborgs hovrätt. Till stöd för denna uppfattning anföres Palméns framställning och furst Menschikows kanslidirektors, sedermera ministerstatssekreterareadjointen K. Fischers även till svenskan översatta *Memoarer*.

Fischers framställning, som åberopas jämväl av M. Borodkin i hans ryska arbete om Finlands historia under Nikolai I:s regering, är hållen i kåserande form och lider av flere uppenbara oriktigheter. Men den lämnar icke den kritiske läsaren i tvivel därom, att enligt Fischers uppfattning målet mot länsmannen Strömberg drev Menschikow till att för kejsaren anmäla, »att Viborgs län behöver sin egen hovrätt», varpå denna inrättades.

Att förloppet verkligen var detta, framgår med all önskvärd tydlighet av ett brev av hovrättens förste president greve C. G. Mannerheim till en hans barndomsvän, professorn A. Blomqvist.[1] I detta brev, som här nedan publiceras, säger Mannerheim uttryckligen, att målet mot Strömberg »föranledt inrättningen af Wiborgs HovRätt». Då Mannerheim måste anses väl ha känt till de maktägandes motiv i denna angelägenhet, så kan det numera icke dragas i tvivel, att orsaken till Viborgs hovrätts inrättande var Åbo hovrätts självständiga hävdande av vad den ansåg vara lag och rätt i målet mot en befallningsman, som gjort bruk av vapen för genomförandet av 1826 års förordning om donationsgodsens förklarande för frälse.

I mars 1839 uppgjorde senaten förslag angående den nya hovrättens domkrets, sammansättning m. m. (Rauhala, a. a., I, s. 242). Frågan om vem som skulle utnämnas till hovrättens president blev aktuell. Blickarna riktade sig av olika skäl främst på landshövdingen i Viborgs län, den ovan nämnde greve Mannerheim, och redan i början av april erbjöds platsen åt honom.

Mannerheim hade efter avlagd juridisk examen under en följd av år tjänstgjort i kommittén för finska ärendena ävensom i

[1] Brevväxlingen förvaras i Svenska Litteratursällskapets i Finland arkiv. — Förre riksföreståndaren, generalen frih. G. Mannerheim är en sonson till C. G. Mannerheim.

statssekretariatet i S:t Petersburg, därefter ett år suttit som hovrättsråd i Åbo hovrätt och sedan varit landshövding, först i Vasa och så i Viborg. Hans karriär hade således varit snabb, men hans domaremeriter voro icke överhövan stora, och emot honom kunde även tala hans relativa ungdom — han var född 1797 och således blott något över 40 år gammal. Å andra sidan spelade det en icke oviktig roll, att Mannerheim behärskade ryska och franska språken och att han var en fulländad världsman, »född greve», säger en av hans samtida. Måhända ansågs den europeiska ryktbarhet Mannerheim förvärvat på ett visserligen för juridiken helt och hållet främmande område, såsom entomolog, icke heller vara till förfång för en hovrättspresident. [1]

Det som emellertid i höga vederbörandes ögon vägde tyngst i vågskålen för Mannerheim var med all sannolikhet hans förhållande såsom landshövding i Viborgs län i fråga om verkställigheten av 1826 års donationsförordning ävensom i målet mot länsmannen Strömberg. Mannerheim ansåg sig böra medverka till förordningens tillämpning, icke allenast därför, att denna förordning var för honom förpliktande, utan också av politiska skäl. I Strömbergs mål ansåg han Åbo hovrätt ha gått alldeles för långt och ville även här anlägga politiska synpunkter. Uppfostrad i ministerstatssekreteraren greve R. H. Rehbinders skola och beundrande denne utmärkte statsman, såg Mannerheim likasom Rehbinder pessimistiskt på det halvt förryskade Gamla Finlands framtid och försökte genom eftergifter rädda, såsom han trodde, vad räddas kunde. I ett brev till A. Blomqvist av den 13 april 1839 säger han att Åbo hovrätts »onödiga kitslighet skadat oss, men de Herrarne hafva icke kunnat höja sig till den ståndpunkt att rätt uppfatta vår politiska ställning».

Detta anläggande av politiska synpunkter i en rättsfråga var främmande för landets domarekår likasom för större delen av den upplysta allmänheten. Mannerheim blev därför utsatt för

---

[1] Till Mannerheims biografi har förf. tidigare lämnat bidrag i uppsatserna *En språkstrid i Finska Vetenskapssocieteten år 1849* (denna tidskrift 1916), *Styrelseåtgärderna rörande finska språket 1850* (1916) och *Huru 1852 års universitetsstatuter tillkommo* (1918). Framl. professorn J. R. Sahlberg har skrivit om *Grefve Carl Gustaf Mannerheim som entomolog* (i *Finsk Tidskrift*, 1919, II).

skarpt klander i dessa kretsar. Själv berättar han i samma brev, som nyss citerats, följande, som visar huru han vid denna tid bedömdes: »Då det nyligen i Åbo uti ett Sällskap varit fråga om att jag skulle blifva President i den här blifvande nya Hof-Rätten, hade någon haft den oförsyntheten att säga min Mor: 'huru kan det vara möjligt, han är ju så detesterad!'» Detta bedömande tyckes ha grundat sig, utom på Mannerheims hållning i Strömbergs mål, också därpå, att han skulle ha framkallat donationsförordningens resoluta tillämpning. E. G. Palmén säger i levnadsteckningen över J. Ph. Palmén (I, s. 96), att Mannerheim lät sig vilseledas av sina underordnade och gav de maktägande i Petersburg en falsk bild av förhållandena, och Palmén bygger sannolikt detta påstående på av fadern mottagen tradition.

Mannerheim, medveten om de anklagelser, för vilka han utsattes, har i ett mycket intressant, förtroligt brev till A. Blomqvist, kort efter det han utnämnts till president i Viborgs hovrätt, utförligt försvarat sig. Brevet, från vilket uteslutits några ställen av alltför personlig art, lyder:

Yxpä den 3 Julii 1839.

Min egen, bäste Broder!

Tusende hjerteliga tacksägelser för Din vänskapsfulla hågkomst af den 27 dennes [!] och för de lyckönskningar Du deri sändt mig. Du har ock varit den förste som skrifteligen gratulerat mig, och detta är således ett bevis att Du lika varmt fortfar att intressera Dig för min välgång. Var öfvertygad att jag alltid med lika hjertlighet erkänner Din tillgifvenhet och att inga yttre omständigheter eller förhållanden kunna förändra mina känslor för en Vän, som äger så många anspråk på mitt oinskränkta förtroende. Jag har nu vid 42 års ålder [1] kommit till den högsta rang, som man kan uppnå i vårt Land och som min salige Fader erhöll då han redan var 60 år gammal. Det embete jag för närvarande innehar har jag icke sökt; tvertom har jag dervid följt den princip att förhålla mig fullkomligen passift i saken, sedan ryktet redan nog allmänt designerade mig till platsen, på det mine månge fiender och afvundsmän icke skulle deruti finna ytterligare anledningar till förebråelser och anmärkningar. Jag blef, som Du

[1] Mannerheim hade vid tidpunkten för sin utnämning och brevets nedskrivande ännu icke fyllt 42 år.

väl hört, kallad till Petersburg, och då Presidentsbeställningen erböds mig, ansåg jag mig sjelf och min egen välfärd skyldig att emottaga densamma; likväl fästade jag dervid det uttryckliga vilkor att jag skulle få föreslå HofRättens blifvande personal, hvilket var högst nödvändigt för att motverka Walleens [1] och andres princip att alla de yngste Ledamöterne ifrån de äldre HofRätterne borde hitflyttas, hvarigenom man åstadkommit en verklig scandal för Landet inför Kejsare Rikets närbelägne hufvudstad. — Såsom HofRätten deremot nu är componerad, kan den säkert icke ens af de argaste häcklare tadlas, och detta anser jag för mitt första steg att familiarisera mig med den emot mig oblida opinionen å Juristernes sida. — Resten skall framtiden tillvägabringa och för min del vill jag dervid intet underlåta. — Du kan tryggt säga mig nu och framdeles allt hvad Du härom tänker. Gerna emottager jag Dina ifrån välviljan utgångne råd, ja äfven förmaningar och tillrättavisningar, då jag någon gång kunnat fela. — Allt hvarpå Du alluderar i Ditt bref känner jag fullkomligen väl; men inför mitt eget samvete vet jag ock lika väl huru orätt man gjort mig. Min 7-åriga Läneförvaltning lemnar jag med en inre tillfredsställelse, som icke alla Gouverneurer torde kunna berömma sig af. Utom en alldeles fläckfri tjensteförteckning, torde både Wasa och Wiborgs Län länge erinra sig det goda och allmänt nyttiga jag der uträttat. Här har jag afhjelpt, om icke alldeles utrotat det skamlösa korpningssystemet och minskat de Allmogen ruinerande processerne, infört hvarjehanda förbättringar i administrationen, ökat Kronans intrader med 100,000 Rubel årligen, samt hvad Wiborgs Stad beträffar, uppsnyggat och reglerat den, samt skaffat Staden Police Ordning, Brandordning, Byggnadsordning och ordentlig Fattigvård, hvartill ännu kommer att Lazarett, Corrections-hus, Häkte och Spinnhuset i Willmanstrand bära vittne om de reorganisationer jag der verkställt och hvarigenom de kunna täfla med de bästa dylika inrättningar i Landet, så att min efterträdare skall emottaga Länet i helt annat skick än då jag tillträdde Styrelsen deraf efter den store Ramsay [2]. Allt detta sträcker sig ända till Vägar, Gästgifverier och till och med Verst-stolpar. Det är här så allmänt kändt att jag icke behöfver vara min egen loftalare. Nog skola de snart få se skillnad uti Stewen [3], i afseende å de till tjenstens bestridande erforderlige kunskaper samt den nerf och kraft att genomdrifva som böra finnas hos en Läne Styresman. Allt hade varit bra, om icke den der frälserättens införande hade jemväl hört till mina åligganden

[1] Prokuratorn, geheimerådet C. Walleen.

[2] C. A. Ramsay, sedermera ledamot av senatens ekonomiedepartement och geheimeråd.

[3] F. Stewen efterträdde Mannerheim som landshövding (guvernör) i Viborg.

och kunnat aflöpa utan blodsutgjutelse. Saken måste dock, sedan det en gång skulle gå derhän och hvaremot jag arbetade i det längsta, genomdrifvas med kraft och alfvar, på det Regeringen ej skulle compromettera sig för svaghet och flathet. Att saken med Länsman Strömberg skulle taga sådant slut som den fick, det kunde hvilken man med någon insigt uti våra politiska förhållanden ifrån början förutse och derföre hade varit bäst att följa mitt råd att deraf ej göra någon Domstols-sak för att ej compromettera vår lagskipning. Hvad saken för öfrigt angår, så är jag ingalunda driffjädern till hvad som skett, ehuru mine fiender sökt begagna detta vapen för att stämma opinionen emot mig. De rapporter jag deruti till Furst M. aflåtit äro sådane att de kunna uppläsas på Torget. Att Strömberg lösgafs ur häktet, dertill hade jag ej tillstyrkt, och då han andra gången af HäradsRätten dit inskickades, anhöll jag tvertom hos Fursten att han måtte få der förblifva tills slutlig dom fallit. Endast första gången då han skulle till Tinget utsändas bad jag det honom kunde tillåtas att sjelf resa dit utan att framföras i jern och fångkläder; detta är det enda man kan förebrå mig och dertill ansåg jag mig pligtig för vidmagthållande af allmänt lugn och säkerhet på en tid då en stor del af Länets folkmassa var i gäsning. Inom mig sjelf vet jag mig hafva endast handlat af pligt och öfvertygelse om hvad Finlands politiska väl påkallat. Åbo HofRätts kitslighet emot denne Strömberg, som betedde sig dumt men aldeles icke som en mördare, ty uti mordgerningen var han enligt min öfvertygelse aldeles oskyldig, har skadat Landet mer än man tror, och aldeles icke mitt förhållande i saker. Man kan skatta sig lycklig att det dermed slutades och att icke värre ondt träffat Landet, som nog lätt kunnat hända. I stället för att tadla mig borde man hålla mig räkning för hvad jag deruti kunnat jemnka. Emedlertid har denna sak föranledt inrättningen af Wiborgs HofRätt, Åbo HofRätts discredit och ajournerande, som jag tror, af den vanliga årspromotionen af Nådebevisningar för Finland. Felet ligger icke hos mig utan, som jag sagt, hos Åbo HofRätt. Men alla som ej fått band och titlar skylla mig derföre, och deri ligger den mesta argheten emot mig ibland våre namnamsjägare. Mycket har jag för den elaka stämningen att tacka min hufvudfiende Tamelander[1] — — — — — — —; han hade en verksam agent för sina intriger uti den af Åbo HofRätt såsom domare hitskickade Peterson[2], som är Procopés[3] protégé, och denne Assessor, som styr Åbo HofRätt och är en af de störste skrikare och oppositionsmän, har höjt sin röst emot mig. Desslikes hafva andra skrikare ibland juristligan följt ström-

[1] Mannerheims landssekreterare B. A. Tamelander.

[2] Hovrättskanslisten P. Peterson (slutligen prokurator).

[3] Hovrättsassessorn C. R. Procopé (slutligen president i Åbo hovrätt).

men åt, och dertill räknar jag det nybakade HofrättsRådet Gadd[1] från Helsingfors, — — — — — Walleen har jag ock fått emot mig, men detta mest i arf efter min salig Far, och den förtjenstfulle B:n Klinckowström skall icke heller vara god på mig, har jag hört, utan att jag vet mig förskyllt denna onåd. H. E. for till och med till Petersburg under min dervaro för att motarbeta min utnämning till President, men kom post festum. — Under min vistelse i Petersburg hade jag tillfälle att observera mycket och erhålla många märkvärdiga bidrag till vår nuvarande Administrations historia, men derom spar jag att förtälja till dess vi träffas i Helsingfors, som jag hoppas, i början af Augusti. — Nu har Du, min heders Vän, fått en lång sjöförklaring. Låt mig med första veta att Du fått den och att den ej fallit i omilda händer. Förstör ock detta bref — Jag är rätt nöjd med min nya befattning, der jag, sedan urverket en gång är uppdraget, hoppas finna lugn och oberoende efter stormen, ty att vara Gouverneur i Wiborgs Län, derifrån må hvar och en be Gud bevara sig. Nu hvilar jag mig i den fria naturen här på landet, hvarest jag bott jemnt en vecka. Jag har nemligen nödgats lemna mitt hittills innehafda obeqväma palats, som framdeles blir HofRättshus. — — —

Din trofaste Vän
Carolus.

Mannerheims självförsvar fritager honom från beskyllningen att ha framkallat tillämpningen av donationsförordningen; han säger sig tvärtom ha i det längsta arbetat däremot, om ock han tillika erkänner sig ha varit för kraftiga mått och steg, då en gång beslutet om tillämpningen stod fast. Vad Mannerheim anför om sitt förhållande i målet mot Strömberg kan däremot knappast anses utgöra mer än förmildrande omständigheter. Det är tydligt att Mannerheim icke med tillbörlig energi protesterat emot generalguvernörens olagliga ingripande i rättskipningen genom befallningarna om Strömbergs frigivande ur häktet. Mannerheims åsikt, att Åbo hovrätt bort låta sig leda av andra hänsyn än sin uppfattning av lag och rätt ävensom att åtal mot Strömberg ej bort anställas, kan icke heller anses riktig eller överensstämmande med svensk-finsk rättsåskådning. Men det torde böra medges, att Mannerheims ställning

[1] Hovrättsassessorn C. E. Gadd (slutligen prokurator och president i Viborgs hovrätt) hade 1839 erhållit hovrättsråds titel.

var svår och att han handlade, såsom han själv säger, »av övertygelse om vad Finlands politiska väl påkallat».

Också det erkännandet måste givas Mannerheim, att han efter hovrättens inrättande sammansatte denna så, att den från början kom att åtnjuta förtroende: från de äldre hovrätterna och från senatens justitiedepartement erhöll han över huvud goda krafter med fosterländskt sinnelag[1]. Våra hovrätters bästa traditioner skulle fortleva även i den nya hovrätten, därför borgade dess sammansättning.

Det tal presidenten Mannerheim höll vid hovrättens högtidliga invigning den 1 oktober 1839 vittnade även därom. Efter att först ha framfört undersåtliga tacksamhets- och vördnadsbetygelser för kejsar Nikolai och lovprisat hans omsorger om rättskipningen såväl i Ryssland som i Finland, yttrade Mannerheim: »Det skall bliva denna överdomstols allvarligaste bemödande att inom den för henne utstakade verkningskrets motsvara Monarkens faderliga avsikter, att freda och skydda envar vid sin rätt och egendom, att befordra den brottslige till sitt välförtjänta straff, att jämnt och oväldigt handhava viktskålen, att blotta svärdet endast till den våldfördes hägn och missgärningsmannens skräck. Finlands tvenne äldre överdomstolar, varest vi alla längre eller kortare tid förvärvat oss de för domarekallet nödiga insikter, lämna oss vid våra ansvarsfulla plikters uppfyllande de värdigaste efterdömen; deras namn är frejdat i landets hävder; vi skola vinnlägga oss att Viborgs hovrätt likaledes måtte bliva förtjänt av våra landsmäns aktning och förtroende.»

[1] Bland dem voro åtminstone två unga assessorer, J. E. Bergbom och V. Furuhjelm, vilka sedermera som senatsledamöter, den senare slutligen som Viborgs hovrätts president, gjort sig kända för framstående skicklighet.

Adolf Ivar Arwidsson och Alexander Armfelt.

Ett bidrag till den förres biografi.

Av

KURT ANTELL.

För en finländsk patriot under det första halvseklet av föreningen med Ryssland kunde ödet gestalta sig i hög grad olika. Medan vägen för en högättad och begåvad man med Alexander Armfelts av traditionell monarkism präglade läggning och politiska tro låg klart utstakad — ämbetsmannavägen till den högsta förtroendeposten i landet — ledde den lovande Åbomagistern A. I. Arwidssons lyckligt begynta bana över stock och sten och slutligen ohjälpligt ut ur det fosterland han med hänförelse föresatt sig att tjäna. Vad som i dessa konträrt motsatta livsvägar var ödesbestämt i allmänna förutsättningar och yttre förhållanden skall här icke utredas; de olika politiska riktlinjer, som de båda representerade, hade i och för sig icke bort löpa ut i en dramatisk motsättning av angivna mått. Som en antydan om var lösningen av problemet står att söka må endast framhållas, att Arwidson ville skapa *politisk teori*, en politisk skola, för vilken tiden icke var inne, medan Armfelt på realiteternas relativt fastare mark eftersträvade och skapade en *politisk praxis*. Att bådas strävanden framsprungit ur en sällsynt hög patriotisk anda samt att bådas verk, ehuru på olika vis, blivit av bestående värde, må yttermera betonas.

Det har synts mig äga ett visst intresse att erfara, huru dessa utmärkta män tangera varandra, i synnerhet som kontakten icke saknar effekt och betydelse.

I den lilla värld den bildade klassen i Åbo utgjorde kunde Arwidsson icke undgå att möta den några år yngre Alexander

Armfelt, kanslers son, vilken efter att tidigare hava besökt universiteten i Uppsala och Edinburg år 1813 inskrevs vid akademien i Åbo, där han också senare vistades såsom officer vid Åbo infanteriregemente. Att även Arwidsson hörde till »le beau monde», som förstod att roa sig med slädpartier och annat, framgår av anteckningar i Winters dagbok. I detta sällskapsliv intog familjen Armfelt en framstående plats och här anknöt Arwidsson redan under sommaren 1815 bekantskap med Jeanette Armfelt, hans blivande maka. Hon var, som bekant, dotter till marinofficeren Fredrik Armfelt och sålunda bl. a. fostersyster till den av Gustaf Mauritz adopterade Vava Armfelt, vilken stod halvbrodern Alexander mycket nära. Att relationerna mellan magistern och docenten Arwidsson och den unga juristen av den högättade familjen blevo alldeles ytliga, måtte dock ha berott på olika intressen. Trots den omfattande vetenskapliga skolningen, anlagd av fadern med tanke på en diplomatisk karrier[1], drogs Alexander Armfelts håg, måhända under intryck av de napoleonska krigen, i vilka han deltog, mot uniformsrocken och sålunda rätt långt från de humanistiska och litterära intressen, som odlades av Arwidsson och hans vänner. Därtill kom, att Alexander Armfelt åtnjutit undervisning av den av hans far protegerade jurisprofessorn Daniel Myreen, Svergessvensk till börden, vars renläriga uppfattning, framförd i en uppsats i Åbo allmänna tidning hösten 1818, »Kort öfversigt af de fördelar Finland vunnit genom sin lyckliga förening med Ryska riket under Kejsar Alexanders spira», väckt Arwidssons ovilja och givit anledning till dennes anonyma »Bref från Finland af en resande Svensk», publicerade i »Nya Extra Posten» sept. 1820[2]. Att Arwidsson var den borne oppositionsmannen, medan Armfelt helt säkert räknades till »patrioternas» trogna, bidrog naturligtvis i sin mån att fjärma dem från varandra.

[1] I »Armfeltska arkivet», deponerat på Finlands Statsarkiv, som med största tillmötesgående ställts till mitt förfogande för denna uppgift av greve C. A. Armfelt på Åminne, ingår en handskrift, undertecknad av Gustaf Mauritz Armfelt, med rubriken »Etudes essentielles pour Alexandre.»

[2] Jfr G. Heinricius: »Om A. I. Arwidssons förvisning från Åbo akademi och bortflyttning från Finland,» Sv. Litt. Sällsk:s Förh. o. Upps. 22 (1909) sid. 34.

Huru nära Åminnefamiljen dock kände sig stå till A. I. Arwidsson efter förlovningen med Jeanette Armfelt, vilken ingåtts våren 1822, visade de mått och steg, som togos av denna familj för att lindra följderna av förvisningen från akademien. Den 23 nov. 1822 skriver vicekansler Aminoff till Rehbinder bl. a.[1]: »I dessa dagar begärde den stolta högt förnäma Grefvinnan (påtagligen Hedvig Ulrika Armfelt, f. De la Gardie, Gustaf Mauritz' ädla maka) ett enskilt samtal med mig, då hon nedsteg och begärde mitt förord för Arwidson, som enligt hennes egna ord befinner sig högst olycklig, jemte den familie i hvilken han engagerat sig — — —». Diskussionen blev långvarig, berättar Aminoff, och slöts med ett löfte att Aminoff skulle göra vad på honom ankom till Arwidssons upprättelse, men med tillägget »att *de* (hon med flere af den ligan kunde härvid känna igen sig sjelfva), som oblygt klandrade Kejsarens Befallning, derigenom än mer skadat honom, och aflägsnat upprättelse med mera. — — —» Aminoffs tveksamt framförda förslag, att Arwidsson skulle rehabiliteras, torde även senare rönt inflytande av en dylik påtryckning. I brevet av den 9 april 1823 heter det på tal om upprättelse för Arwidsson: »*Vederbörande* ligger över mig dagligen derom.» På Rehbinders oförsonlighet verkade dessa förböner emellertid icke såsom de voro avsedda. »Den Armfeltska höga famillens intervention förtjenar intet afseende,» resolverar han i brev till Aminoff av den 20 juni. »Den begär och pretenderar alt — är jag nöjd med intet — otacksamhet caracteriserar henne.» Tanken finner gensvar hos Aminoff, som den 30 juni skriver: »Den höge A-Famillens tacksamhet har jag nog drygt äfven varit ett mål före.» Ansträngningarna hade misslyckats, och Arwidssons beslut att emigrera gav sig som en naturlig följd av den misströstan och bitterhet de förspillda mödorna väckt.

Därmed tycktes Arwidssons öde beseglat. Den 7 okt. 1823 anlände han till Stockholm, följande vår började hans tjänstgöring vid kungliga biblioteket, och den 25 november 1824 stod, alla farhågor för att partiet skulle gå om intet till trots, hans bröllop med Jeanette Armfelt. Huru försöket att sommaren

[1] A. a. sid. 109, 112 och 113.

1827 gästa hemlandet i egenskap av svensk medborgare och svensk tjänsteman resulterade i ett formligt förbud att vistas i »Finland och ryska området» har skildrats av Estlander[1]. Förhållandet bestyrktes genom avslaget på Arwidssons förfrågan om tillåtelse att följande år besöka Finland för arvsangelägenheter efter fadern, som under tiden avlidit.

Från den period som följde och icke långt efter att Arwidssons stora vidräkning med de politiska förhållandena i Finland, »Finland och dess framtid,» utkommit under pseudonymen Pekka Kuoharinens täckmantel, daterar sig ett brev från Arwidsson till Alexander Armfelt, för tiden adjoint hos ministerstatssekreteraren. Det är ett vanligt rekommendationsbrev, skrivet den 26 jan. 1839 för Arwidssons systerson Otto Meurman, vilken sökte sig såsom officer till ett regemente i Petersburg. Brevet är märkligt endast emedan det, såsom Arwidsson säger, torde förefalla »ganska eget att se ett så kalladt rekomendationsbref af en person hvilken, framför alla andra, sjelf behöfde ett sådant», och på grund av den speciella motivering som gives: »— men som Herr Grefven innehar nära samma plats, från hvilken Herr Grefvens ädle fader verkade så mycket godt för sitt fosterland, vågar jag förmoda, att den som bär en så djup vördnad för hans stora minne, åtminstone icke skall väcka missnöje hos hans son, hvilken så rastlöst sträfvar att uppnå en så hög förebild.» Med kännedom om Arwidssons av starka personligheter lätt påverkade sinne — vi hänvisa till hans oförställda beundran för kejsar Alexander — gör man säkert rätt i att ur artighetsfrasen utläsa en svärmisk känsla, liknande hjältedyrkan, för gustavianens lysande, av underbara öden omstrålade gestalt. Att något av denna aktning övergått på sonen tyckas mig slutorden giva vid handen: »Jag skulle icke tillåta mig detta, i fall det ej vore allmänt bekant, med hvilken patriotisk känsla Herr Grefven omfattar sitt fosterland och dem af dess söner, som deraf göra sig förtjente.»

Det skulle icke dröja länge förrän Arwidsson för egen räkning sökte utnyttja Armfelts patriotiska sinnelag. Redan år

[1] C. G. Estlander: »Arwidsson som publicist i Åbo». Sv. Litt. Sällsk:s Förh. o. Upps. 8 (1894), sid. 171 ff.

1839 torde tanken att åter besöka hemlandet ha vaknat hos Arwidsson. I brev till Engelbrekt Rancken[1] av 12 juli 1839 meddelade han, att han var bjuden till promotionen (jubelfesten 1840) i Helsingfors, men att nya hinder troligen skulle uppstå. I mars 1840 underrättar Arwidsson samma vän, att hans resor till Finland i sommar säkert torka in samt att han ur tillförlitlig källa vet, att hans namn står kvar i ryska legationens i Stockholm svarta bok och passpåskrift sålunda komme att förvägras. I slutet av maj bekräftar han, att resan icke blir av och tillägger, att det också knappast vore rådligt, sedan Pekkas anonymitet blivit alltmera genomskinlig. Först mer än ett år senare bekänner han för Rancken, att han har en fundering att hälsa på sin gamla mor; »men jag ville resa ända till P:burg. Du vet, att jag ej gerna gör något till hälften, och skall jag en gång åstad, så skall det ske i botten. Men detta är ännu blott ett infall. Mycket kan förändra sig till dess.» Från denna stund regeras Arwidsson av idén att med svenskt statsstipendium göra en resa till Petersburg via Finland. Syftemålet med denna resa var sammansatt; till lusten att återse sin mor och sina vänner i Finland samt att göra vetenskapliga upptäckter sällade sig en dunkel drift att tränga *in medias res;* möjligheten att »under offentlig mantel» komma ända till Petersburg eggade Arwidssons äventyrslust och ambition. Samtidigt som han hos konungen anhöll om reseunderstöd, vilket av Vitterhetsakademien tillstyrktes in amplissima forma, sökte han genom ryske generalkonsuln i Stockholm Lavonius, »en äkta hederlig finne», sondera terrängen i Petersburg. Den omständigheten att Arwidssons oresonlige motståndare Rehbinder var borta och att Alexander Armfelt beklädde dennes ämbete tycktes båda gott för portförbudets upphävande. Men den numera tämligen allmänt antagna identiteten med åtminstone en av de anonyme broschyrförfattare, som väckt så stort uppseende, låg ohjälpligt i vägen för Arwidssons planer. I dec. 1841 berättar Arwidsson att han

---

[1] Brev, publicerade av J. O. I. Rancken i en uppsats om A. I. Arwidssons landsförvisning etc. i Helsingfors Dagblad 1879. Originalbreven, vilka till ett antal av 370 förvaras i Vasa lycei bibliotek, hava icke varit mig tillgängliga.

känt sig för i Petersburg, men att Armfelt skall hava skakat på huvudet och förmenat, att stora svårigheter komma att möta, i synnerhet som Arwidsson där misstänktes för att vara identisk med tvenne »verrufene Kerls» P. Kuoharinen och O. Kekäläinen. Skrifterna hade blivit översatta till ryska för furst Menschikoffs räkning.

Konungens resolution på ansökan om reseunderstöd, vilken Arwidsson motsåg med tillförsikt, väntades till början av 1842, men resultatet måtte ha varit negativt. I slutet av året torde anhållan ha förnyats, även denna gång med Vitterhetsakademiens högsta förord. Men den 3 febr. 1843 skriver Arwidsson till Rancken: »Elä pelkää, jag kommer ej till Ryssland. Man har ej nog penningar.» Och vidare: »Resan till Ryssland har lika mycket intresserat mig, som den varit mig likgiltig; det förra både för att få se vännerna i Finland och göra upptäckter i vår historia; det sednare, emedan jag skulle hafva skam för alltsamman, ifall ingenting upptäcktes — —. Men jag tror, i alla fall, att jag gör ännu en tredje ansökning, till nästa år.» Samma dag skriver Arwidsson till en annan av sina vänner, mag. Claes Collan[1], vilken vistades i Moskva för ryska språkstudier, och meddelar att ingen resa i år kommer till stånd. »Jag får ej anslag dertill; man har inga penningar.» Han säger sig emellertid gärna vilja veta, huruvida ej Novgorod och Moskva erbjuda gamla handlingar rörande Sverige. Och han riktar en varm vädjan till vännen att ej försumma tillfället till arkivforskningar samt att uppgiva datum och titlar på vad han finner. »Mycket kunde vara att vinna för både Finland och Sverige.» Han skulle söka få Collan antagen till korresponderande ledamot av »Sällskapet för Skandinaviska Handlingarna», blott denne ville verka för saken. — Ur detta brev framlyser det starka historiska intresse, som var ett av motiven till Arwidssons förehavanden och som just vid denna tid mognade till beslutet att utgiva »Handlingar till upplysning af Finlands häfder». Men utom av fornforskarhågen drevs Arwidsson av ett nit för framtiden, varom i sin mån även följande, av nya dokument belysta, betydelsefulla episod ur hans liv bär vittne.

---

[1] Brev från A. I. Arwidsson till Claes Collan, Sv. Litt. Sällsk:s arkiv N:o 101.

Vid sidan av den gamla, ännu icke uppgivna planen att göra en vetenskaplig resa till Petersburg, fick Arwidsson på våren 1843 ett nytt uppslag, som måhända mera direkt skulle leda till målet. Han fattade pennan och tillskrev ministerstatssekreteraren, greve Alexander Armfelt följande brev[1]:

Eders Excellens!

Troligen skall det öfverraska Eders Excellens, att se sig uppvaktad med bref från mig, i de förhållanden jag stått, och kanske ännu står till »de väldige i landena». Jag vågar försäkra Eders Excellens, att jag aldrig tillåtit mig detta steg, om det ej gälde en sak, som hos mig nedtystar alla betänkligheter; ty jag önskar att kunna gagna mitt gamla fosterland, hvilket jag ännu djerfves älska, ehuru alla band oss emellan äro slitna, samt till och med hvarje öfvergångs planka bortryckt.

Af närlagde prenumerations lista täckes Eders Excellens inhemta, att jag ernat utgifva en samling af *Handlingar till Upplysning af Finlands Häfder.* Som dessa finnas uti våra Svenska arkiver, kan detta, utan stora kostnader, icke verkställas af andra än dem, som äro bosatte härstädes. Men för att, om möjligt, försäkra mig emot förluster, — på vinst räknar jag icke — har jag öppnat prenumeration å dem. Med denna samling kan man troligen räkna på uppmuntran vid dess början; men under fortsatt utgifning blir dess sannolika öde, att afsättningen minskas starkt, genom prenumeranters död, iråkade obestånd och stundom af bristande ihärdighet hos afnämarne. Dessutom, ehuru vigtiga de också kunna vara för häfdeforskningen, äro de sällan roande för en syslolös läsning, och för allmänt gagn offrar man ogerna sin skärf. Ett företag af denna art kan således svårligen fortsättas, utan offentlig mellankomst, och hos oss finnes härtill ett serskildt anvisadt anslag. Detta har regeringen begagnat, bland annat, att inlösa 200 ex. af de utaf mig utgifna *Svenska Fornsånger*, samt något af *Calonii Arbeten*, hvilka utdelas till gymnasier och skolor, samt utländska sällskaper, och återstoden förvaras till framtida tillgång.

Uti lika ändamål vågar jag denna gång vända mig till Eders Excellens. Skulle Eders Excellens finna företaget af vigt, eller nytta för den Finska häfdeforskningen, och således förtjent af uppmuntran, är jag öfvertygad, att Eders Excellens använder sin inflytelserika mellankomst, att skydda det från att afstadna, genom förluster för utgifvaren. Eders Excellens täckes finna, att det enklaste medlet i sådant fall, vore, att Finska staten prenumererade på ett antal ex., så länge utgifvandet fortgår; något annat understöd kan jag, såsom utländning, icke

[1] Breven från Arwidsson till Armfelt, i likhet med det ovan refererade av d. 26 jan. 1839, i »Armfeltska arkivet».

emottaga. Skulle utgifvarens namn verka något hinder, så får han fortsätta, utan uppmuntran, så länge han förmår; och sedan må tacknämligare män vidtaga, eller de rika skatterna förblifva begrafne!

Eders Excellens' tid är för mycket dyrbar, att uppoffras till besvarande af alla till Ed. Excellens ankommande bref. Jag har aldrig haft en tanke ditåt, — ställningar och förhållanden oberäknade! Jag anhåller blott, att Eders Excellens täckes, på någon väg, låta mig återfå närlagde prenumerations lista, antingen blank eller med påteckning af det antal exemplar, hvarå möjligen prenumereras; i sednare fallet, jemte anvisning hvar exemplaren skola aflemnas och inlösas.

Uti Kongl. Riksarkivet härstädes finnes ett antal Ryska bref och andra handskrifter, hvilka ingen här förstår att läsa. Törhända kunna de vara af värde för arkeografiska sällskapet i Petersburg. En del af dem förvaras bland så kallade hemliga ministeriela handlingar; men huruvida de rätteligen höra dit veta vi icke, som ej kunna läsa dem.

Jag utber mig den äran, att, med fullkomlig Högaktning, teckna mig Eders Excellences

ödmjukaste tjenare
A. I. Arwidsson.

Stockholm den 7 April 1843.

Armfelt har på Arwidssons brev antecknat orden: »parler au prince p: Norvège». Detta antyder, att »fallet Arwidsson», troligen på vanlig diplomatisk väg, blivit föremål för en hänvändning till kronprins Oskar, Norges regent, som vid denna tid vistades i Stockholm. Kronprinsen var personligen bekant med Arwidsson allt sedan dennes besök i Upsala 1818. Att Armfelt fann skäl att beröra frågan om Arwidsson med den svenska kronprinsen, hänvisar oss till antagandet, att utrikespolitisk hänsyn spelat in även i fråga om det svenska statsstipendiet. Måhända hade dylik hänsyn till och med varit avgörande för konungens avslag, ehuru Arwidsson själv endast vet av ekonomiska skäl

Armfelts svar[1], avgivet i det närmaste en månad senare, hade följande officiösa karaktär, vältaligt genom sin tystnad på den avgörande punkten.

Högädle Herr Kongl. Bibliothekarie!

Då jag fullkomligt inser vigten af det arbete, Herr Kongl. Bibliothekarien är sinnad att under titel af *Handlingar till Upplysning af Finlands Häfder* utgifva, har jag med nöje antecknat mig å härhos

[1] Bland A. I. Arwidssons papper i Kungl. Biblioteket i Stockholm.

återgående Prenumerationslista för ett antal af Tjugu Exemplar; Och behagade Herr Kongl. Bibliothekarien framdeles, efter hand som arbetet utkommer, befordra detsamma mig tillhanda genom någon Bokhandlare i Helsingfors, äfvensom tillåta mig att på samma väg afbörda mig Prenumerations medlen.

Hvad angår de Ryska handskrifter, Herr Kongl. Bibliothekarien förmäler vara förvarade uti Kongl. Riks Arkivet, vet jag icke, huruvida de ej redan blifvit genomgångna af Collegii Rådet Solovieff[1], som å härvarande Archeografiska Commissions vägnar anställt forskningar efter dylika handskrifter i Sverige. Skulle detta icke vara händelsen, får jag äran anhålla om upplysning, huruvida Herr Kongl. Bibliothekarien tror det vara tillåtet att taga ifrågavarande handskrifter under pröfning, derest någon för sådant ändamål skulle blifva härifrån afskickad.

Med högaktning framhärdar jag Högädle Herr Kongl. Bibliothekariens

Ödmjukaste tjenare

Alex. Armfelt.

St. Petersburg den 24 April / 6 Maji 1843.

Till Kongl. Bibliothekarien Adolf Ivar Arwidsson i Stockholm.

Armfelts svarsskrivelse gav upphov till ett nytt brev från Arwidsson, vilket klargör den egentliga avsikten med Arwidssons anhållan och ger uttryck åt de känslor och tankar, som svaret framkallade. I detta brev, som genom sin ställvis glänsande stil, sin knappa uttrycksfullhet utgör ett synnerligen talande dokument, kulminerar den tragiska motsättningen mellan de två patrioterna, som förenades av en återhållen, men likväl

[1] Solovjeff, Sergei, f. 1796 i Moskva. E. o. professor i ryska språket och litteraturen vid universitetet i Helsingfors 1830. Företog åren 1837—1840 resor till Sverige, Norge och Danmark i historiskt och arkeologiskt syfte. Ledamot av Arkeografiska kommissionen i St. Petersburg samt av Kongl. Nord. Oldskrift-Selskabet i Köpenhamn. Avsked med pension från befattningen vid universitetet 3 febr. 1843, sedan rektor af Ursin i brev till t. f. kansler av 14 jan. samma år framfört en anhållan om hans avlägsnande. Universitetslärarne hade hotat att hos vicekansler uppsäga kamratskapet med S., på grund av dennes beteende mot en rysk köpman i Borgå, vilket betecknas som nedrigt och säges hava vunnit en för universitetet olycklig offentlighet. (Armfeltska arkivet) S. avled å estländska fattigvårdens sjukhus i Reval 1857.

omisskännlig sympati och av känslan för ett gemensamt, för båda lika dyrbart fädernesland. Brevet lyder:

Eders Excellens!

Jag har haft den utmärkta äran, att emottaga Eders Excellens' bref af den 6 innev., och skulle för ingen del hafva vågat besvära Eders Excellens med ett svar därå, i fall ej frågan om de Ryska handskrifterna och brefven gjort detta nödigt, för att undvika en utskickning för deras skull. Antalet af dem är, efter hvad jag, genom ytterligare undersökningar, erfarit, icke så stort, att de förtjena en serskild utskickad. Kollegiirådet Solovieff har icke sett dem, åtminstone ej alla, och alldeles icke brefven. Dessa sednare har jag låtit undersöka genom en Svensk, som vistats flera år i Ryssland och talar Ryska, men språket i dem är Slavonskt, och handstilen har många abbreviaturer, så att han ej kunde reda sig med dem. En del af dem äro från Peter I:s tid. Af honom finnas, dessutom, åtskilliga tjenstefullmagter, till generaler, m. m. — I alla fall anser jag dem vara för få till antalet (innehållet obekant), för att förtjena en egen utskickad. Möjligen kunde Ryska legationen härstädes, eller någon resande, skicklig i sådana stycker, först undersöka deras värde, innan vidare åtgärd vidtages. — Våra arkiver stå öppna för en hvar; äfven för fremlingar.

Sedan detta bref blifvit af omständigheterna föranledt, vågar jag anhålla om Eders Excellens öfverseende, om jag ännu en gång tager mig friheten att yttra några ord, om de *Finska Handlingarne*. Då jag härmed dristade att vända mig till Eders Excellens, var hufvud ändamålet, att möjligen försäkra mig om en fortfarande utgifning af en samling, hvilken jag anser kunna blifva af vigt, för det gamla, kära fosterlandets häfder. Men jag vidgår nu öppet, att derunder dolde sig ännu en annan beräkning. Det svar jag möjligen kunde erhålla, blef en ovilkorlig afmätare af min nuvarande ställning till de magtägande der borta. Ett bifall, en icke vågad framställning om saken, eller ett afslag, sade mig allt hvad jag behöfde veta, eller kunde begära att få veta. Jag har fått svar. — Ursäkta Eders Excellens; misstyck åtminstone icke mycket, om jag talat Malabariska, för att få svar på Chinesiska! Lotten är nu kastad, och jag vet hvad min frid tillhörer!

Jag hade icke tillåtit mig att yttra detta för Eders Excellens, i fall det ej utgjorde grundorsaken till nedanstående. Eders Excellens har haft den godheten, att enskildt, prenumerera på 20 ex. Det var en mæcenatisk påteckning; men, jag ber tusende gångor om ursäkt, jag kan omöjligen emottaga den. Uti vigtiga förhållanden gör jag anspråk på statens mellankomst, eller får saken stå sitt kast; och jag fortsätter företaget, så länge det icke ger förlust. Uteblifven prenumeration från statens sida bevisar, ringast sagdt, att jag ej är en *persona grata;*

Eders Excellens påskrift, ehuru mæcenatisk, är föranledd, för att icke säga framtvingad, af min hemställan; antalet af ex. är vida större, än Eders Excellens någonsin kan använda; det hela är framkalladt af en patriotisk önskan att göra något, då omständigheterna hindra att göra allt; sammanlagdt, jag kan ej emottaga prenumerationen, jag sänder inga ex. för Eders Excellens' räkning. Förlåt mig detta, Ers Excellens! Jag kan icke handla annorlunda; och jag är öfvertygad, att Eders Excellens gillar min åsigt af saken, sedd från min plats, och mina förhållanden, jemte den synpunkt dessa måste uppställa.

Jag tager för alldeles afgjort att Ers Excellens icke besvarar detta bref, och jag vågar till och med ödmjukast anhålla, att detta ej måtte ske. Det finnes vissa ömtåliga förhållanden, hvilka blifva ännu mera smärtsamma, då de vidröras; gamla sår helna icke, om de oroas! Jag föranledes till denna kanhända besynnerliga anhållan, af den utaf mig lätt insedda nödvändigheten, att tredje man måste såsom skrivare biträde, invigas i kunskapen om svarets innehåll. Ursäkta mig, E. E., jag har kanske yttrat mig för mycket uppriktigt i detta fall; men det är mig omöjligt, att qväfva den känsla, som i detta ögonblick besegrar det afseende jag borde fästa vid våra så vidt olika platser i samhället. Men äfven om E. Excellens skulle misstycka detta mitt öppna språk, kan sådant icke hindra mig, att fortfarande hysa samma utmärkta högaktning, som hittills, för en af mitt gamla, älskade fosterlands varmaste patrioter, och hvarmed jag har äran teckna mig Eders Excellens'

ödmjukaste tjenare
A. I. Arwidsson.

Stockholm den 16 Maj 1843.

Huru djupt Arwidsson tog det, som han tyckte, i mer än ett avseende avgörande svaret på sin framställning till Armfelt, till vilken han anknutit hemliga, halft medvetna förhoppningar, visa några rader, som han den 23 maj skrev till Rancken. »Under sednare tider har jag studerat, huru man kan fråga om Kajsa, för att få svar om Lena, och har dermed nyligen gjort ett försök, hvilket gaf det resultat, att jag aldrig torde komma att se det gamla Finland mera. — —» Men driven av sin längtan till Finland och kanske av begär om visshet, gör han ännu i juni en förfrågan hos ryska legationen och får till svar, att porten fortfar att vara stängd. »Ser du», skriver han till Rancken, »la terreur panique fortfar ännu.»

Ett brev från Ritterschafts-Sekreter von Brerau i Reval, med uppgift om ett stort antal brev från Erik XIV till Svante

Sture samt från Jacob de la Gardie till diverse personer, återväcker Arwidssons »gamla lusta att resa till Ryssland.» »Columbus sökte sin odödlighet i vester, och vann den, genom sin fixa idé; min är lika fix åt öster,» skriver han till Rancken den 17 aug. samt ifrågasätter, att han skall inlämna ansökning om anslag inom föreskriven tid, »i fall andra funderingar icke mellankomma.» Ett brev från hemmet med meddelande om att hans gamla mor var dålig och blott hade en önskan kvar i livet, att få se sin son, gav ny fart åt Arwidssons strävanden. Han berättar själv för Rancken, att han omedelbart besökte Ihre, som skrev till svenske ministern i Petersburg. Men Armfelt var då i Finland, Menschikoff bortrest och Nesselrode ej tillstädes, och man begärde nya promemorior och upplysningar. »Min mor dog under tiden och jag har ingen anledning att vidare sträfva närmare Sibiriska gränsen,» säger Arwidsson, som önskat omtala planen först sedan den strandat och mot tysthetslöfte. Detta skedde i oktober. Den 15 nov. utgick från generalguvernören, furst Menschikoff till guvernören i Åbo en sekret befallning[1] att ej lägga hinder i vägen för Arwidssons ankomst till landet, »då han anmäler sig med behörigt pass från Stockholm.» »Men skulle han», heter det vidare i nämnda skrivelse, »komma att uppehålla sig någonstädes inom Länet, vore det ej öfverflödigt att öfver hans uppförande hafva hemlig uppsigt.» Härmed upphörde officiellt Arwidssons landsförvisning, om man får kalla det så, och till den, av olyckliga omständigheter, tragiskt nog, försenade lyckliga utgången, hade med all sannolikhet även Armfelt bidragit. Den 25 november fick Arwidsson genom Lavonius veta, att portförbudet upphävts samt att ryska legationen fått befallning att utstryka hans namn ur sin svarta bok. Men det var ohjälpligt för sent, och Arwidsson har endast bitter ironi för det myckna väsen passfrågan väckt och för den »översvinneliga nåd», som han numera ej i brådrasket ärnade begagna sig av.

Arwidssons senare besök i hemlandet höra egentligen ej till denna uppsats, då han veterligen vid dessa ej kom i beröring med Armfelt[2]. Någon vidare korrespondens dem emellan har tydligen ej

[1] Statsarkivet: Biographica Arwidsson.

[2] Se härom, förutom a. a. av Estlander, O. Gotenfelts

heller förekommit. Arwidsson skymtar endast ibland i Vava Armfelts brev, såsom då han år 1847 för Alex. Armfelts räkning översänder de två första delarna av Adlersparres »Handlingar», vilka innehålla fragment ur Gustaf Mauritz Armfelts memoarer, och med Crusenstolpe underhandlar om brev, som befinna sig i dennes ägo. Att Armfelt likväl bevarade ett speciellt intresse för Arwidsson synes mig framgå av det meddelande angående dennes besök i Helsingfors 1858, som han mottog av senator S. H. Antell, med vilken han under fyra decennier stod i förtrolig korrespondens.

Bladet hade vänt sig, när Arwidsson på våren 1858, snart 67 år gammal, återsåg fosterlandet för att aldrig mera lämna det. Han mottogs med hedersbetygelser från alla håll, även från regeringens sida. Detta dels emedan han år 1856 genom att ställa sig i spetsen för en insamling i Sverige till förmån för de nödlidande i Finland gjort sig förtjänt av fosterlandets särskilda tack, dels emedan han vid tiden för Krimkriget ådagalagt en anmärkningsvärd moderation, beroende å ena sidan därpå, att han blivit avkyld av »den kälkborgerliga Fennomaniska uppblåsthet», som numera rådde, »bemängd med afvoghet emot Sverige», å andra sidan på hans stigande motvilja för de liberala rabulisterna i Sverige. Att även generalguvernören, greve Berg, skulle ansluta sig till den medborgerliga hyllningen synes dock icke hava varit klart från början. S. H. Antell skriver härom d. 5 juni 1858 följande:

»Kongl. Bibliotek. Arwidsson som var här, har blifvit mycket firad. I början bekymrade hans härvaro mycket G. G. (=generalguvernören), som trodde att han vore en Svenska regeringens emissarie för befrämjandet af skandinavismens sak. Jag lyckades lugna honom derhän, att han bjöd A:n till middagen, ehuru denne, såsom förut bortbjuden, ej kunde begagna sig deraf. De

---

uppsats: Från A. I. Arwidssons sista lefnadsår, Sv. Litt. Sällsk. Förh. o. Upps. 15 (1902). Den av Estlander anförda guvernörsrapporten ang. Arwidssons vistelse i Helsingfors sommaren 1845 får sin förklaring av ovananförda sekreta befallning av 15 nov. 1843, vilken troligen även utgått till guvernören i Nylands län. — J. O. I. Rancken gör i sin uppsats i Helsingfors dagblad 1879 gällande, att Arwidsson skulle besökt Åbo även sommaren 1851.

hade emellertid en timmes tête à tête samma dag på eftermiddagen. Grefven var derefter mycket nöjd.»

Vad som yttrades vid detta tillfälle finnes självfallet — tyvärr! — icke upptecknat. Och vad som bidragit till att stämma den byråkratiske despoten milt mot den forne revolutionären kan man ej heller så noga veta. Måhända medverkade härtill ett politiskt skäl. Bergs anseende i Finland och Sverge hade nyss fått en svår knäck genom skandalen med generalguvernörens adjutant Lund, vilken i Stockholm falskeligen utgivit sig för en rysk officer, som ej förstod svenska, men avslöjats. Saken omtalas i samma brev av Antell, som säger, att greve Berg varit mycket bedrövad över denna händelse, emedan han nogsamt kunde finna, att hela världen skulle tro, att Lund var skickad som spion. Det ligger mycket nära till hands att antaga, att den sluge Berg nu tyckt sig ha funnit ett passande tillfälle att om möjligt utplåna det ogynnsamma intrycket härav.

Hälsad med tal, verser och studentsång, hyllningar av större värde än den visserligen märkliga upprättelse de offentliga myndigheterna bestått, fortsatte Arwidsson eriksgatan mot öster med kurs på födelsebygden Laukkas. Men i Wiborg stäcktes hans färd, här lyktades hans liv d. 21 juni, »under midsommarens tid, på årets längsta dag.»

Av Arwidssons biografer har Heinricius[1] i viss mån opponerat sig mot föreställningen, att Arwidsson kände vistelsen i Sverge som ett tvång. Heinricius hänvisar till hans många goda relationer där och å andra sidan till den oförståelse han mött i Finland, om vars framtid han ofta misströstade. Det förefaller dock som om förf. härvid icke fått sikte på den med tiden — och kanske med avtagande spänstighet — allt starkare längtan till hemlandet. De här skildrade olika planerna kring år 1843, som likväl, alla peka åt samma håll — vi minnas den fixa idén åt öster! — hade dock, synes det oss, kunnat leda ända till en återflyttning till Finland, om icke de politiska förhållandena och Arwidssons egen roll som politisk broschyrförfattare lagt oöverstigliga hinder i vägen. Alexander Armfelt, som säkert bekla-

[1] Heinricius a. a. pag. 118.

gade detta, måste, såsom Arwidsson träffande säger, nöja sig med att »göra något, då omständigheterna hindrade att göra allt.» Och Arwidsson sökte och fann måhända en tillfredsställelse i utgivningen av »Handlingar till upplysning af Finlands häfder», genom att sålunda, såsom han i företalet till första delen år 1846 säger, »afbörda en del af den erkänsla en hvar är skyldig ett älskadt fosterland, äfven om han upphört att vara medlem af detsamma.» Men det är icke uteslutet, att den som så nitälskade för Finlands forntid och framtid, om det berott av honom själv, redan långt tidigare blivit »förd utaf kärlek till fädernes jord, som af kärlek han lämnat.»

Kort efter det vi i H:fors på nyåret talat om »Skjalf», började jag klottra i marginalen. Men avbröts. Återtog arbetet och förberedde några anmärkningar av mera allmän art, emedan jag ansåg det påfluget att skriva så mycket i kanten. Samtidigt visade det sig nödigt att på grund av styckets yttre kostnader uppskjuta det till våren.

Jag anhöll att någon av Direktörerna själv skulle skriva till Er om uppskovet, tills Ni gjort förändringar i stycket, men på samma gång bedja Er att om möjligt ge Svenska teatern något annat stycke — t. ex. modernt — av Er penna. Enl. min uppfattning ville även prof. Asp skriva. Men det torde ej ha blivit av.

Ny Direktion valdes, i det hr Frenckell inträdde, vilket jag oss emellan livligt önskade, ty han är intelligent, företagsam, modig och kosmopolitisk, samt stor vän av teater. Vid varje sammanträde väckte jag tal om Er. Frenckell läste stycket, fann det även dunkelt, men ansåg som jag att det efter en populariserande utarbetning förvisso borde givas. Dock gillades livligt min plan att bedja Er om ett »färskt» stycke under tiden. De sade åt mig att jag gärna kunde skriva till Er, men jag ansåg saken för en så ömtålig direktionsfråga, fruktade att Ni skulle bli stött och ta tillbaka allt och jag bad dem skriva själva. Blev dock ej av. Ingalunda av ovilja mot »Skjalf» utan av obefogat dröjsmål (och önskan måhända på något håll att ta mig till mellanhand, helst samtidigt tvisten mellan Er och Finska teatern vållade artiklar i pressen). Och jag å min sida ville trygga mig mot att än en gång komma i klistret och anses, lika orättvist som förr, ha handlat mot inhemska intressen.

Molander vände sig slutligen till direktionen med anhållan om skriftligt besked om vad han borde svara v. Numers. Pappenret återkom efter fem dagar med följande påskrift:

Skjalf bör omarbetas och därjämte underhandlas om andra stycken under det omarbetningen sker. 20 juli 1892. På best. vägnar. F. W. Grönqvist.

Ni kan väl förstå, tillägger Molander, att jag ej är den som på bestyrelsens vägnar sänder Er ett sådant svar, vars lakonism är väl stor. Jag var utom mig av förtvivlan.

Emellertid erhöll Molander under sommaren av direktionen, som synes varit oanträfflig, fullmakt in blanco att handla i alla teaterns angelägenheter och reste till Stockholm för engagement och förberedande av stycken för spelåret.

Jag är beredd, fortsätter han, att i dag som är lämna H:fors och Svenska teatern — gärna! Men jag har offrat de bästa åren av mitt

liv där och jag vill ej orättvist bli bortsparkad som en hund. Därför har jag ej i juni brutit mitt kontrakt, därför arbetar jag nu som en slav för att göra mitt nästa — mitt sista år i Finland så bra som möjligt.

Därför skriver jag till Er, urskuldar mig och ber Er, så varmt och uppriktigt jag kan, att ej bry Er om mina belackare, förrän *Ni själv* prövat mig oduglig. Jag ber Er därföre, ej för Direktionens skuld, ej för truppens, ej för min egen, men för *Svenska teaterns* skuld, att ej övergiva Er plan att ge oss ett stycke. Gärna »Skjalf», men tro mig, det bör något populariseras, och låt mig under tiden få inöva ett annat stycke av Er. — — Det må gälla vad det vill, huru mycken möda av mig som helst, jag skall bestå provet, och eder seger skall vara viss.

Upptag ej dessa hastiga rader illa, slutar brevet. Jag vill blott det bästa för teatern, men därför vill jag också ha och begär deras stöd som *kunna* stödja.

v. Numers lämnade brevet obesvarat, liksom förmodligen även det andra brevet, av 10 aug., skrivet i samma anda och mening.

Ännu 1894 i februari omnämnes »Skjalf» av A. Berndtson, som dåmera efter Molanders avgång var teaterns intendent: »Stycket skulle med någon omarbetning kunna bliva ett kraftigt verkande forntidsdrama. Den knappa dialogen med sina många antydningar fordrar emellertid en så till ytterlighet spänd uppmärksamhet, att man ej kan förutsätta den hos våra dagars publik, lika litet som den smälter en sådan mängd naturväsen, som förekomma i pjesen.»

»Skjalf» blev aldrig uppfört på Svenska teatern. Det förekommer ej bland de stycken av v. Numers, som bevaras i teaterns bibliotek.

Vintern 1892—93 underhandlade v. Numers om försäljning av sju arbeten till Söderström & C:o i H:fors, som då stod under ledning av Petrus Nordmann. Bland dem är »Skjalf», för vars manuskript bolaget betalat Fmk 200, och som var färdigt redan sept. 1892. Det var fråga om att efterhand publicera dessa stycken, men åtgången av »Bakom Kuopio» och »Striden vid Tuukkala» uppmuntrade ej till fortsättning. »Skjalf» blev icke tryckt och återfinnes ej heller bland manuskripten i bolagets ägo.

»Skjalf» hörde till v. Numers älsklingsstycken, han skattade det högt. Men det ser ut som om detta stycke, som så många av de litterära planer, som upprunnit i hans rika fantasi, hade gått förlorat för alltid.

I August Arppes brev till v. Numers nämnes »Vackra Maria», en österbottnisk folklivsbild i 2 korta akter, från 1891. I andra akten förekommer en brudklädningsscen, och Arppe har med en på landsbygden anträffad brudkläderska rådslagit om kostymerna samt uppfört stycket på sin turné i landsorten. Följande år, före hans avresa på den första skandinaviska turnén, då Arppe med v. Numers' Bakom Kuopio gjorde en så stormande lycka, särskilt i landsorten i Sverge, fanns manuskriptet inpackat bland hans teatersaker i Ryska teatern, i bokkistan A. A. 4, när v. Numers begärde manuskriptet tillbaka. Det kom sedan till Söderström & C:o och finnes nu där. Det är en studie från skärgårdslivet. Vackra Maria älskar Erik, torparsonen, men hon älskar penningen och makten än mera och gifter sig med den rika Storgårds-Kalle. Intrigen är enkel, det är dialogen som ger den lilla pjesen värde, den saknar icke geni, men framställningen blir, särskilt mot slutet, mycket knappt utförd. Några med blyerts tillagda scener, kort skisserade, visa v. Numers frodiga fabuleringssinne. På fläcken är han färdig med ett par scener till, mord på Storgårds-Kalle, fängelsescen, försoning och upprättelse. »Mest aftonstämning och lagom uppskakande. Förtjänar det?» slutar han vädjande till P. Nordmann.

Den 6 april 1894 gick »Utan präst» över scenen i Helsingfors på Svenska teatern, med hr Svennberg och fröken Håkanson i huvudrollerna, v. Numers första presentation för den svenska publiken i huvudstaden. Ämnet, den fria kärleken, var ömtåligt, vårdagarna voro vackra, och trots det utmärkta spelet gick stycket blott 4 gånger, skriver A. Berndtson nedslagen till v. Numers. Det togs sedan upp på nytt, i anledning av resandeströmmen till Helsingfors vid Alexandersstodens avtäckning, längre fram i april.

August Lindberg, som då var anställd vid Svenska teatern och förberedde en turné i Skandinavien till kommande höst, skrev till v. Numers och bad att få stycket för sin turné. Hans bedömande av »Utan präst» är i hög grad fördelaktigt. Stycket

bebådar en renässans, det förädlar skådespelaren, med sådana stycken skall det ej mera behövas »persiska tillrustningar för att göra en teaterafton till en fest igen. Scenen skall bli ett tempel, där man med de enklaste uttryck nalkas Gud».

Härom skriver v. Numers från Lappi station till August Arppe d. 26 juni 1894:

August Lindberg har köpt »Utan präst» för en turné i Skandinavien, men fordrar en enakts förpjes i samma ämne — och får nu »Med präst». Jag är intresserad och tror att den blir bra. En beskedlig äkta man, som ej kan bli kvitt sin argbigga till hustru, ty hon är lagligen vigd med präst och vill sitta lugnt i mannens bekväma soffa. Har just studerat giftermålsbalken!

Min familj, tillägger han i slutet av brevet, ligger vid havsstranden nära Jakobstad och njuter av livet. Jag har ledsamt efter dem på den brännande slätten. Har nu endast *en* tanke — »Med präst» — för att försona det uppskakande »Utan präst» — eller för att göra det ännu argare.

Av v. Numers bevarade korrespondens framgår icke huru det gick med det nya stycket, som så starkt lekte stationsinspektorn i hågen i ensamheten på den brännande österbottniska slätten.

Ett stycke som v. Numers länge haft under arbete är »Biskop Tomas».

Det omnämnes hösten 1892 bland de arbeten, om vilka P. Nordmann underhandlade för Söderström & C:o. v. Numers har från sin vinterensamhet sänt ett pessimistiskt brev. »Modet upp, gamla gosse», skriver Nordmann till svar. »Efter ödemarkens vinter kommer våren med sommar och sol. Grip tag i pennan. Är bläcket bottenfruset, så slå varmt vatten på den svarta klumpen och grip i med friska tag. Om du innan årets slut kunde sända Biskop Tomas ut i världen, så synes mig sannolikt, att Sv. Litteratursällskapets pris för nästa år kunde tillfalla dig.»

Ernst Lagus, som stod i brevväxling med v. Numers angående Dramatiska föreningen, var mycket intresserad av Biskopen. Han väntar honom med otålighet, han manar på, han ger råd och historiska detaljer. På vårvintern 1894, när v. Numers, full av planer som han ständigt är, funderar på något ämne från striden om Slesvig-Holstein, avråder Lagus energiskt och ber v. Numers hålla sig till »Biskop Tomas». »Jag hoppas att det skall

bli ett helgjutet konstverk. Sänd nu första akten till mig när den är ur bläckhornet.»

Stycket synes emellertid ha blivit liggande nära nog ett decennium. På hösten 1902 sände v. Numers det till Gustaf Cygnæus i Åbo, att uppföras vid Åbo svenska teater. Cygnæus godkände emellertid icke skådespelet utan sände manuskriptet tillbaka med ett brev, som dock icke återfinnes i v. Numers' brevsamling. Härpå svarade v. Numers 23 jan. 1903 från Bennäs:

Heders Vän. Jag ser att du har för stora fordringar på mitt arbete. Biskop Tomas är en karaktär, vilken jag ej behöver skapa. Han står färdig i historien som en slags Yrjö-Koskinen, en kraftig men hänsynslös man, antagligen dock ej så häftig och högmodig som jag framställer, ehuru gubbar ofta bliva sådana. Sympatisk är han emellertid icke. Jag för denna person fram för den stora publiken och säger endast: Så här ungefär var tiden då och så gick det möjligen till. Detta är allt.

Det gives en annan dramatik, som sysselsätter sig med att tömma ut en psykologisk karaktär, intressant nog för de bildade, men obegriplig för mängden — dylikt har jag varken förmåga eller lust för, men biskop Tomas' tidsförhållanden borde från min pjes uppfattas av varje icke beläst.

Ytligt — men jag vill ej tränga djupare. Vill måla historiska landskap, icke figurerna under manteln, och inte heller martera folk, utan giva dem en lärorik aftonstund med en smula moral i botten — här huru högmod går för fall.

Du bör bedöma pjesen så. Hjärtligt tacksam är jag för ditt vänliga brev. Men låt mig vädja till scenen, ty skomakaren har ännu sista ordet i fråga om teaterstycken — han applåderar starkast. Och de äro min enda dramatiska lag eller regel.

Låt du stycket gå. Jag tror därpå säkert. Det är det redigaste av mina arbeten.

Detta brev är intressant. Det är betecknande för v. Numers uppfattning av sin dramatiska uppgift.

På Åbo teater gick »Biskop Tomas» icke. År 1910 i april och maj försiggingo underhandlingar med Finska teatern, som inlöste pjesen för 500 mk. »Du har rätt», skriver Adolf Lindfors jämte penningremissen, »pretentionerna ha stigit och stigit högt. Men med god vilja och gott kurage skall det väl lyckas oss.»

Emellertid var stackars Biskop Tomas icke i höjd med tidens fordringar. Det uppfördes icke på Finska teatern och veterligen ej heller annanstädes.

År 1909 skriver v. Numers till Aug. Arppe att han har i hågen texten till en opera från folklivet och ett stycke filosofi. »Får jag pension och får jag flytta till Tottesund, det gamla härliga fädernegodset, blir jag kanske ung på nytt. P. S. Gjorde en pigresa till Tottesund, sju timmar över havet. Den har alldeles piggat upp mig. Operan är därifrån: Vita frun på Tottesund, folksaga.»

I v. Numers korrespondens omnämnes ytterligare »Nystugudansen», en folklivsbild som »Vackra Maria», tryckt i Svenska folkskolans Julkalender 1893, samt »Kommerserådets Vivan», från 1891. Bägge äro av Arppe uppförda vid hans landsortsturnéer. Det sistnämnda stycket finnes i manuskript i Arppes ägo.

»Frun skriver», från 1892, är en enaktare av fru v. Numers, som torde ha icke ringa del i mannens författarskap. Hon har ock författat en annan enaktare, »En familj på resa», bägge i farsens stil.

»Mormor länsmanskan» är efter ett utkast av v. Numers skrivet av Aug. Arppe, en fortsättning på »Bakom Kuopio» och »Pastor Jussilainen». Pjesen gick med stort bifall på Folkteatern, första gången månd. 18 okt. 1909. »Vi tre, du Jussilainen och jag, komma länge nog att nämnas som ett triumvirat», skriver v. Numers i anledning av framgången till Arppe.

I August Arppes ägo finnes ett manuskript av v. Numers »Vid Lützen», förmodligen samma stycke för vilket A. Berndtson tackar i brev av 24 febr. 1894. Han kallar det »den lilla dramatiska episoden från våra sorgers, våra striders och vår äras gyllne tid». Ifall censuren tillät, skulle det uppföras 18 april, på Siikajokidagen. Det blev icke av; det lilla stycket torde över huvud icke ha blivit uppfört.

Ännu finnas i v. Numers korrespondens några stycken omnämnda, men endast överskriften: »Vikingen» och »Vid Korsvägen» ävensom »det näpna Hatt och Mössa, från frihetstiden», förmodligen ofullbordat.

Det är måhända oriktigt att bland v. Numers bortglömda stycken räkna även »Snälla flickor», som nämnes både i Biografiskt lexikon och Tietosanakirja.

Stycket blev färdigt på hösten 1897. Arppe, numera ledare för Svenska teatern i Helsingfors, fann en omarbetning nödig

och gav det åt J. Sjöblom, som då begynte sin tidningsmannabana. Ändringsförslagen voro ej i v. Numers smak. »Du är ond så det förslår», skrev Arppe tillbaka. »Bravo! Det bevisar karaktär, lämplig för en författare; för en teaterdirektör duger det ej att bli ond. Jag väntar att du nu är i rätta stämningen att själv genomföra ändringarna.» Det gjorde v. Numers, och den 22 nov. 1897 gick stycket över scenen i Helsingfors, för fullt hus, under stora förväntningar.

Den 24 nov. kom Nya Pressens teaterkritiker Arv. af Schultén med en nedgörande kritik; han talar om styckets »absoluta okonstnärlighet, dess lågkomiska art och råa dialog, allt synder mot konstens heliga anda, dem man har svårt att förlåta», och vädjar till v. Numers, vars författarskap han sätter högt, att icke beträda en väg, som från konsten leder bort till galleripubliken. v. Numers var ej sen att svara. Han förebrår Schultén att han undanhållit sina läsare styckets framgång; det skrattades både på parterr och galleri. »I söndag kommer den stora publiken upp, den för vilken jag skriver, den som jag älskar, den som kanske bort få premiären. Den får döma.» Schultén skrev för den bildade publiken; inför denna vädjan kunde han »ingenting annat än att för framtiden taga v. Numers som en helt vanlig farsfabrikant.»

»Snälla flickor» gick i Helsingfors för goda hus ända in i december, men har ej senare kommit upp på repertoaren. I Stockholm begärde Södra teatern att få stycket till påseende, men antog det icke; även andra teatrar gåvo avböjande svar.

Kontroversen med Nya Pressen synes ha bidragit att framkalla v. Numers uppsatser i språkfrågan i tidningen Svenska Österbotten jan.—mars 1898, där han starkt går åt den »röda svekomani», som från Helsingfors och Nyland trängt in i hans svenska Österbotten; själv kallar han sig »svensk liberal finne». Den 18 febr. 98, under rubrik »Till Matti i U. Suometar», skriver han om sitt förhållande till Svenska teatern:

För den Svenska teatern i Helsingfors har jag alltid haft en stark aversion. Jag ansåg den ofosterländsk och utländsk samt förstod att dess publik var mig för fin. Det tycktes mig vida mer hemtrevligt på den Finska.

Efter brytningen med Finska teatern vände jag mig till herr Arppe, som den tiden reste med sin trupp. Han var mig fullkomligt obekant, men jag lärde mig snart älska och värdera hans varma och flärdfria karaktär och toleranta åsikter. Det är möjligt att jag aldrig kommit inom Svenska teatern, ifall jag icke varit i hans släptåg. Som man vet, har det gått baklänges för mig där. Jag kände ju sen gammalt att jag där hade ingenting att göra.

Huru brokig min bana än kan ha varit, så har jag aldrig gått i andras ledband. Jag har blivit så van vid visslingar och applåder, motsatta kritiker och personliga omkastningar, att jag nu är fullkomligt hård, en utpräglad världsföraktare. Jag har skapat mig en så rik inre värld, att den är mig fullt tillräcklig, den yttre rör mig föga. Jag har ett par vänner, bland dem är Matti — trots litet gnabb emellanåt — och jag bryr mig icke om att få andra.

Vid denna tid var v. Numers ganska isolerad. Han hade brutit med både Finska och Svenska teatern. Hans handslag med Suometars Matti hade kostat honom en del sympatier bland vännerna i huvudstaden. Hans bästa litterära vänner voro döda, Minna Canth 1896, Tavaststjerna i mars 1898. Hans dramatiska produktion efter denna tid har icke varit betydande.

Mot slutet av år 1909 skriver v. Numers till Arppe: »Mig är det ej just mycket att tala om. Huvudknoppen är nog så klar. Men jag kan just icke röra mig ute, får ej bli glad, arg eller sorgsen, icke ens tala livligt eller länge eller skratta hjärtligt. Det är så när man har hjärtfel. Dock skulle allt gå med försiktighet, om blott ej de många bekymren vore.»

Efter v. Numers död övertogs hans litterära kvarlåtenskap av hans äldsta son Gunnar, som även han idkat något skriftställeri. Under upproret 1918 förkom emellertid manuskriptsamlingen. Är den förstörd, kan den ej tillrättaskaffas, så har därmed en fullständig levnadsteckning över v. Numers omöjliggjorts. Hans livs historia ligger till stor del i dessa handskrifter.

Meddelanden och aktstycken.

En kväll i Svenska Litteratursällskapet.

Ett litet kapitel i vitter kulturhistoria.

Det var på den tiden, då sällskapets tolvmanna-bestyrelse efter varje slutat månadsmöte uppe i universitetsbyggnaden brukade samlas i Kleinehs lilla hotell till ett förtroligare gille. Lokalen var den för hela året på förhand abonnerade: hörnrummet till vänster innanför matsalen, och som servitör fungerade den alltid artiga, bestyrsamma herr N—s. Trångt var det visserligen för c. 15 personer, men så kom man varandra dess närmare, och vettigt tal bildade ett band kring bordet.

I den röda schaggsoffans ena hörn satt kansliradet, latinaren Carl Synnerberg, rak i ryggen, ståtlig och nobel som en kunglig hovmarskalk, och i det andra professor Carl Gustav Estlander sällskapets och gillets självskrivne preses, allvarlig och dock blid. På stolen invid, på räckhåll till askkoppen, satt musikern Martin Wegelius. Det var högeligen underhållande att höra dessa tvenne högt begåvade levnadsvisa män uttala sig om konst och annan kultur. De voro andligen förnäma och därtill så förmögna att de alltid hade råd att bestå sig egna tankar.

Vi yngre lyssnade uppmärksamt, och när samkvämet vid midnatt led mot sitt slut, avlägsnade jag mig ofta under känslan av att det var sant som det stod att läsa i Eddan: »Bättre börda bär ingen bort med sig än mycket mannavett.»

Vid 1890-talets ingång hade ännu bestyrelsen i huvudsak den sammansättning den erhållit vid första valmötet 1885, och jag överdriver ej, då jag påstår, att de 12 medlemmarna representerade en årssumma på 600 höstar, men inga tecken på andlig förkalkning försportes. Det rådde friskhet och liv i det litterära skråets tankar och tal, och åldermannen Estlander förstod att, i trots av en viss sirlighet och avmätthet, hålla kretsen samlad och glad.

Utom de 12 eller rättare 11 ledamöterna i styrelsen — vikingahövdingen bardskäggige professor Axel Olov Freudenthal hade efter det officiella mötets slut med långa steg tågat direkt hem — befunno sig i

regeln fyra extra auskultanter i gula rummet. Det var den fantasifyllde kåsören Jac. Ahrenberg, författare till det stora verket »Människor som jag känt och händelser som mig hänt», baron Reinhold v. Willebrand kvick och sakkunnig i Sveriges nyaste historia, artisten Torsten Waenerberg, kallad »målaren» samt jag, skolman och bokskrivare. De tvenne första fungerade som ordets görare, lämnande oss senare den anspråkslösare och mindre ansvarsfulla platsen som hörare. J. A. och v. W. voro alltid laddade med lustiga historier ur dags- och anekdotkrönikan samt reseminnen från främmande land och försummade ej att tjänstgöra som påpassliga fyrverkare, då sällskapet efter intagen enkel sexa i lilla matsalen stannat kring det avdukade bordet, förnöjande sig vid kaffe, iskylare, plus ett otal cigaretter och historietter.

Ja, detta skedde förstås på en tid, lycklig och naiv, då magen, icke lagen dekreterade en civiliserad medborgares diet!

För min del trivdes jag så utmärkt i denna krets, att jag sällan försummade torsdagsmötenas vare sig officiella eller privata akter. Den 5 februari 1894 invaldes jag själv i bestyrelsen, och detta skedde sannolikt bara därför att de lärda herrarna under årens lopp vant sig att se min relativt oförargliga figur närvara. Jag anför detta som ett bevis för vanans makt över viljan, på samma gång jag rekommenderar uthållighet såsom fruktbringande under vissa förhållanden i livet.

Samma för mig minnesvärda år 1894 ansökte jag det pedagogiska resestipendiet för sjunde gången och fick det!

Vid vårterminens slut reste jag utrikes och dröjde borta ett halvt år. Under långa ensamma torsdagskvällar i Berlin, Bruxelles och Bern gick min tanke gärna till sällskapet i Kleinehs hotell, och jag uppvaktade kamraterna med några »Petri epistlar», den sista var, vill jag minnas, versifierad. Till svar emottog jag en vecka senare följande telegram, sannolikt författat av Wegelius.

»Petrus, din tredje epistel vi fått, med nöje vi läst den.
Hoppas, broder och vän, skåda dig snart i vår krets!
Schybergson, Lagus, Hultin, Wegelius, Elfving, Estlander,
Synnerberg, Lagerblad, Gustafsson, Tigerstedt gäst.»

I början av december befann jag mig åter i Helsingfors och hade då nöjet att få vara med om en liten avskedsfest för sällskapets ordförande Estlander, som med sin familj ämnade göra en fyra månaders tur ned till Italien. Ett extra program uppgjordes i största välmening och dito hast. Doktor J. J. Tikkanen — mästare till Nyländska avdelningens populära porträttserie föreställande seniorerna Krabbe, Kuppis m. fl. — hade med kol ritat bilder till verser, författade och sjungna av v. Willebrand. Jag minnes ett par i charadform. »En färd på fyra månar» och »Hamburger börs» läto sig lätt tolka, men att en abborre skulle uttydas med »Int-er-laken» var ju betydligt konstigare.

Senare under den glada kvällens lopp skedde en ordensutdelning, förstås dock utan motsvarande handgripliga glittrande stjärnor. Vad som föll på envars lott kan jag ej mera minnas, men bland gamla papper har jag återfunnit ett blad, utskrivet dels med Wegelii, dels med min handstil. Jag studerar nu listan på dessa för ett kvart sekel sedan föreslagna nådevedermälen och finner att ordenskapitlet tillerkänt examinatorn i estetik professor Estlander Vischer-ordens kommendörskors att bäras kring halsen i fem läderband. Historieprofessorn Schybergson erhöll på grund av *vissa vidgade synpunkter* Orions bälte och stjärna, medan hans latinska kollega, Brobergska samskolans guffar, hugnades med Cornelius Nepos-medaljen för berömda fältherrars och fältfruars samuppfostran. På medaljens frånsida lästes: De Gustibus non est disputandum. F. d. kadetten, brand- och olycksfallsförsäkringsdirektören Sigfrid Kullhem, som sin vana trogen satt och snurrade pincenezen kring en blyertspenna, belönades med Lilla svärdsorden pro Fennia Patria. Åt sällskapets ende ogifte men dock välförsörjde ledamot och friherre skänktes Påvliga dygderosen att bäras över Doves skottfria pansar. Åt tecknaren för kvällen bestods Venezianska mosaikmedaljen med helgonens tack för restitutio membrorum. Historieprofessorns broder, en känd talare och bankdirektör, lyckliggjordes med Kommunalt tjänstespänne för tioårig opposition i stadsfullmäktige att bäras med förbehåll, och åt Jac. Ahrenberg förlänades Kosmopolitanska tankebyggare- och husorden med briljanter för stilfulla kyrko-, fängelse- och fantasibyggnader.

Det anförda må vara nog.

Att jag alls framdragit dessa interiörer från en sluten kamratkrets har skett för att bevisa att i en utåt så seriös församling som de hundrafemtio tunga tomernas brödraskap förr skämt och en harmlös glädje kunde råda. — Kanske somliga nu känna sig generade å mina och Martins vägnar! —

Martin Wegelius! Den mannens minne håller jag storligen kärt! Han var så finkänslig, hjälpsam och god. Vårt musikinstituts stiftare och de stora svenska musikfesternas fader var en av de yppersta representanterna för verklig kultur som detta hårdvallsland frambragt: tonsättare, vältalare, författare och litteraturkännare. Exempel: Vid ett av de sista möten Wegelius, icke långt före sin död, bivistade i Svenska litteratursällskapet, till vars styrelse han då hörde, frågade någon:

— Hur lyder biskop Ericus Erici slutreplik i Wecksells »Daniel Hjort?» Alla tego, tills Martin Wegelius med försynt röst sakta uppläste:

— »Du evige! Behöves då att allt, på vilket världen vilar, kärlek, trohet och plikt och ära, svikta skall som rö och tusen hjärtan brista, för att världen skall skuffas fram en tumsbredd på sin väg!»

P. Nordmann.

Ett censurens offer.

I Nyländska avdelningens arkiv förvaras ett unikt litet tryckalster med titeln: »Om Finlands statsrättsliga ställning», paginerat sid. 134—156. Det har av välvilliga händer försetts med ett vitt omslag, på vilket är ristat ett kors, och därunder läses följande inskription med A. O. Freudenthals handstil:

Ett censurens offer.

Det föredrag, hvars »pretiösa qvarlefvor» här hvila, hölls af filos. mag. Karl Henr. Lindholm på nyländska afdelningens årsfest den 9. April 1872 och skulle intagas i det af Afd. till julen s. å. utgifna Album V. Ehuru med den frånvarande förf:s begifvande en mängd uteslutningar och förmildringar i uttrycken egt rum, blef dock utgifvandet af föredraget förbudet af t. f. generalguvernören öfver Finland frih. Nordenstam. Skälet till detta förbud var att förf. söker visa att Finland de jure & facto är en suverän stat, hvilket nämnde frih. fattade så, som skulle förf. påstå landet oberoende af ryske kejsaren! Oaktadt denna missuppfattning lär framhållits af censuröfverstyrelsens chef statsrådet Arppe, frångick frih. den dock icke, och slutresultatet blef att det till hälften redan i 500 exx. tryckta föredraget ömkligen afdagatogs. Framtiden till upplysning om vår tids ställningar och förhållanden deponeras dess qvarlefvor i nyländska afdelningens arkiv R(equiescat) i(n) p(ace)!

18 $\frac{12}{\text{XII}}$ 72.

Till frågan om censurkonflikten, skall jag nedan lämna ett i någon mån överraskande bidrag, men dessförinnan måste jag i korthet referera föredragarens framställning, därvid jämförande det nämnda korrekturavdraget med ett manuskript — sannolikt det originala — vilket jag förgäves sökt i Nyländska avdelningens arkiv, tills det av en tillfällighet upptäcktes bland professor J. N. Reuters papper, utan att denne själv kan lämna någon upplysning om huru det hamnat i hans händer. Beträffande föredragaren själv kan nämnas, att han från år 1870 var medlem av Helsingfors Dagblads redaktion och efter tidningens upphörande tjänstgjorde som kamrerare vid Helsingfors stads trafikkontor.

En av de viktigaste avvikelserna mellan korrekturet och manuskriptet hänför sig till själva titeln. I originalet förklarar sig författaren ämna tala, om »Finlands närvarande *folk*rättsliga ställning», medan titeln, som nämnt, i korrekturet lyder: »Om Finlands *stats*rättsliga ställning». Detta utbyte var naturligtvis en av försiktigheten betingad förändring, liksom den begreppsenligt tydligen var riktigare.[1] En hel del av de ganska talrika uteslutningarna ur manuskriptet skall

jag icke uppehålla mig vid; där talas om »knutpiska» och »sällspord oblyghet» från »inkräktarnes» sida, med mera dylikt som icke verkar på sak, ehuru uttrycken äro betecknande för den anda som besjälade talaren.

Föredragaren började med ett påpekande av, att trots Finlands långvariga förening med Ryssland, det rättsliga förhållandet mellan de bägge staterna icke preciserats, varför han ville göra ett försök i denna riktning.

När den ryska segern var fullbordad, gällde det för tsaren att bestämma sin politik gentemot Finland, som var fullständigt militäriskt kuvat och icke kunde räkna på någon hjälp av Sverige. Men det hade dock varit djärvt att helt enkelt annektera Finland och skapa en missnöjets härd utanför själva Petersburg, medan den europeiska politiken ännu erbjöd så många farliga och olösta problem. Finlands ställning var å andra sidan så förtvivlad, att det säkert skulle gå in på drägliga kapitulationsvillkor om sådana bjödos. Och så kom Borgå lantdag till stånd, en »nationalförsamling», som Lindholm kallar den.

Enligt den »unionstraktat» som här slöts, förblev Finland i åtnjutande av samma författning och samma lagar, som det haft under den svenska tiden, ehuru det förenades med självhärskardömet Ryssland under samma spira. Men Finland blev genom denna akt icke blott en stat, utan en *suverän* stat, som icke rättsenligen hade att mottaga lagar av någon främmande makt. Ingen av landets borgerliga myndigheter kom att sortera under ryska ministerier. Att diplomati, flagga och militär voro gemensamma, upphävde icke suveräniteten, lika litet som detta skulle ske, ifall mynt och tullgräns vore gemensamma; bestämmelser i dessa frågor kunde av monarken ensidigt utfärdas eller upphävas utan att »traktaten» rubbades.

Finland hade emellertid ingen egen successionsordning, utan Rysslands monark var eo ipso Finlands storfurste, *därest* han bekräftade dess grundlagar. Därav följde, att föreningen mellan de bägge staterna icke kunde sägas vara en »personalunion» i egentlig mening. Men Finlands särrättigheter förbjödo också benämningen »inkorporerad union». Föredragaren valde termen »realunion», i vilken dock ej fick innefattas subordinationsförhållande. Monarkens person var det enda, som Finland och Ryssland enligt fördraget hade gemensamt. »Huru», tillägges i manuskriptet, »förhållandet komme att gestalta sig för den händelse att den gällande successionsordningen i Ryssland

---

[1] Jellinek definierar (Allgemeine Staatslehre, 1919, sidd. 387—388): »Völkerrecht ist ausschliesslich das Recht zwischen Staaten, soweit sie voneinander unabhängig sind.» Och: »Das Staatsrecht im weiteren Sinne umfasst daher die Rechtssätze über die Organisation des Staates, die Zuständigkeit seiner Organe sowie die Festsetzung der Rechte und Pflichten der Subjizierten gegenüber dem Staate.»

blefve fullkomligt omstörtad och t. ex. en helt ny dynasti uppstege på thronen derstädes, detta kan jag ej åtaga mig att utreda. Sådant finnes ingenstädes förutsatt. Jag älskar att tro, att detta vore en katastrof, som komme att för alltid och till alla delar fullständigt söndra Finland från unionen med Ryssland.» Och beträffande gemensamheten i militärt avseende upptar manuskriptet följande ord: »Det låter nemligen nog tänka sig, att vid en lycklig casus Finland komme att förklaras för en neutral stat och att det i sammanhang dermed komme att erhålla sin egen flagga, men huru de förhållanden borde vara gestaltade, som kunde förmå ryssarne att lemna t. ex. Sveaborg i våra egna inhemska truppers våld, det har sig något svårare att utgrunda. Om det engång sker, då skall det icke mer vara så långt till den gemensamma thronföljdsordningens bortfallande och realunionens upplösande.»

Den slutliga tesen i föredraget lyder: »Finland är en egen suverän stat för sig betraktad, men denna stat är förenad med Ryssland i en så kallad realunion, vid hvilken den gemensamma successionsordningen utgör den (i manuskr. »enda») positiva föreningslänken.»

I manuskriptet tillfogas dessutom några reflexioner, hurusom Finlands ställning juridiskt visserligen var ganska tillfredsställande, ehuru den de facto var rätt prekär. »Lyckligtvis äro våra öfriga såväl andliga som materiela relationer till fremmande folk och stater af mindre halsbrytande och mera glädjande art än de politiska. Och så länge vi stå i denna intima andliga gemenskap och frändskap med vesterns kulturländer, så länge böra vi icke förtvifla om att bringa jemväl våra politiska förhållanden på en säkrare basis än tyvärr ännu i denna dag är fallet.»

I den tryckta versionen är detta slutstycke omredigerat därhän, att Finland just på grundvalen av sin statliga ställning skulle arbeta på sin andliga och materiella utveckling. Och så länge gemenskapen med västerlandet bevaras, kan man hoppas att Finlands 'blomning sluten än i knopp, skall mogna' och bära frukt.» Oss tillhör att arbeta för detta hopps förverkligande.»

* *
*

Vi skola nu gå att skildra de öden detta föredrag hade att genomgå i censurens skärseld. I en skrivelse av den 7 december 1872 [1] anmälde överombudsmannen, kanslirådet L. Heimbürger, att han tillsvidare icke gett tillstånd till tryckning av föredraget, som »utan tvifvel komme att införas i ryska tidningar och sålunda gifva anledning till en polemik som måste framkalla hat och osämja mellan de under Hans Majestäts spira förenade nationer.» Han hänsköt ärendet till överstyrelsens avgörande.

[1] I Pressöverstyrelsens protokoll för år 1872.

Överstyrelsen sammanträdde samma dag, varvid närvarande voro ordföranden, statsrådet A. E. Arppe och ledamoten, landskamreraren J. Elving, medan den tredje ledamoten, assessor Carl von Schoultz var hindrad att närvara; vid protokollet satt senatskanslisten Alfred Stadius.

Elving yttrade sig först och medgav, att föredragets tryckning kunde ha de följder, som Heimbürger antytt, utan att denne dock kunnat uppvisa, att sådana yttranden förekommo, som enligt gällande författningar kunde kallas förgripliga. Han föreslog därför, att Heimbürger skulle förständigas att ofördröjligen förse uppsatsen med sin påteckning.

Härpå följde Arppes votum, som jag återger in extenso, emedan det tyckes mig väl karakterisera situationen:

»Ordföranden Werklige Statsrådet Arppe anförde, det han icke ansåg sig berättigad att bedöma ifrågavarande afhandling annorlunda än såsom ett försök att utreda ett vetenskapligt problem, vid hvars lösning något afvikande teoretiska satser kunde tjena till utgångspunkt. Ett lojalt utbyte af tankar rörande det i uppsatsen behandlade ämnet borde enligt Werklige Statsrådets förmenande i lagbundna och civiliserade samhällen icke medföra annat praktiskt resultat än att reda begreppen och att leda till en sådan formulering af saken, som med rätt och sanning vore öfverensstämmande. Att frågan vore af ganska grannlaga beskaffenhet ville Werklige Statsrådet icke neka, men då statsrättsliga frågor i allmänhet ej vore undandragna offentlig diskussion och vid Finlands universitet en Professor i statsrätt egde att med samma lärofrihet som andra Universitets professorer föredraga sitt ämne, ansåg Werkl. Statsrådet sig uti förevarande fall icke kunna göra den af kanslirådet Heimbürger af politiska skäl påyrkade uppfattningen gällande, af farhåga att genom en sådan uppfattning fela emot de vilkor, under hvilkas iakttagande finsk medborgare eger rättighet att enligt § 8 i nåd. förordn. ang. pressangelägenheter af den 31 Maj 1867 i tryck yttra och inför allmänheten framlägga sina tankar i alla ämnen, hvilka kunna vara föremål för mänskligt vetande. På dessa och af Landskamreraren Elving åberopade skäl trodde Werkl. Statsrådet sig böra förena sig om det slut i saken, hvari Landskamrer. Elving stannat, jemte det Werklige Statsrådet ville hafva till protokollet antecknadt att, ehuru Pressöfverstyrelsen således ansett den ifrågavarande tryckskriften, enligt gällande pressförfattningar, icke vara af förgriplig beskaffenhet, Werklige Statsrådet likväl hade för afsigt och äfven trodde sig böra hoppas att genom ett enskildt samtal med utgifvaren af berörde tryckalster kunna förmå denne att från meranämnda uppsats utesluta eller deri förändra några sådane ord och uttryck, hvilka möjligen kunde anses egnade att hos Rysslands innebyggare väcka en särskild, ogillande uppmärksamhet samt stode i strid med de inom kejsardömet rådande åsigter rörande vårt lands statsrättsliga ställning.»

Överstyrelsens beslut blev sålunda, att Heimbürger skulle åläggas att till tryckning godkänna föredraget.

Men redan vid sammanträdet den 11 december fick överstyrelsen mottaga en skrivelse från t. f. generalguvernören friherre Nordenstam, som fått kännedom om uppsatsen »hvilken tillskrifver Storfurstendömet en suveränitet, den detsamma de facto icke åtnjuter, samt derjemte will i vissa statsakter inlägga en betydelse och af andra förutsätta en verkan, som strider emot den officiella tolkning dessa handlingar härintill erhållit, likasom uppsatsens syftemål i sin helhet kunde wilseleda allmänheten till sträfvanden, de der skulle motarbeta H. K. M:s Nådiga afsigter angående befästandet af det föreningsband, som omsluter H. M:s ryska och finska undersåtar.»

Då nu överstyrelsen icke ansett sig kunna hindra skriftens tryckning, meddelade Nordenstam, att han nödgades låta föredraga ärendet för kejsaren, och förständigades överstyrelsen att anmoda Heimbürger att t. v., intill dess H. M:s förordnande anlänt, inhibera utgivandet.

Heimbürger, som var närvarande, meddelade, att han trots överstyrelsens tidigare beslut ännu icke givit sitt imprimatur, och han anmodades nu av överstyrelsen att härmed t. v. låta anstå.

Då det ju var tydligt huru saken skulle sluta, utkom nylänningarnas Album till julen, men utan föredraget. Vid pressöverstyrelsens möte den 4 januari 1873 upplästes en ny skrivelse från Nordenstam, vari meddelades, att ärendet föredragits för kejsaren, som »behagat med ogillande af uppsatsens innehåll och syfte, i nåder godkänna omförmälda af t. f. Generalguvernören vidtagna åtgärd». Efter Nordenstams meddelande hade överstyrelsen intet annat val än att förbjuda föredragets tryckning, varjämte alla exemplar genom Heimbürgers försorg borde konfiskeras och förstöras.

Dessa protokollsutdrag bekräfta Freudenthals anteckning, att pressöverstyrelsen förhållit sig förvånande välvilligt till föredraget, medan motståndet utgått från Nordenstam. Men ett brev och en promemoria rörande denna sak, förvarade i den i Statsarkivet deponerade Åminnesamlingen, som mig godhetsfullt beretts tillfälle att begagna, ha av mig händelsevis observerats och ådagalägga, att även andra krafter haft sin hand med i spelet.

General B. Indrenius, dåförtiden ledamot av kommittén för finska ärenden, skriver den 4/16 december 1872 till ministerstatssekreteraren, greve Alexander Armfelt:

»Genast efter min ankomst till Helsingfors meddelade jag Baron Nordenstam och Prokuratorn Palmén allt hvad Herr Grefven behagade uppdraga mig i frågan om »brochuren» och yttrade hvardera med bestämdhet att spridandet af densamma för dess särdeles förgripliga innehåll, ovillkorligen borde förbjudas. Vidkommande formen uti hvilken förbudet borde utfärdas, är Prokuratorn Palmén af den tanke,

att detta skulle ske endast genom ett svarsbref till tjenstförrättande Generalguvernören (d. ä. Nordenstam), med kort motivering af de skäl, som ligga förbudet till grund.» Rörande formen bifogar han Palméns nedan avtryckta utlåtande. Att för denna gång tillåta en sådan skrift att utkomma anser sig varken han eller Palmén kunna tillråda, »emedan skriftens innehåll är så afvikande från verkliga förhållandet och kunde vara ganska vilseledande för mången läsare som icke känner saken närmare; äfven tyckes sjelfva upphofsmännen till brochyren tveka om dess utgifvande kommer att beviljas, emedan de till försökets början skola tryckt endast tvenne exemplar deraf.»

Aktstycket av prokurator J. Ph. Palméns hand lyder åter:

Promemoria.

Ifrågavarande artikel utgår från alldeles falska premisser vid framställningen af Kejsar Alexander I:s syftemål och handlingssätt åren 1808 och 1809, samt kommer på denna fingerade och ohistoriska grund till lika så falska resultater.

Såsom bevis härpå må blott anföras, att Kejsaren börjar sin landtdagskallelse af den $\frac{20 \text{ Jan.}}{1 \text{ Febr.}}$ 1809 med följande ord: »Då genom Försynens skickelse och Våra vapens lyckliga framgång Storfurstendömet Finland blifvit för alltid förenadt med vårt Kejsardöme» etc. Dessa ord kunna ej rimligen förenas med tanken att samme Monark derefter skulle med ständerna år 1809 i Mars hafva afslutat en så kallad »unionstraktat» angående det eröfrade och redan införlifvade landets *sjelfständighet*, helst dessutom »traktater» pläga ingås emellan tvenne eller flere staters särskilda monarker eller Regeringar, men icke emellan det ena landets monark och det andras representativa församling. Helt annan är meningen, då Kejsaren med uttrycket »högtidlig föreningsakt» betecknar Ständernas hyllning af sin Monark den 17/29 Mars 1809 uti Borgå domkyrka.

På förenämnda sanningslösa uppfattning af kända historiska data grundar emellertid författaren sin kammarteori om Finland såsom »suverän stat», med åtföljande fantasier angående »*vår* diplomati, flagga och militär». Hela artikeln från början till slut är alltså ett politiskt nonsens, som icke under något villkor kan få i tryck promulgeras. Det är redan nog beklagligt att föredraget hållits muntligen inför en ungdom, som ej kunnat inse och bedöma haltlösheten och osanningen deraf, samt att universitetslärare då varit tillstädes och troligen ej deremot framställt protest.

Hvad nu beträffar motiveringen af tryckningsförbudet, synes den alldeles icke medföra svårighet på grund af gällande lagstiftning. I 8:de mom. af nådiga Förordningen den 1. Maj 1871 förbjudes utgifvande af tryckalster, som innehåller »obehöriga omdömen om högsta styrelsens i landet åtgärder» eller »skef framställning af de öfriga styrelsemyndigheternas i landet åtgärder eller afsigterna med desamma». Då nu General-Guver-

nören, Senaten och underordnade styrelsemyndigheter i landet njuta ett sådant skydd, är det otänkbart efter all juridisk logik, att landets Högsta Styresman, Monarken, icke skulle vara främst befredad för sanningslösa omdömen angående hvad Han i tiden tillgjort för landet och Hans afsigter dermed. Häraf framgår klart, att ifrågavarande tryckalster, om ock icke enligt uttryckliga ordalydelsen, så åtminstone efter andan och meningen af nyss åberopade Förordning måste anses otillåtet att utgifvas; och i enlighet härmed är bilagde förslag till expedition i saken affattadt.

Men om denna min deduktion af principerna icke skulle befinnas tillfredsställande, utan fastmer, emot min åsigt och öfvertygelse, ny lagbestämmelse i detta syfte skulle anses behöflig, får jag äran framställa äfven ett sådant förslag, ehuru med reservation angående svårigheterna dervid, emedan man ej kan beräkna framtida författares fyndighet att kringgå lagen, och på andra sidan deremot verkligt loyala, politiska artiklar ej heller böra förhindras. Vid sådant förhållande vore det just af vigt, att på det först framställda sättet Pressöfverstyrelsen skulle uppryckas ur sin ängslan att följa bokstafven och ledas till att i ovanligare fall äfven genomskåda andan i en lagstiftning, som icke väl egnar sig att årligen suppleras med nya detaljbestämningar, de der alltid väcka en viss allmännare uppmärksamhet.

J. Ph. Palmén.

Förslag till expedition.

Sedan Öfverstyrelsen för pressärendena hos Tit. hemställt, huruvida en i »Album för Nyländingar 5:te häftet» intagen artikel »Om Finlands statsrättsliga ställning» kunde till utgifvande tillåtas, har Tit. i underdånig skrifvelse af den — — —, jemte anmälan att Tit. tillsvidare förbjudit sagde tryckalsters utgifvande, i underdånighet på anförda skäl öfverlemnat saken till H. K. M:ts nådiga pröfning.

H. K. M:t har i nåder låtit detta ärende sig föredragas och dervid, med gillande af Tit. i saken utfärdade förbud, funnit ifrågavarande artikel, med afseende å den anda och mening, som för nådiga Förordningarne af den 31. Maj 1867 och den 1. Maj 1871 ligger till grund, icke böra till utgifvande tillåtas, hvilket jag får Tit. till kännedom och Pressöfverstyrelsens förständigande härigenom meddela.

Förslag till särskild förordning.

Af förekommen anledning har H. K. M:t funnit godt i nåder förordna att tryckalster som innehåller skef framställning af Storfurstendömet Finlands förhållande till Kejsardömet, skall behandlas enligt de i 8:de mom. af nådiga Förordningen den 1. Maj 1871 stadgade grunder och icke till utgifvande tillåtas.

Det slutliga utslaget och frånvaron av varje ny förordning visar, att Palméns råd följdes, sålunda att skriften förbjöds med hänvisning till redan existerande förordningar.

Vad som däremot förblir oklart är, vem som gjort Nordenstam eller Armfelt uppmärksam på att föredraget var under tryckning. Pressöverstyrelsens protokoll omtala icke någon rapport härom. Den frågan får alltså lämnas öppen. Däremot måste man väl ifrågasätta Indrenius' uppgift, att skriften till en början skulle ha tryckts i endast tvenne exemplar; den strider direkte mot Freudenthals anteckning.

Mest överraskande är Palméns ingripande, även om det icke skedde självmant utan på begäran. Hans resonemang i den statsrättsliga frågan förvånar icke egentligen, om vi draga oss till minnes hans polemik med Snellman, som opponerade sig mot ett uttryck i »Juridisk handbok för medborgerlig bildning», där Finland förklarades vara »såsom en särskild provins förenadt med Ryssland». Orden föllo verkligen så, ehuru de i någon mån modifierades av sammanhanget och av ett senare uttalande. [1]

Sannolikt är att Palmén leddes av samma försiktighet och fruktan att stöta ryssarna för huvudet, som dikterade Heimbürgers anmälan hos pressöverstyrelsen. Men förvånande är dock, att han ville undertrycka den fria diskussionen i landets livsfrågor och i all synnerhet, att han nedlät sig till att göra utkast till en ny censurförordning. Detta så mycket mera som Lindholms föredrag i den tryckta redaktionen icke innehåller några egentliga utfall mot Ryssland, och i all synnerhet som den av honom drivna satsen alls icke var ny, utan förut hade förfäktats av hans arbetskamrater i Helsingfors Dagblad, så tidigt som år 1863. Vissa partier av Lindholms föredrag överensstämma sålunda till tankegången fullkomligt och nära nog i ordalagen med den ledande artikeln »Finlands internationella ställning» i Helsingfors Dagblad för den 10 augusti 1863 (N:o 182) samt med en polemisk artikel riktad mot Moskowskia Wädomosti i samma blad för den 24 november 1863. Vid denna tid uppträdde t. o. m. Palmén själv med sin artikel »Om petitionsfruktan» till försvar för de konstitutionella rättigheterna gentemot professor Arppe. Nu var det samme Arppe, som i sin egenskap av censurchef försvarade pressfriheten mot baron Nordenstam — och bakom denne samme Palmén, nu prokurator.

Palméns förfaringssätt är så mycket anmärkningsvärdare, som under hans senare prokuratorstid Robert Castrén i Finsk Tidskrift år 1877 (tom II) publicerade en artikel om »Föreningsakten vid Borgå landtdag», där återigen samma betraktelsesätt och samma argument framfördes med stöd av ett utförligt och grundligt genomarbetat historiskt material, dock med den skillnad, att talet om suveränitet här bortlämnats, varjämte Castrén håller sig till termen »dynastisk union»

[1] Jfr. E. G. Palméns levnadsteckning, sid. 326. Angående Palméns ställning till pressangelägenheterna finnas blott några antydningar sidd. 881—883.

Riktigheten av Lindholms sats kan jag här icke diskutera. Hans föredrag gav visserligen — närmast i de uteslutna partierna — uttryck åt en mycket kraftig antirysk stämning, men utgjorde f. ö. ett allvarligt bidrag till en viktig politisk diskussionsfråga och var i sitt omarbetade skick hållet i en ton, som åtminstone för Palméns vidkommande icke borde ha motiverat dess förbjudande, annat än om vederbörande var ovanligt försiktigt anlagd eller eventuellt hyste en ingrodd motvilja mot den krets och den anda, mot vars bakgrund föredraget skall ses. Dessa anteckningar torde emellertid klargöra, vilket motstånd de nya idéerna hade att bekämpa även på aktat inhemskt håll för att göra sig hörda.

Hugo E. Pipping.

Ett beriktigande.

Min uppsats uti denna ärade tidskrifts H. I. d. å., behandlande våra år 1868 upplösta indelta finländska skarpskyttebataljoners fanor, innehåller en oriktighet, som jag härmed vill korrigera. Enligt vad dr K. K. Meinander, som kort efter Sveaborgs intagande år 1918 var i tillfälle att se de därstädes då förvarade fanorna, meddelat mig, »äro fanorna ej finländska, utan ha tilldelats 1891 och delvis redan 1854 uppsatta ryska reservtrupper.» För historieforskaren, främst arkeologen, återstår alltså att utreda, när våra indelta truppavdelningars fanor bortförts från Sveaborg och vart? Att fanorna ifråga under en följd av år faktiskt förvarats på sagda fästning står utom allt tvivel.

Förmodligen försmäkta våra indelta bataljoners fångna dubbelörnar uti något av Sovjet-Rysslands muséer och förmodligen är det föga hopp om att på rent diplomatisk väg kunna befria klenoderna, nu då Dorpat-freden är en trist verklighet.

Uleåborg, den 4 september 1921.

Hjalmar Krook.

Översikter och granskningar.

Gunnar Suolahti: *Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla.* Werner Söderström osakeyhtiö, Borgå 1919, 286 sid.

Under de åtta år, som ligga mellan utgivandet av »Suomen pappilat 1700-luvulla» (»Finlands prästgårdar under 1700-talet») och det föreliggande arbetet, »Finlands prästerskap under 1600- och 1700-talen», har Suolahti publicerat de mycket lästa kulturhistoriska essaysamlingarna »Elämää Suomessa 1700-luvulla» (»Dagligt liv i Finland på 1700-talet») I och II samt »Vuosisatain takaa» (»Bortom seklerna»). Med det andra arbetet om prästerskapet har han deciderat beträtt den sociala historiens hos oss ganska obearbetade fält, utan att överge den mera deskriptiva miljöskildring, som framträder i boken om prästgårdarna och i en del av essayerna. Förf. meddelar i förordet till Finlands prästerskap, att både prästgårdsboken och detta verk ha till uppgift att klarlägga vår bildade klass' historia genom en skildring av prästerskapets förhållanden i äldre tid. Det senare arbetet vill framställa prästerskapet såsom samhällsklass uti dess sociala struktur och i dess ställning till andra grupper inom samhället. Däremot har förf. behandlat prästernas andliga arbete, deras kulturella och politiska strävanden endast i den mån han ansett det behövligt ur denna ledande sociala synpunkt.

Den använda dispositionen medför i ett avseende ett vantecknande perspektiv: Det blir de mindre sympatiska sidorna hos prästerskapet, som mest framträda i skildringen. Prästernas religiösa väckelsearbete lämnas på sidan, både de trosvissa om också trångbröstade ortodoxa själaherdarnas nit och de mera nyttighetsivrande »folklärarnas» arbete under »ornithoteologiens» optimistiska tidevarv, som hos oss tämligen omärkligt går över i upplysningstidens likaså altruistiska prästerliga livssyn. Dock, ett arbete kan icke giva allt på en gång, och det är möjligt att de av Suolahti så starkt betonade ekonomiska instinkterna hos en äldre tids präster innebära en djupare sanning än läsaren i första hand vore benägen att tillmäta dem. För så vitt det protestantiska prästerskapet upptagit traditionerna

hos sina föregångare, det katolska kleresiet, är det svårt att överskatta prelaternas kärlek till det jordiska goda. Den kyrka, som från England till Sverige förmådde omskapa de germanska arvslagarna till sin förmån och som i ett så avlägset land som Norge ställvis lyckades slå under sig mellan ¼ och ⅓ av hela jordarealen och ställvis ändå mera samt i Danmark omkr. 40 proc. av alla bondhemman, utom talrika slott och herrgårdar, denna kyrka kunde svårligen ha undgått att lämna en del av dessa ekonomiska instinkter i arv till det lutherska prästerskapet, som trots Gustav Vasas kyrkoreduktion blev sittande kvar vid pastorat, vilkas inkomster under en senare tid väckte t. ex. tyska prästmäns odelade förvåning.

Suolahtis kapitelrubriker äro: I. Prästerskapets härkomst. Prästsläkternas vandringar. — II. Själaherden och församlingen. Prästtjänsternas ärftlighet. — III. Sociala motsättningar inom församlingarna. Prästvalen. — IV. »Prästrättigheterna» (avgifterna till prästerskapet). — V. Överklass och proletariat inom prästerskapet. Förmögenhetsförhållanden. — VI. Hushållning och levnadssätt. — VII. Ståndscirkulationen.

Författaren har icke dragit sig för att utnyttja svårbearbetade och till synes torftiga källor. En huvudgrupp bland dessa äro bouppteckningsinstrumenten efter c:a 600 präster, de flesta från 1700-talet. Också från domböckerna har förf. erhållit en mängd notiser. Då det synes uteslutet, att förf. skulle ha kunnat genomgå hela beståndet av finländska domböcker för nära två sekler, har han sannolikt uppspårat de för hans arbete givande ställena genom klokt utnyttjande av hänvisningar i mera koncentrerade grupper av källmaterial. — I detta sammanhang kan anmälaren icke undertrycka en anmärkning om det arkivsystem, som tillämpas hos oss i motsats till rikssvensk lagstiftning om arkivvård, att inga handlingar för forskningsändamål lånas ut till landsortsbiblitotek eller arkiv men väl från dessa till centralarkivet. Då vi icke äga landsarkiv, blir den historiska forskningen härigenom nära nog monopoliserad för personer, som äro bosatta i huvudstaden, medan andra forskare behöva formliga kapital för att kunna igångsätta större rechercher med social- eller ekonomiskt-historiskt syfte.

Mängden av bevismaterial, som Suolahti anför för sina åsikter är ofta imponerande, och det är icke lätt för en kritiker att utan specialstudium av samma företeelse framställa vägande anmärkningar. Det från olika håll hopsamlade materialet får under Suolahtis händer liv och rörelse; hans utläggningar kunna väl genom anhopningen av enskilda fakta någon gång bli tunglästa, men de synpunkter han anlägger på problemen äro alltid aktuella: Han söker svaret på något väsentligt socialt spörsmål och finner det vanligen. Framställningen är objektiv, författarens finsknationella sympatier komma ej nämnvärt till synes. Man kunde möjligen anmärka att han i vissa fall

saknar den direkta medkänsla för skildringens föremål, närmast överklassen inom prästerskapet, som skulle kunna skänka skildringen värme, och i stället betraktar denna klass med kallt kritiska ögon, men detta kan hos en historiker vara lika mycket förtjänst som fel. För de lägsta samhällsklasserna framträder stundom ett varmare tonfall, men det gör ej förf. okritisk för dessa folklagers fel. Träffande ställer han överklassens förmåga av beräkning och självbehärskning som motsats till underklassens böjelse att alltid handla efter stundens ingivelser. Intressant är den bevisföring, som konstaterar detta motsatsförhållande redan under 1600-talet, en period som i vår vulgära historieuppfattning vanligen göres till ett tidevarv med den allmänna råheten som ett genomgående tidslyte.

Det faller sig svårt, att i en recension ge en översikt av de rika resultat, som förf. nått i sitt arbete. Här må dock några antydningar göras. Suolahti påvisar i kapitlet om prästernas härkomst, att de prästsläkter, som efter reformationen uppstodo i vårt land efter prästcelibatets avskaffande, visade tendens att övergå till en kast med ärftliga förmåner. Härvid uppkommo också lokala grupper av prästsläkter. I slutet av 1600-talet kan man särskilja tre sådana grupper, en österbottnisk, en sydvästfinsk och en östfinländsk. Den finsktalande allmogen i västra Finland samt den finska borgarbefolkningen därstädes, som Suolahti antager ha utgjort en kvantitativt mycket betydande del inom stadsbefolkningen, lämnade stora tillskott till de två första grupperna, medan det östfinländska prästerskapet nära nog i sin helhet härstammade från borgarsläkterna i Viborg och därigenom hade rätt mycket tyskt blod i sina ådror. Det österbottniska prästerskapet inneslöt ett avsevärt svenskt element, härstammande dels från Sverige, dels från landskapets svenska kustsocknar.

Efter Stora ofreden begynte en ny utvandring av sydvästfinska präster till Österbotten och östra Finland. I norr rönte dessa nykomlingar framgång och flere av dem grundlade »kyrkoherdesläkter», som i sin tur skänkt fosterlandet en del av dess yppersta kulturkrafter. Till östra Finland strömmade ändå talrikare präster från Åbotrakten och grundade där både präst- och andra ämbetsmannasläkter. En företeelse från det föregående seklet upprepas: De förnämligare prästsläkterna isolera sig från allmogen och knyta äktenskapsförbindelser antingen inom sig eller med städernas förmögnare borgare. Härigenom tillskärpes den sociala tudelningen inom prästerskapet. Proletariatet inom detta, särskilt de präster, som utgått ur allmogehem, hade svårt att nå upp till den högre lönenivån, och deras barn återgingo ofta till sitt ursprungliga stånd. Härigenom blev det västfinska allmogeinslaget kvalitativt mindre betydande.

Angående den finländska överklassens språk har Suolahti tidigare (Elämää Suomessa II, sid. 265) uppgivit, att denna klass efter Stora ofreden begynte använda svenskan som hemspråk. I ännu högre

grad än landsbygdens ståndspersoner försvenskades borgerskapet i städerna (a. a. sid. 276). I föreliggande arbete säger han (sid. 52) närmast med avseende på överklassen i Österbotten och östra Finland, att svenskan mot slutet av 1700-talet (»1700-luvun lopulta alkaen») blev dessa samhällskretsars hem- och umgängesspråk. Den senare uppgiften synes överensstämma med ett påstående i Åbo Tidningar för år 1793 (n:r 13): »ännu i början af närwarande århundrade nyttjade Prästerskapet, de fleste Ståndspersoner på landet, samt större delen af Städernes handlande och Borgerskap i Finland, under sina inbördes samtal merendels det Finska språket. Men huru mycket är icke allt detta nu förändradt? som dageligen tiltager, utan at något twång behöfts dertil nyttjas.» Detta uttalande överensstämmer dock endast delvis med fakta som äro kända från andra källor, i det att Å. T. åtminstone vad städerna angår gör dem mer finska än de verkligen voro. Suolahti går ännu ett steg längre, då han säger, att överklassen först i slutet av seklet begynte tala svenska. Om man får tro prästernas i finska församlingar uppgifter, då det gällde svenska gudstjänster för minoriteten, var det mycket vanligt att svenska ståndspersoner i finsk omgivning kunde finska; Borgå domkapitel uppger 1781 i en inlaga till regeringen, att ståndspersonerna i Tavastland, Savolaks och Karelen med undantag för ett fåtal inflyttade rikssvenskar voro »om ei till större delen, bätre inkomna i Finskan än Svenskan». Två år tidigare hade domkapitlet uppgjort statistik över ståndspersonernas språkkunskap i ett 20-tal inlandssocknar, varför detta omdöme icke kan tolkas såsom blott ett löst förmodande. Undertecknad har uppfattningen, att ståndspersonernas okunnighet i finska oproportionerligt överdrevs av finskhetsväckelsens unga apostlar, emedan den utgjorde ett mycket tacksamt agitationsämne. En annan sak är, huruvida den finska ståndspersonerna talade var grammatikaliskt mönstergill, men härvid bör observeras, att det knappast fanns någon möjlighet att nå en sådan ståndpunkt innan finskhetsväckelsen först frambragt den nödiga språkliga odlingen. Ett annat tacksamt agitationsämne var det svenska domstolsspråket. Anmälaren känner praxis blott från en landsdel, några härad i Österbotten, där häradsrätten brukade avkunna domarna först på svenska och sedan på finska. Finska skrivelser mottogos av häradsrätten, men översattes vanligen innan de intogos i protokollet. Så länge en skrivkunnig bonde var ytterligt sällsynt, betydde det ej så mycket, om protokollet *skrevs* på svenska. Jag har icke kunnat märka, att den finsktalande allmogen i dessa trakter skulle ha hyst mindre förtroende till domstolen än de svenska bönderna. Seden att inlämna allehanda avtal och överenskommelser till rättens stadfästande var om möjligt ännu vanligare bland finnarna än bland svenskarna. För jämförelses skull kan erinras om att icke alla lutherska omdömen om katolicismen och

icke alla uttalanden av socialister och kommunister om det borgerliga samhället kunna tagas som fullgiltiga sanningar. Vid alla andliga rörelser gäller, att så snart ett tryck blir medvetet för dem som lida därav, så ökas känsligheten för detta tryck mångdubbelt.

I de rent ekonomiska delarna av sitt verk redogör Suolahti bl. a. för prästerskapets uppfinningsrikedom, då det gällde ökade »rättigheter», varjämte många intressanta anmärkningar göras om det lutherska prästerskapet såsom arvtagare till de katolska, ja till de hedniska prästernas ekonomiska krav på kultdeltagarna. En sådan ofta förbjuden och likväl fortlevande osed som prästernas kringresande i socknarna för skatteuppbörden ställes i ny belysning genom påvisandet av det faktum, att allmogen själv önskade dessa resor, emedan prästen då på äkta katolskt sätt samtidigt kunde »välsigna» bondens hus och egendom.

Ett kapitelavsnitt lämnar exakta uppgifter om prästernas inkomster, av vilka det framgår, att de större kyrkoherdarna i äldre tid kunde likställas med ämbets- och köpmansståndens förmögnaste medlemmar. Emedan menigheten mångenstädes levde från hand till mun, kunde prästen under missväxtår uppträda som långivare — alldeles som under den katolska tiden. Räntan på spannmålslån kunde tidigare stiga till 15 à 16 procent, men på 1700-talet stadgade sig högsta räntan på penninglån till 6 procent. En del präster drev också betydlig handel, t. o. m. med egna fartyg. Då merkantilismen under 18:de seklet blev allt konsekventare genomförd i landets näringsliv, omöjliggjordes prästernas handelsrörelse, och från mitten av seklet begynte kronan låna ut spannmål. Dessutom anlades vid samma tid en mängd kommunala spannmålslånemagasin, vilket allt vållade avbräck i pantlåne- och reverstrafiken. I allmogens egen ekonomiska ställning inträdde med den storartade kolonisationen, som följde i storskiftets spår, en märklig höjning, som minskade dess behov av lån i spannmål och penningar. Suolahti gör gällande, att det var som en ersättning för sina förlorade binäringar, som prästerna på 1700-talet koncentrerade sig på jordbruket. Eftersom arbetarlönerna stego, måste också metoderna förbättras. Uttalanden synes förutsätta nästan för mycken klokskap hos själaherdarna. Vi kunna väl förstå saken så, att dessa följde med de allmänna konjunkturernas förändringar. Förf. medger också, att det fanns präster, hos vilka upplysningstidens ekonomiska iver blev till oegennyttig, människovänlig strävan, och han nämner flere sådana prästmän från olika delar av landet.

Slutet av frihetstiden och den gustavianska eran medförde också inom prästerskapet en stegring av lyxen i mobilier och levnadssätt. Tidigare hade större delen av ståndspersonernas lösegendom bestått av värdefulla metallföremål och av textilier, medan de egentliga möblerna liksom de fasta rumsinredningarna voro ganska anspråkslösa.

Nu blir förhållandet ett annat. Dyrbara möbler, väggfasta tapeter, porslinsserviser av engelskt eller ostindiskt ursprung göra sitt inträde i herre- och prästgårdar. Samtidigt med denna stegring av levnadsvanorna uppträdde för prästerskapets vidkommande en oberäknelig ekonomisk faktor, pastoratsköpen, denna motsvarighet till »tjänsteackorden» inom militären och den civila ämbetsmannakåren. Följden blev ökad skuldsättning. Under den gustavianska tiden efterlämnade omkring en tredjedel av alla präster större skulder än tillgångar. Den gustavianska prästen måste lika ofta ikläda sig lånsökarens skepnad som hans förfäder uppträtt som långivare. Läget blev icke förbättrat av att det högre prästerskapet i södra Finland sökte släktskapsförbindelser med adeln och ämbetsmannaklassen, vilka samhällslager tillegnat sig den nya franska bildningen och till följd av ett överflödigt levnadssätt ofta ledo av dålig ekonomi. Endast sällan slöt man förbindelser med köpmansståndet, som nu under byråkratiens glansdagar ansågs socialt mindervärdigt. Helt annat var förhållandet i Österbotten, där ståndscirkulationen var trögare och köpmannens yrke hölls i ära. Här skedde täta giftermål mellan köpmans- och prästfamiljerna, och ättlingarna egnade sig åt vartdera kallet. Härigenom kom det österbottniska prästerskapet att stå på en säkrare ekonomisk och social grund än deras likar i södra Finland. Detta lände till gagn också för de andliga intressena, ty då en prästfamilj förvärvade solid förmögenhet, kunde den ofta uppfostra dugande vetenskapliga arbetare.

Det anförda är endast en axplockning ur Suolahtis verk, vilken blivit så pass omfattande, emedan Historisk Tidskrift för Finland bland sina uppgifter räknar den att presentera finska arbeten för rikssvenska läsare. Anmälaren har redan tidigare uttalat önskningsmålet, att Suolahtis prästgårdsböcker skulle översättas till svenska. De skulle helt säkert få läsare både inom vår egen publik med dess ganska kraftiga inslag av prästättlingar och även i Sverige, där den livaktiga kulturhistoriska forskningen också egnat sig åt prästgårdarnas utforskande, en uppgift som sannolikt skall föra över till en undersökning av prästeståndet såsom social bildning.

Festschrift Adalbert Bezzenberger zum 14. April 1921 dargebracht von seinen Freunden und Schülern. Mit 41 Abb. u. 10 Taf. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1921.

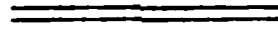
Denna festskrift till firandet av den bekanta indogermanistens och utgivarens av »Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen» (B. B., 1877 ff.) 70-års dag innehåller en del bidrag, vilka torde ha intresse även för denna tidskrifts läsare. Få älska emellertid att lägga sig till festskrifter, varför en kort redogörelse för dessa bidrag måhända icke är onyttig.

I den första uppsatsen (»Ein schwedischer Festbrauch und eine schwedische Felsenzeichnung» 1—4) behandlar O. Almgren en bronsåldershällristning från Lilla Gerum i Tanum. Den centrala delen föreställer män som med linor släpa ett träd till ett skepp, på vilket de vilja resa det. Det är majen eller livsträdet, som alltjämt tar sig uttryck i midsommarbjörkarna och det här och där i Sverige förekommande bruket att släpa ett eller ett par träd till brudens bostad och uppresa dem framför dörren. I andra runristningar, såsom en från Lökeberg, se vi »trädskeppet» färdigt. Wilke har därmed jämfört bilden på en minoisk sigillring, som visar ett skepp, på vilket sitter en gudinna (?) under ett vinträd. Förf. erinrar om Dionysos' skeppskärra, som Usener följt genom tiderna ner till våra dagars karneval. Ännu bättre jämförelse erbjuder innanbilden i en svartfigurig skål (Furtwängler-Reichhold Taf. 42): Dionysos färdas över havet omgiven av delfiner i en farkost, vars mast växt ut till ett vinträd. Ett samband sträcker sig kanske ända bort till egyptiska och babyloniska kultskepp. Överhuvud anser förf. de nordiska hällristningarnas innehåll lättast få sin förklaring ur folkliga festbruk i nutiden, vartill han lovar återkomma i ett större verk. — Indologen R. Garbe försöker tyda »Die schöne Jungfrau von Pohjola» (39—43). Därav att »luftens båge», på vilken hon beskrives sitta, är den av norrskenet framkallade, följer tyvärr ingalunda, att hon själv är en personifikation av norrskenet, ännu mindre blir därigenom »die natursymbolische Deutung der drei finnischen Helden (som fria till Pohjolas jungfru) — — nachdrücklich gestützt». — Alfred Hackman redogör för »Baltische Sprossenfibeln aus Finnland» (68—76), vilkas tillkomst han förlägger till senare hälften av 3:dje och till det 4:de årh. De i Finland funna spännena från yngre romersk tid tyda på livligare förbindelser med de ostbaltiska länderna än med Sverige. — Chr. Krollman finner, att »Lübecks Bedeutung für die Eroberung Preussens» hittills underskattats. Alla Preussens hamnstäder grundades med lybeckarnes bistånd. Lybecks frigörelse och storhet utgjorde frukten av den politik, som tyska ordens kraftfulle och snillrike stormästare Hermann von Salza förde under striderna mellan Valdemar Seier och de nordtyska furstarne och grevarne. — O. Montelius skriver (110 ff.) om »Schweden und die Weichselländer zur Steinzeit». Utgående från antagandet, att den yngre stenålderskulturen i Skandinavien och Nordtyskland mellan nedre Oder och nedre Rhen uppbars av germanerna och att detta område utgjorde deras urhem, vill förf. göra gällande, att den svenska utvandringen till Finland började redan i 3:dje årtusendet f. Kr. Ty Finland uppvisar en mängd stenredskap liknande de svenska. Också i de ostbaltiska länderna anträffas stenredskap av germanska, särskilt svenska typer. Ja, också till Ostpreussen, Polen och Galizien kan en utvandring från Sverige i 3:dje årt. avläsas från stenredskapen! Ända till Svarta havet kan denna tidiga utvandring spåras! Så långt tillbaka i tiden

sträckte sig goternas bosättning i Sydryssland. Skada, att icke grekerna träffade på dem där före 3:dje årh. efter Kristus. — E. Schröder träder upp till försvar för formen *Ulfila* i st. f. *Vulfila* (132 ff.). — E. von Stern riktar ett häftigt angrepp (161 ff.) mot C. Schuchhardt, i anledning av dennes påstående, att vad Stern utgivit för neolitiska brandgravar i Sydryssland i själva verket vore hyddrester med brända djurben. (Jmf. denna tidskrift 1920 p. 174). Den sista uppsatsen, »Megalithische Denkmäler in Mesopotamien» av W. Wreszinski (169 ff.) har en missvisande titel.

Ett eget språk talar ur förteckningen över gratulanternas skara. Bland de 187 finna vi 5 svenskar, 1 tyskamerikanare, 1 littauer och 7 representanter för finländsk forskning, för övrigt blott tyskar och österrikare.

Åbo. *M. Hammarström.*

Underrättelser.

Historisk Tidskrift. Denna tidskrifts äldre rikssvenska kollega *Historisk Tidskrift*, utgiven i Stockholm av Svenska historiska föreningen och sedan början av denna årgång redigerad av prof. S. Tunberg, har velat göra det möjligt för sina forna finländska prenumeranter att oberoende av valutan erhålla tidskriften till ett måttligt pris. Med denna tidskrifts redaktion har i sådant syfte en överenskommelse ingåtts enligt vilken den finländska tidskriftens prenumeranter kunna erhålla Historisk Tidskrift (Stockholm) till det nedsatta priset av 40 mk för årgången 1921. Likaså kunna årgångarna 1919 och 1920, som på grund av valutakursen icke utdelats till prenumeranter i Finland, erhållas till samma pris per årgång. Anmälan torde benäget göras antingen till denna tidskrifts redaktion eller direkte till Edgrens bokhandel, Åbo, som omhänderhar distributionen. Det är att hoppas, att vederbörande fackmän och historiskt intresserade läsare icke skola försumma att begagna sig av det gynnsamma tillfälle som genom Svenska historiska föreningens tillmötesgående bjudes dem att återknyta det redan hart när brustna sambandet med den historiska forskningen i Sverige.

Den svenska nationalitetsrörelsen. Som ett ståtligt monument över sin egen livsgärning som en av den svenska nationalitetsrörelsens i Finland främste märkesman offentliggjorde Axel Lille kort före sitt frånfälle en imponerande volym med titeln *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse* (1024 sid., Holger Schildts förlag, Helsingfors 1921). I ett kort förord anger förf. anspråkslöst som sin avsikt att blott i form av »anteckningar» framlägga resultatet av ett flerårigt samlararbete, vilket tid och krafter hindrat honom att grundligare i en skildring utforma. Sådant arbetet är, ter det sig ock främst som en synnerligen utförlig, samvetsgrann och välsiktad sammanställning av allt det material, som äger betydelse för kännedomen om den svenska samlingsrörelsens i Finland utveckling. Vi få följa denna från dess begynnelse, d. ä. från dess första upphov, som förf. träffande säger ha legat i den häftighet och skärpa varmed J. V. Snellman uttalade sig om den svenska bildningen och bildade klassen i landet och varigenom alltså Snellman själv blev det

yttersta upphovet till den svenska nationalitetsrörelsen, ända intill slutet av året 1919 med Åbo Akademis invigning i oktober månad detta år såsom sista tilldragelse av betydenhet. Blott och bart en serie anteckningar utgör arbetet härvid långt ifrån, snarast kunde det karaktäriseras såsom bärande en i hög grad deskriptiv prägel med kortare värdeomdömen här och var, avfattade i den anda vari förf. gått till utförande av sitt verk. Den tvungna ensidigheten utesluter icke en tillräcklig vetenskaplighet eller en fullkomlig historisk tillförlitlighet. Särskilt värdefulla äro de talrika anföranden av framträdande persosoners yttranden i tal och skrift, vilka upptaga ett betydande rum i framställningen. Just genom dem erhåller man en klarare bild än någonsin tidigare av den oavlåtliga förskjutningen i idéerna. Att smärre misstag förekomma i ett arbete av denna vidlyftighet, behöver ej inkräkta på dess användbarhet. För envar som åtminstone något vill fördjupa sig i vårt lands inre kulturella och politiska historia under de två senaste mansåldrarne blir en bekantskap med Lilles arbete oundgänglig; och för personer i de skandinaviska länderna, vilka önska göra sig förtrogna med den nulevande svenskheten och dess idéella rötter i Finland skall arbetet bli den mest välkomna läsning. En egendomlig händelse har fogat, att den svenska samlingsrörelsens historia sålunda faktiskt skrivits förr än den fennomanska rörelsens, oaktat för den senares författande sedan länge ett på sin tid icke obetydligt legat varit att tillgå.

Stadshistoria. Den yttersta nordens båda äldre städer Uleåborg och Torneå ha på senaste tid gått i författning om att även få sina historier skrivna. A. H. Virkkunen utgav på finska 1919 ett första band av »Uleåborgs stads historia»: *Oulun kaupungin historia, I.* (747 s., ill., Uleåborg 1919). Denna första del omfattar tiden intill Stora ofreden. Ett tillägg till texten (på 83 sidor) bildar en förteckning över stadens tjänstemän under den nämnda tidsperioden. I sjutton kapitel behandlas själva ämnet, varvid den väl grupperade framställningen sväller ut till en fängslande historia över hela Uleåborg—Kajana-nejdens utveckling i äldre tid. I sin framställning av tiderna före stadens grundläggning 1605 egnar förf. speciell uppmärksamhet bl. a. åt fäjderna med ryssarne under 1500-talets senare del och åt regeringens och dess på platsen varande företrädares åtgärder till landsdelens försvar under samma tid och under det följande århundradets början. Förf. är härvid i tillfälle att komma med åtskilliga rättelser och kompletteringar till vårt tidigare vetande i denna del. (Av intresse är ju exempelvis hans uppgift, att varje finsk-österbottnisk bygd ägde sin »savo», d. ä. utmark i det inre landet för bedrivande av jakt och fiske.) I det följande har förf. förstått att göra det i dylika fall något torftiga stoffet fylligare genom att egna utrymme åt laxfisket, de stora hungeråren m. m., som varit av säregen betydelse för Uleå älvdals befolkning.

Till firandet av 300-års minnet av staden Torneås grundläggning den 12 maj 1621 ha stadens fullmäktige låtit utge en volym, innehållande ett antal kronologiskt fortlöpande studier till stadens historia: *Tornio 1621 12/5 1921* (på finska, Uleåborg 1921, ill., VIII + 264 sid., utk. på försorg av stadsfullmäktiges för ändamålet tillsatta historieutskott). V. Perälä behandlar de äldre tiderna under rubriken »Blad ur Torneå stads historia»; H. J. Boström ger en förteckning på borgmästarne jämte biografiska data om dem; F. E. Arve skildrar livfullt (s. 50—90) handeln och sjöfarten; V. Perälä berättar därpå »huru Torneå blev gränsstad»; Ch. Ekman ger en överblick av stadens hushållning och S. Paulaharju ger med kulturhistorisk syftning en målande bild av »torneåliv under mitten av 1800-talet». En viss prägel av gemytlighet breder sig likaså över »skolminnen» signerade I. A. W. samt över den lilla biten om »Torneås gamla rådstuga» av E. Heickell. Ett par avsnitt av E. A. Kannisto äro egnade den nyaste tiden och dess män, medan J. Rinnes bidrag om Torneå kyrka och dess gravar och K. K. Meinanders om kyrkans dekorering och lösegendom åter höja sig till det vetenskapliga planet. Icke minsta intresset väcker avslutningskapitlet om staden under frihetsstriden (från 1917) av J. E. Tuompo, vari värdefulla bidrag lämnas till kännedomen om Nordösterbottens befrielse från de rödas och ryssarnes välde. Sammanställt på sätt som här antytts ger bokens innehåll en förnimmelse av pietet och tillgivenhet för hemstaden hos alla de nulevande, som bidragit till dess åstadkommande.

Hembygdshistoria. Lappträsk socken i östra Nyland har bekostat utgivandet av en rentav monumental hembygdshistoria: *Lappträsk socken*, författad av A. Allardt (330 sid., ill., Söderström & C:o förlag, Helsingfors 1920). Volymen som framträder i stort format bjuder genast vid första genomögnandet på ett synnerligen rikt och väl sammanställt illustrationsmaterial. Förf. har genom sitt arbete fått tillfälle att utföra en gammal, kär tanke: att skildra sin hembygds natur och öden samt fädrens verk under gången tid. Följaktligen bär det alltigenom prägel av grundlig sakkännedom och stor hängivenhet för uppgiften. Att för ett dylikt arbete kunna erhålla en författare med vetenskaplig skolning och bildning har givetvis länt det till största fromma. Som särskilt nytt och värdefullt ur en något allmännare synpunkt må man få beteckna vad förf. har att säga om bosättningen, den äldsta kolonisationen och nationalitetsförhållandena i äldre tid. Uppgifterna om hemmanen, bondejordbruket och gårdarnas byggnadssätt äro ock rikliga och av intresse. Över huvud är det ju ett glädjande faktum, att denna alltjämt rätt genuina svenska bondebygds historia nu blivit skriven. Sista kapitlets rubrik lyder: »språkgränsen». För något vidlyftigare källhänvisningar hade historikern varit förf. tacksam.

Svenska Litteratursällskapet. Volymen *Förhandlingar och uppsatser 34* (1920; Skrifter 157; CIX + 254 sid., Helsingfors 1921) bjuder på åtskilliga bidrag av historiskt intresse. M. G. Schybergson publicerar i utdrag *Jakob Tengströms brevväxling med J. A. Lindblom,* omfattande åren 1797—1818. Breven behandla det hos båda korrespondenterna förefintliga intresset för den på officiellt håll illa sedda »neologiska» riktningen, därförutom huvudsakligen frågor av prästerlig karaktär, medan politiken undveks, varför endast få och korta uttalanden av Tengström i politiska ämnen påträffas. — V. T. Rosenqvist avtrycker en uppsats benämnd *Förhållandet mellan F. L. Schauman och N. Adlerberg,* vari redogöres för faserna i det spända förhållande, som uppkommit mellan den om sin värdighet ömtålige generalguvernören och den fritalige borgåbiskopen, vilken genom sin ovilja mot yttre ceremonier och ståt redan vid 1867 års lantdag retat den förre emot sig. — I en utförligare undersökning benämnd *Finlands ställning till skandinavismen* utreder Hugo E. Pipping sakrikt den månggreniga skandinavistiska rörelsens återverkningar i vårt land, förfullständigande vår kännedom i ämnet särskilt genom en del hittills otryckta uttalanden i brev och värderika meddelanden av en ännu levande samtida. Förf:s sammanfattande överblick är beaktansvärd. — Ytterligare ingå i volymen tvenne föredrag: *Runeberg och Saarijärvi* av G. Castrén samt *Nationalitet och dikt: språkfrågan i finlandssvensk poesi* av E. Hasselblatt.

Yttermera har sällskapet publicerat en ny volym av C. G. Estlanders *Skrifter* (II:3), innehållande uppsatser i »litteratur och konst samt allmänna ämnen» åren 1893—1910 (537, Helsingfors 1921); vidare ett band (det tolfte) av *Studier i nordisk filologi* innehållande undersökningar av H. Pipping, A. Malin, R. Pipping och A. Nordling (Skrifter 156, 174 sid., 1 pl., Helsingfors 1921) samt slutligen en diger volym utgörande ett första band i en serie benämnd *Svensk bygd i Österbotten nu och fordom, en namnundersökning,* med T. E. Karsten som auktor (Skrifter 155; XII + 690 sid., Helsingfors 1921). Att förf. med sin noggranna publicering av alla anträffbara ortnamn är inne på rätt väg torde stå utom tvivel; hans inledning på några och 50 sidor äger värde som en utredande överblick.

Kyrkohistoria. Finska Kyrkohistoriska Samfundets *Årsskrift III* (1913) har utkommit, flera år försenad genom vidriga omständigheter (200 sid., ill., Helsingfors 1920). Förutom samfundets protokoll för året 1913 ingå i den trenne uppsatser på svenska, den första av Hj. Holmqvist, *Från Swedenborgs naturvetenskapliga och naturfilosofiska period,* den andra av H. Råbergh, *Alexander I och de av honom utfärdade böndagsplakaten,* den tredje av K. K. Meinander under rubriken *Finska prästporträtt från svenska tiden.* De finska uppsatserna äro följande: *Forskningarna rörande den finska kyrkomusiken, resultat och uppgifter*

av I. Krohn; *Forskningar och teckningar rörande våra gamla träkyrkor* av V. Kyander samt slutligen en undersökning på 30 sidor av V. Voionmaa behandlande *Frågor rörande den kyrkliga beskattningen i det medeltida Finland.*

Sjökrigets historia. Av Svenska marinlitteraturföreningens arbete *Flottan och ryska kriget 1788—1790, Otto Henrik Nordenskiöld* (»Svenska Sjöhjältar» nr. VII) föreligger sedan 1919 en femte (och nästsista) del i tryck, liksom de förra publicerad av A. Munthe (X + 290 sid., Stockholm, P. A. Norstedt & Söners förl.). Föreliggande volym redogör för händelserna från början av året 1790 till aftonen den 6 juni. Med nästa band avslutas hela serien »Svenska Sjöhjältar».

Till Redaktionen insända skrifter:

Skrifter av C. G. Estlander. II. Uppsatser i litteratur och konst samt allmänna ämnen. 3. Åren 1893—1910. 528 sid., Helsingfors 1921.

Statistisk Årsbok för Finland. Adertonde årg. 1920. XXI + 290 sid., Helsingfors 1921.

S. Nordenstreng, *Borgarståndets historia vid Finlands lantdagar 1809—1906.* V. 396 + V sid., ill., Söderström & C:o förl., Helsingfors 1920.

Det svenska Finland, band I, h. 6—8, Holger Schildts förl., Helsingfors 1921.

Finlands frihetskrig. Del III. Holger Schildts förl., 260 sid., ill., Helsingfors 1921.

C. Weibull, *Sverige och dess nordiska grannmakter under den tidigare medeltiden.* VIII + 196 sid., C. W. K. Gleerup förl., Lund 1921.

Tornio 1621 $^{12}/_{6}$ *1921.* Toimittanut kaupunginvaltuuston asettama historiatoimikunta. VIII + 264 sid., ill., Uleåborg 1921.

Historisk Tidskrift (Stockholm), h. 1, 2, 3 1921.

Historisk Tidsskrift (Kristiania), 1. Levering 1921.

Historiallinen Aikakauskirja, h. 3 1921.

Finsk Tidskrift, t. 90 h. 5, 6; t. 91 h. 1—2, 3, 4.

Kontoristen, n:o 6—11 1921.

Stanford University Libraries
3 6105 001 327 365

